

Μεθοδολογικά ζητήματα και ερευνητικές υποδομές των κοινωνικών επιστημών

Επιμέλεια:

Γιάννης Κάλλας

Δήμητρα Κονδύλη

Γιάννης Καραγιάννης

ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΚΑ ΖΗΤΗΜΑΤΑ
ΚΑΙ ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΕΣ ΥΠΟΔΟΜΕΣ
ΤΩΝ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

Επιμέλεια:

Γιάννης Κάλλας, Δήμητρα Κονδύλη, Γιάννης Καραγιάννης

*Μεθοδολογικά ζητήματα
και ερευνητικές υποδομές
των κοινωνικών επιστημών*

© 2008, Πανεπιστήμιο Αθηνών - Πανεπιστήμιο Αιγαίου
Διόρθωση: Πούλα Κουγιά
Σχεδιασμός και παραγωγή έκδοσης: Εκδόσεις ΠΟΤΑΜΟΣ

Εκδόσεις ΠΟΤΑΜΟΣ
Φωκιανού 7, 116 35 Αθήνα, τηλ. 210 7231271, fax 210 7254629
info@potamos.com.gr

ISBN: 978-960-6691-32-4

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

1ο Μέρος

Γιάννης Κάλλας.

Τα κοινωνικά φαινόμενα και η παρατήρησή τους στις κοινωνικές επιστήμες. 17

Κωνσταντίνος Ρόντος.

Το ελληνικό στατιστικό σύστημα ως μέσο υποστήριξης της δημογραφικής και κοινωνικής έρευνας και πολιτικής. 38

Νίκος Ναγόπουλος.

Κοινωνικοί οργανισμοί τοπικής αυτοδιοίκησης – αποκεντρωμένες κοινωνικές υπηρεσίες και χαρακτηριστικά ποιότητας. 55

Απόστολος Λιναρδής.

Η σχεδίαση συγκριτικών ερευνών και τα προβλήματα ομοιογενοποίησης. 77

Γιάννης Κάλλας, Δήμητρα Κονδύλη.

Το διφασικό υπόδειγμα και οι ερευνητικές υποδομές ως προϋπόθεση για τη σύζευξη της ποσοτικής και της ποιοτικής μεθοδολογίας. 96

Δήμητρα Κονδύλη.

Ζητήματα ανωνυμοποίησης και διάχυσης των δεδομένων. 110

2ο Μέρος

Ζηνοβία Λιαλιούτη.

Διαστάσεις του ελληνικού αντιαμερικανισμού, 1985-2004: Ιδεολογικά, κοινωνικά και πολιτισμικά χαρακτηριστικά του φαινομένου. 125

Μπιθυμήτρης Γιώργος.

Ο μύθος του «τέλους της εργατικής τάξης» στο σύγχρονο περιβάλλον: στοιχεία από τα δύο «κύματα» των European Social Surveys (2002/3 και 2004/5). 152

ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΟ ΣΗΜΕΙΩΜΑ ΕΠΙΜΕΛΗΤΩΝ

Στο συγκεκριμένο συλλογικό τόμο παρουσιάζονται άρθρα μελών του δικτύου που αναπτύχθηκε στο πλαίσιο του ερευνητικού έργου «SOCIALDATANET: Δίκτυο για την ανάπτυξη της συγκριτικής έρευνας και της δευτερογενούς ανάλυσης», το οποίο χρηματοδοτήθηκε από τη Γενική Γραμματεία Έρευνας και Τεχνολογίας και την Ευρωπαϊκή Επιτροπή στο πλαίσιο του ΕΠΑΝ Μέτρο 8.3 Δράση 8.3.6 «Ανθρώπινα Δίκτυα Ερευνητικής & Τεχνολογικής Επιμόρφωσης».

Στο δεύτερο μέρος του συλλογικού τόμου παρουσιάζονται δύο άρθρα μεταπτυχιακών φοιτητών που παρήχθησαν μέσω της προσπάθειας ανάπτυξης και αξιοποίησης των ήδη διαθέσιμων ερευνητικών υποδομών στη χώρα μας.

Ο Γιάννης Κάλλας, στο άρθρο του με τίτλο «Τα κοινωνικά φαινόμενα και η παρατήρησή τους στις κοινωνικές επιστήμες», αναλύει τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά των κοινωνικών φαινομένων. Παρατηρεί ότι, ενώ στις φυσικές επιστήμες η εμπειρική πρόσληψη της πραγματικότητας γίνεται με την αισθητηριακή παρατήρηση, στις κοινωνικές επιστήμες τα κοινωνικά φαινόμενα συγκροτούνται μέσα από την ανθρώπινη επικοινωνία και όχι από την απλή αισθητηριακή παρατήρηση. Η αναφερόμενη πραγματικότητα δεν μπορεί επομένως να περιγραφεί παρά μόνο αν αποτυπωθεί σε τεκμήρια. Ακόμη η επιστημονική περιγραφή της πραγματικότητας δεν συγκροτείται παρά εκ των υστέρων και μέσα από την επεξεργασία ενός σημαντικού συνόλου απλών τεκμηρίων.

Αυτή η ιδιαιτερότητα των κοινωνικών φαινομένων καθιστά κρίσιμη για την εμπειρική κοινωνική έρευνα την ανάπτυξη ενός επικοινωνιακού ορθολογισμού. Η πληροφορική τεχνολογία παρέχει σήμερα τις προϋποθέσεις για την ανάπτυξη ενός επικοινωνιακού ορθολογισμού βασισμένου σε ερευνητικές υποδομές.

Ο Κωνσταντίνος Ρόντος, στο άρθρο του με τίτλο «Το ελληνικό στατιστικό σύστημα ως μέσο υποστήριξης της δημογραφικής και κοινωνικής έρευνας και πολιτικής», παρουσιάζει τις σχετικές ανάγκες στο δημογραφικό και κοινωνικό τομέα και αναπτύσσει κριτικά το βαθμό ανταπόκρισης του ελληνικού στατιστικού συστήματος στις ανάγκες αυτές. Τα εθνικά στατιστικά συστήματα και οι επίσημες στατιστικές τις οποίες αυτά παράγουν έχουν βασικό στόχο την υποστήριξη της έρευνας και της λήψης αποφάσεων κατά την άσκηση και τον έλεγχο της πολιτικής.

Ο Νίκος Ναγόπουλος, στο άρθρο του με τίτλο «Κοινωνικοί οργανισμοί Τοπικής Αυτοδιοίκησης-Αποκεντρωμένες κοινωνικές υπηρεσίες και χαρακτηριστικά ποιότητας», επιχειρεί μια κοινωνιολογική προσέγγιση σε οργανωσιακά ζητήματα και προβλήματα που προκύπτουν από τον τρόπο άσκησης συγκεκριμένων μορφών κοινωνικής πολιτικής σε επίπεδο αποκεντρωμένων φορέων Τοπικής Αυτοδιοίκησης. Διαπιστώνει ότι οι κοινωνικές υπηρεσίες εξακολουθούν να ασκούνται χωρίς να εντάσσονται σε έναν επαρκή κοινωνικό σχεδιασμό, να παρέχονται με χαμηλό κόστος και αποδοτικότητα, να είναι σε μεγάλο βαθμό αποσυνδεδεμένες από την ενίσχυση των δομικών χαρακτηριστικών της απασχόλησης και της κοινωνικής προστασίας και να προσφέρονται επιλεκτικά χωρίς συγκεκριμένες προδιαγραφές και συστήματα προϋποθέσεων και κριτηρίων. Έτσι δικαιολογείται τελικά και η επικράτηση μιας παραδοσιακού και άτυπου χαρακτήρα ικανοποίησης και εξυπηρέτησης των πολιτών με τα ήδη υπάρχοντα δίκτυα της κοινωνικής αλληλεγγύης, αλλά και με τον πελατειακό χαρακτήρα του κράτους ή της Τοπικής Αυτοδιοίκησης, δηλαδή με την υιοθέτηση ενός συστήματος που δεν μπόρεσε να αποδεσμευθεί από επιλεκτικές, ή εκλεκτικές συγγένειες, από τις οποίες επωφελούνται μόνο συγκεκριμένες ομάδες συμφερόντων ενώ αγνοούνται οι ανάγκες ευρύτερων στρωμάτων του πληθυσμού από τις διαδικασίες παροχής υπηρεσιών κάθε τύπου.

Τέλος, το άρθρο εξετάζει τα περιθώρια αποτελεσματικών παρεμβάσεων μέσα από συνεργασίες φορέων για την τοπική κοινωνική ανάπτυξη, οι οποίες συνθέτουν πλέγματα ομοειδών ή συμπληρωματικών δράσεων που αναλαμβάνονται από τους φορείς αυτούς, σε συνεργατικό περιβάλλον δεσμευτικής συμμετοχής και στο πλαίσιο κοινά προσδιορισμένων στρατηγικών στόχων. Στο πλαίσιο αυτό ο ρόλος των διαθεματικών δικτύσεων είναι διττός. Αρχικά συμβάλλουν στην απάλειψη σειράς εμποδίων, έτσι ώστε να βελτιωθεί η κατάσταση των ατόμων που αντιμετωπίζουν δυσκολίες στην ένταξη ή επανένταξή τους στην κοινωνία και στην αγορά εργασίας και εκείνων που αντιμετωπίζουν διακρίσεις στη ζωή ή στο χώρο εργασίας. Κατά δεύτερο λόγο διευκολύνουν στην άρση βασικών εμποδίων ευπαθών κοινωνικών ομάδων, μέσω της παροχής κατάλληλων εργαλείων και υπηρεσιών, με κρίσιμο σημείο την αξιοποίηση ευέλικτων συστημάτων ποιότητας για την αναβάθμιση των υπηρεσιών αυτών.

Ο Απόστολος Λιναρδής, στο άρθρο του «Η σχεδίαση συγκριτικών ερευνών και τα προβλήματα ομοιογενοποίησης», υποστηρίζει ότι η συγκριτική έρευνα είναι μία μορφή έρευνας των κοινωνικών επιστημών που αποσκοπεί στη διεξαγωγή συγκρίσεων σε αναπαραστάσεις που προκύπτουν από δύο ή περισσότερους κοινωνικούς σχηματισμούς. Ως προς τη «χρονική» διάσταση, οι έρευνες διακρίνονται σε χρονικά εντοπισμένες και διαχρονικές, ενώ ως προς τη «χωρική» διάσταση σε εθνικές/ μονοπολιτισμικές ή διεθνικές/διαπολιτισμικές. Οι συγκρι-

τικές έρευνες προκύπτουν είτε ως διαχρονικές είτε ως διαπολιτισμικές είτε ως διαχρονικές-διαπολιτισμικές. Για να επιτευχθούν οι συγκριτικές έρευνες ακολουθούνται στρατηγικές εναρμόνισης δεδομένων όπως η «εκ των υστέρων ομοιογενοποίηση», η «εκ των προτέρων ομοιογενοποίηση κατά την είσοδο», η «εκ των προτέρων ομοιογενοποίηση κατά την έξοδο» καθώς και μεικτές τεχνικές. Οι παραπάνω στρατηγικές εναρμόνισης των δεδομένων είναι αρκετά σύνθετες διαδικασίες όπου η επιτυχία ή αποτυχία αυτών αντικατοπτρίζεται πλήρως στο τελικό προϊόν της έρευνας. Το τελικό προϊόν της έρευνας θα πρέπει να συνοδεύεται με κατάλληλη και εκτενή τεκμηρίωση ώστε ο χρήστης να είναι δυνατόν να αντιληφθεί όλες τις διαδικασίες που συνέβησαν πριν φτάσει αυτό το προϊόν στα χέρια του. Ειδικότερα για την τεκμηρίωση της συγκριτικής έρευνας απαιτείται ένα μοντέλο μεταδεδομένων ικανό να συμπεριλάβει όλα τα στάδια εναρμόνισης των δεδομένων καθώς και ένα κατάλληλο εργαλείο που να υποστηρίζει το μοντέλο μεταδεδομένων και να διευκολύνει τον τεκμηριωτή στη διαδικασία τεκμηρίωσης.

Ο Γιάννης Κάλλας και η Δήμητρα Κονδύλη, στο άρθρο με τίτλο «Το διφασικό υπόδειγμα και οι ερευνητικές υποδομές ως προϋπόθεση για τη σύζευξη της ποσοτικής και της ποιοτικής μεθοδολογίας», αναλύουν τις αλλαγές που επιφέρει η υιοθέτηση ενός νέου επικοινωνιακού ορθολογισμού από την εμπειρική έρευνα. Η μεταβολή του μεθοδολογικού υποδείγματος της εμπειρικής κοινωνιολογικής έρευνας βασίζεται στη σύζευξη της ποιοτικής με την ποσοστική μεθοδολογία, η οποία με τη σειρά της οδηγεί σε θεωρητικές και μεθοδολογικές ανατροπές. Ωστόσο η ανάπτυξη των ερευνητικών υποδομών που προϋποθέτει το νέο διφασικό μεθοδολογικό υπόδειγμα απαιτούν μεταβολές και στο δεοντολογικό και θεσμικό πλαίσιο που διέπει σήμερα την οργάνωση της εμπειρικής έρευνας. Τέλος, υποστηρίζεται ότι η μεταβολή του μεθοδολογικού υποδείγματος θα οδηγήσει στην αξιοποίηση των κοινωνικών και οικονομικών δεδομένων που παράγονται για επιχειρησιακούς σκοπούς από την ίδια την επιστημονική έρευνα.

Η Δήμητρα Κονδύλη, στο άρθρο με τίτλο «Ζητήματα ανωνυμοποίησης και διάχυσης των δεδομένων», υποστηρίζει ότι η εποχή της παγκοσμιοποίησης και της ραγδαίας διάδοσης των τεχνολογιών της πληροφορίας και των επικοινωνιών επέδρασε καθοριστικά αφενός στον τρόπο αφετέρου στη ροή με την οποία οι σημερινές κοινωνίες καταγράφουν και παράγουν δεδομένα για την αποτύπωση της κοινωνικής πραγματικότητας. Με την ανάπτυξη της συγκριτικής έρευνας τέθηκαν τα ζητήματα διάχυσης και επεξεργασίας των δεδομένων. Το παρόν άρθρο εξετάζει διαδικασίες όπως η ανωνυμοποίηση των κοινωνικο-οικονομικών δεδομένων και η διάχυσή τους τόσο ως θεσμικά όσο

και μεθοδολογικά ζητήματα. Οι ερευνητικές υποδομές των κοινωνικών επιστημών παρέχουν μια αξιόπιστη πρόταση στη διευθέτηση των ζητημάτων που ανακύπτουν.

Η Ζηνοβία Λιαλιούτη, στο άρθρο με τίτλο «Διαστάσεις του ελληνικού αντιαμερικανισμού, 1985-2004: ιδεολογικά, κοινωνικά και πολιτισμικά χαρακτηριστικά του φαινομένου», επιχειρεί να σκιαγραφήσει τις διακυμάνσεις και ορισμένα κοινωνικά, δημογραφικά και ιδεολογικά χαρακτηριστικά του αντιαμερικανικού φαινομένου στη μεταπολιτευτική Ελλάδα. Επιχειρείται δηλαδή μια μετατόπιση του ερωτήματος από το τι είναι αντιαμερικανισμός στο ποιος είναι αντιαμερικανός. Από τα διαθέσιμα στοιχεία προκύπτει ότι έχουμε να κάνουμε με ένα φαινόμενο το οποίο βρίσκεται στην ακμή του. Όσον αφορά τις ιδεολογικές αναφορές του αντιαμερικανισμού, στη μεταψυχροπολεμική περίοδο, συντελείται μια σημαντική μεταβολή σε σχέση με την προηγούμενη φάση της Μεταπολίτευσης, καθώς ο αντιαμερικανισμός παύει να είναι στοιχείο που χαρακτηρίζει κυρίως την αριστερή και κεντροαριστερή πολιτική κουλτούρα και διαχέεται στο κομματικό και ιδεολογικό φάσμα, με ενισχυμένη παρουσία και στο χώρο της Δεξιάς. Από την ανάλυση των –εμπειρικά κυρίως– δεδομένων προκύπτει ότι ο αντιαμερικανισμός είναι ένα φαινόμενο με νεανικό χαρακτήρα και με έντονη παρουσία στα άτομα ανώτερης μόρφωσης.

Ο Γιώργος Μπιθυμής, στο άρθρο του με τίτλο «Ο μύθος του “τέλους της εργατικής τάξης” στο σύγχρονο περιβάλλον: στοιχεία από τα δύο “κύματα” των European Social Surveys (2002/3 και 2004/5)», αναφέρεται στις μεταβολές που σημειώθηκαν παγκόσμια στην οργάνωση της εργασίας κατά τις τελευταίες τρεις δεκαετίες, και που έδωσαν έναυσμα για μια πολυεπίπεδη συζήτηση περί Νέου Παραγωγικού Υποδείγματος, όπου το περιεχόμενο των κοινωνικών τάξεων ως αναλυτικών κατηγοριών αποδομείται ή/και ανασυγκροτείται. Παρά τις ισχυρές ορθοδοξίες που βιάστηκαν να αποχαιρετήσουν την εργατική τάξη, τα δεδομένα που επεξεργαστήκαμε για την κατάσταση της μισθωτής εργασίας στην Ελλάδα συντείνουν προς μία μάλλον αιρετική κατεύθυνση. Η σύνθεση της εργατικής τάξης αλλάζει, χωρίς όμως από αυτό να τεκμαίρεται η διάχυση ή η σχετική συμπίεσή της. Αντιθέτως, βάσει επεξεργασίας των δεδομένων των European Social Surveys (Round 1 and 2), ο πληθυσμός εργατών και υπαλλήλων στο δείγμα μεγαλώνει και αποκτά μια σχετική ομοιογένεια κοινωνικών και εργασιακών χαρακτηριστικών, τέτοια ώστε να καθιστά εμπειρικά τρωτό το επιχείρημα περί του «τέλους της εργατικής τάξης».

Ελπίζουμε ότι η έκδοση, όπως και η πολυετής πλέον συγκρότηση του συγκεκριμένου δικτύου, θα συμβάλει στον επιστημονικό διάλογο όσον αφορά την ανάπτυξη των μεθοδολογικών ζητημάτων που άπτονται των ερευνητικών υποδομών.

Οι επιμελητές της έκδοσης

Γιάννης Κάλλας, Δήμητρα Κονδύλη, Γιάννης Καραγιάννης

ΟΙ ΣΥΓΓΡΑΦΕΙΣ

Ο Γιάννης Κάλλας είναι αναπληρωτής καθηγητής στο τμήμα Κοινωνιολογίας του Πανεπιστημίου Αιγαίου. Υπήρξε διευθυντής υποστήριξης ερευνών στο Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών. Σπούδασε Ηλεκτρολόγος - Μηχανολόγος στο Εθνικό Μετσόβειο Πολυτεχνείο. Ασχολήθηκε με το σχεδιασμό πληροφορικών συστημάτων στη Γενική Γραμματεία Έρευνας και Τεχνολογίας και στη συνέχεια στον ιδιωτικό τομέα. Από το 1995, που ανέλαβε τη Διεύθυνση Υποστήριξης Ερευνών του Εθνικού Κέντρου Κοινωνικών Ερευνών, ασχολήθηκε με το σχεδιασμό και την ανάπτυξη υποδομών για την κοινωνική έρευνα. Υπήρξε υπεύθυνος σημαντικών ερευνητικών και αναπτυξιακών έργων με αυτό το αντικείμενο. Ένα από τα αποτελέσματα αυτών των έργων είναι και η Ελληνική Τράπεζα Κοινωνικών Δεδομένων του Εθνικού Κέντρου Κοινωνικών Ερευνών (ΕΚΚΕ).

Η Δήμητρα Κονδύλη εργάζεται στην Ελληνική Τράπεζα Κοινωνικών Δεδομένων του Εθνικού Κέντρου Κοινωνικών Ερευνών (ΕΚΚΕ). Σπούδασε κοινωνιολογία, πολιτικές επιστήμες και ανθρωπολογία στη Γαλλία. Τα ερευνητικά της ενδιαφέροντα σχετίζονται με τη μελέτη της κοινωνίας της πληροφορίας και των επιπτώσεων των νέων τεχνολογιών στην εργασία και την εκπαίδευση καθώς επίσης και με ζητήματα που άπτονται της χρήσης των κοινωνικοοικονομικών δεδομένων.

Η Ζηνοβία Λιαλιούτη είναι υποψήφια διδάκτωρ στο τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Ιστορίας του Παντείου Πανεπιστημίου με θέμα «Ο αντιαμερικανισμός στην Ελλάδα 1947-1989». Είναι απόφοιτος του τμήματος Επικοινωνίας και ΜΜΕ του Πανεπιστημίου Αθηνών και κάτοχος μεταπτυχιακού τίτλου στην «Πολιτική Επιστήμη και Κοινωνιολογία» από το τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Δημόσιας Διοίκησης του Πανεπιστημίου Αθηνών. Αυτήν την περίοδο συνεργάζεται με το Κέντρο Πολιτικών Ερευνών του Παντείου Πανεπιστημίου.

Ο Απόστολος Λιναρδής είναι Ειδικός Λειτουργικός Επιστήμονας (ΕΛΕ) Γ' βαθμίδας στο Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών (ΕΚΚΕ) με γνωστικό αντικείμενο «Ερευνητικές υποδομές των κοινωνικών επιστημών με έμφαση στα συστήματα τεκμηρίωσης και διαχείρισης μεταδεδομένων διαχρονικών ερευνών», διδάσκων στο τμήμα Κοινωνικής Διοίκησης του Δημοκρίτειου Πανεπιστημίου Θράκης βάσει του π.δ. 407/1980.

Ο Γιώργος Μπιθυμήτρης είναι υποψήφιος διδάκτωρ του Τμήματος Κοινωνικής Πολιτικής του Παντείου Πανεπιστημίου με θέμα το ελληνικό συνδικαλιστικό κίνημα. Είναι απόφοιτος του Τμήματος Πολιτικής Επιστήμης και Ιστορίας του Παντείου Πανεπιστημίου και απόφοιτος του ΠΜΣ «Πολιτική Επιστήμη και Κοινωνιολογία» του Τμήματος ΠΕΔΔ του ΕΚΠΑ. Επίσης, συμμετέχει στο Ερευνητικό Πρόγραμμα «Πυθαγόρας II» του ΕΚΠΑ με θέμα «Οργανωμένα Συμφέροντα στη μεταπολιτευτική Ελλάδα».

Ο Νίκος Ναγόπουλος έχει σπουδάσει κοινωνιολογία και κοινωνικές επιστήμες στη Χαϊδελβέργη και είναι επίκουρος καθηγητής Κοινωνιολογίας του Πανεπιστημίου Αιγαίου. Τα επιστημονικά και ερευνητικά του ενδιαφέροντα εστιάζονται σε σύγχρονα ζητήματα Κοινωνιολογίας της Γνώσης και Μεθοδολογίας των Κοινωνικών Επιστημών.

Ο Κωνσταντίνος Ρόντος είναι αναπληρωτής καθηγητής της Κοινωνικής Δημογραφίας στο Τμήμα Κοινωνιολογίας του Πανεπιστημίου Αιγαίου. Έχει σπουδάσει Οικονομικά στο Πανεπιστήμιο Αθηνών και Περιφερειακή Ανάπτυξη στο Πάντειο Πανεπιστήμιο σε μεταπτυχιακό επίπεδο. Η διδακτορική διατριβή του είναι στη Δημογραφική Στατιστική από το ίδιο πανεπιστήμιο και έχει μεταδιδακτορικές σπουδές στο L.S.E. Τα επιστημονικά του ενδιαφέροντα τοποθετούνται στα αντικείμενα της Δημογραφίας, της Στατιστικής Έρευνας και των Στατιστικών Συστημάτων.

Ο Γιάννης Καραγιάννης αποφοίτησε από το Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης & Δημόσιας Διοίκησης του Εθνικού & Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών, στο οποίο και συνέχισε τις μεταπτυχιακές σπουδές του. Στο ίδιο τμήμα υποστήριξε και τη διδακτορική διατριβή του. Στα ερευνητικά του ενδιαφέροντα συγκαταλέγονται ζητήματα σύγχρονης πολιτικής ανάλυσης και μεθοδολογίας, συγκριτικής πολιτικής και μελέτης του ελληνικού κομματικού και πολιτικού συστήματος.

1ο ΜΕΡΟΣ

ΤΑ ΚΟΙΝΩΝΙΚΑ ΦΑΙΝΟΜΕΝΑ ΚΑΙ Η ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ ΤΟΥΣ ΣΤΙΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ ΕΠΙΣΤΗΜΕΣ

ΓΙΑΝΝΗΣ ΚΑΛΛΑΣ

Περίληψη

Το παρόν άρθρο αναλύει τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά των κοινωνικών φαινομένων. Παρατηρεί ότι, ενώ στις φυσικές επιστήμες η εμπειρική πρόσληψη της πραγματικότητας γίνεται με την αισθητηριακή παρατήρηση, στις κοινωνικές επιστήμες τα κοινωνικά φαινόμενα συγκροτούνται μέσα από την ανθρώπινη επικοινωνία και όχι από την απλή αισθητηριακή παρατήρηση. Η αναφερόμενη πραγματικότητα δεν μπορεί επομένως να περιγραφεί παρά μόνο αν αποτυπωθεί σε τεκμήρια. Ακόμη η επιστημονική περιγραφή της πραγματικότητας δεν συγκροτείται παρά εκ των υστέρων και μέσα από την επεξεργασία ενός σημαντικού συνόλου απλών τεκμηρίων.

Αυτή η ιδιαιτερότητα των κοινωνικών φαινομένων καθιστά κρίσιμη για την εμπειρική κοινωνική έρευνα την ανάπτυξη ενός επικοινωνιακού ορθολογισμού. Η πληροφορική τεχνολογία παρέχει σήμερα τις προϋποθέσεις για την ανάπτυξη ενός επικοινωνιακού ορθολογισμού βασισμένου σε ερευνητικές υποδομές.

1. Εισαγωγή

- Η επιστήμη είναι μια ιδιαίτερη μορφή θεωρητικής πρακτικής. Η διαφοροποίησή της από τις άλλες θεωρητικές πρακτικές (π.χ. τη φιλοσοφία, τη θεολογία κ.λπ.) βασίζεται στην παραδοχή ότι η έγκυρη γνώση επιβεβαιώνεται εμπειρικά. Σύμφωνα με τον Nagel (1961), η επιστήμη είναι ένα σώμα γνώσεων οργανωμένων και ταξινομημένων βάσει εξηγητικών αρχών. Διακρίνεται από τις γνώσεις του κοινού νου από τα ακόλουθα γνωρίσματα:
- Έχει συστηματικό χαρακτήρα και αποφεύγει τις αντιφάσεις.
- Διερευνά τα όρια μέσα στα οποία οι προτάσεις του είναι έγκυρες και οι εφαρμογές του επιτυχείς.
- Χρησιμοποιεί αφηρημένες γλώσσες για λόγους γενικότητας και σαφήνειας.
- Υπόκειται σε γνήσιο έλεγχο μέσω της επίμονης κριτικής των επιχειρημάτων και της επαλήθευσης (ή επικύρωσης) από τα γεγονότα.
- Αποτελεί θεσμοποιημένο ερευνητικό σύστημα.

Παρότι αυτά τα χαρακτηριστικά προσδιορίζουν την επιστήμη γενικά, για κάθε συγκεκριμένη επιστήμη πρέπει να διακρίνουμε το αντικείμενό της, τον επιστημονικό της κώδικα, έναν «μηχανισμό» παραγωγής και ελέγχου της γνώσης και τη θεσμοποίησή της, δηλαδή την ύπαρξη μίας επιστημονικής κοινότητας που την ασκεί.

Η επιστημονική μέθοδος, η διαδικασία δηλαδή που εξασφαλίζει την αντικειμενικότητα στην επιστήμη, υπήρξε ο θεμέλιος λίθος για το διαχωρισμό της επιστήμης από τις άλλες θεωρητικές πρακτικές αλλά και ένα σημαντικό πεδίο θεωρητικής διαμάχης. Η μεθοδολογία της εμπειρικής έρευνας αναφέρεται στην ιδιαίτερη διαδικασία που οργανώνει την εμπειρική παρατήρηση στις κοινωνικές επιστήμες. Στις κοινωνικές επιστήμες το πρόβλημα της μεθοδολογίας της εμπειρικής έρευνας αντιμετωπίστηκε από δύο διακριτές προσεγγίσεις: την «ποσοτική» μεθοδολογία που αναπτύχθηκε αρχικά κάτω από την κυριαρχία του θετικισμού και την «ποιοτική» που αναπτύχθηκε σε πλήρη αντιπαλότητα με την «ποσοτική». Η πρώτη συγκροτήθηκε ως διαδικασία δικαιολόγησης συγκεκριμένων ερευνητικών υποθέσεων, ενώ η δεύτερη ως μια διαδικασία ανακάλυψης νέων θεωριών και νέων εμπειρικών περιγραφών.

¹. Διαπιστώνουμε σήμερα ότι οι δύο μεθοδολογίες δεν διαφέρουν μεταξύ τους μόνο ως προς τις επιστημολογικές παραδοχές στις οποίες βασίζονται, αλλά ότι στοχεύουν και σε διαφορετικού τύπου φαινόμενα και ότι η επιτυχία που εμφανίζει η καθεμία στην περιγραφή των φαινομένων που εξετάζει δεν επέτρεψε σε καμία από τις δύο να κυριαρχήσει ολοκληρωτικά. Η υποχώρηση του θετικισμού δημιούργησε τις προϋποθέσεις για αναθεώρηση και για μεγαλύτερη σύγκλιση των δύο μεθοδολογιών. Για την πραγματική ωστόσο σύγκλισή τους οι προϋποθέσεις αυτές δεν επαρκούν. Είναι απαραίτητο να αλλάξουν και οι μεθοδολογικές προϋποθέσεις πάνω στις οποίες αναπτύχθηκαν οι δύο μεθοδολογικές προσεγγίσεις. Οι προϋποθέσεις αυτές είναι, όπως θα δούμε στη συνέχεια, οι ακόλουθες:

- η υιοθέτηση ενός επικοινωνιακού ορθολογισμού βασισμένου στην κυκλοφορία γραπτών κειμένων (εντύπων ή χειρογράφων)
- η αυτοτελής οργάνωση της έρευνας σε αυτόνομα ερευνητικά έργα
- η πλήρης διάκριση των διαδικασιών δικαιολόγησης και ανακάλυψης που υποστηρίζονται από τελείως διαφορετικές μεθόδους.

Η υποχώρηση του θετικισμού επιτρέπει σήμερα την απόρριψη της τρίτης προϋπόθεσης, αφού τόσο η δικαιολόγηση όσο και η ανακάλυψη μπορούν να θεωρηθούν επιστημονικές διαδικασίες, ενώ η πληροφορική τεχνολογία παρέχει τα μέσα προκειμένου να ξεπεραστούν στην πράξη οι δύο άλλες προϋποθέσεις, επιτρέποντας την ανάπτυξη ενός νέου επικοινωνιακού ορθολογισμού

1 Για τη διάκριση δικαιολόγησης ανακάλυψης βλέπε Brown(1993). Για τη συσχέτιση της δικαιολόγησης με τις ποσοτικές και της ανακάλυψης με τις ποιοτικές βλέπε Robson (2007)

που υποστηρίζει τη δημιουργία ευρύτερων ερευνητικών προγραμμάτων που συγκροτούνται από περισσότερα του ενός ερευνητικά έργα. Μια τέτοια αλλαγή του κυρίαρχου μεθοδολογικού υποδείγματος απαιτεί ωστόσο την ανάπτυξη ερευνητικών υποδομών για τις κοινωνικές επιστήμες που θα στηρίζουν το νέο επικοινωνιακό ορθολογισμό. Η σύζευξη των ανεξάρτητων ερευνητικών έργων που συγκροτούν ένα ερευνητικό πρόγραμμα δεν διασφαλίζεται με την απλή ανταλλαγή τεκμηρίων (κειμένων, δεδομένων κ.λπ.) αλλά με την ολοκλήρωση αυτών των τεκμηρίων και των ερευνητικών διαδικασιών που τα παράγουν. Η ανάπτυξη των ερευνητικών υποδομών ενισχύει τις δυνατότητες δευτερογενούς επεξεργασίας των διαθέσιμων δεδομένων και τεκμηρίων και αυξάνει σημαντικά τη δυνατότητα της ολοκλήρωσης των ερευνητικών τεκμηρίων.

2. Τα κοινωνικά γεγονότα

Τα κοινωνικά γεγονότα εμφανίζουν κάποια ιδιαίτερα χαρακτηριστικά. Η κατανόηση αυτών των χαρακτηριστικών έχει ιδιαίτερη σημασία για την ανάπτυξη μιας μεθοδολογίας της εμπειρικής έρευνας.

2.1 Ο δυϊσμός των κοινωνικών γεγονότων

Σύμφωνα με όσα υποστήριξαν οι Berger και Luckmann (2003), βασιζόμενοι τόσο στον Marx και κυρίως στον Durkheim όσο και στον Weber, η κοινωνία είναι ένα ανθρώπινο προϊόν και ταυτόχρονα μια αντικειμενική πραγματικότητα, και ο άνθρωπος είναι ένα κοινωνικό προϊόν. Σε αυτόν τον δυϊσμό, που χαρακτηρίζει όλα τα κοινωνικά γεγονότα, πρέπει να αποδοθούν κυρίως οι δυσκολίες που παρουσιάζει η προσπάθεια συγκρότησης σταθερών κοινωνικών φαινομένων με αναφορά στα γεγονότα.

Όπως υποστήριξαν οι Berger και Luckmann (2003 σελ. 86), το νόημα που αποδίδουν οι άνθρωποι στη δράση τους βασίζεται σε ένα κοινωνικό απόθεμα γνώσης, σε έναν κοινό νου που αυτοί μοιράζονται. Ωστόσο το συνολικό κοινωνικό απόθεμα γνώσης που διαθέτει μια κοινωνία είναι καταμερισμένο με βάση έναν κοινωνικό καταμερισμό της γνώσης (Berger και Luckmann, 2003 σελ. 148). Το απόθεμα γνώσης κάποιας κοινωνίας δομείται με όρους τού τι είναι γενικά συναφές και τι είναι συναφές μόνο με ορισμένους ρόλους. Οι άνθρωποι διαθέτουν λοιπόν ένα κοινό απόθεμα γνώσης, το οποίο μοιράζονται με τους άλλους, αλλά όλοι δεν μετέχουν σε αυτό το απόθεμα γνώσης κατά τον ίδιον ακριβώς τρόπο, ακριβώς επειδή και στην κοινωνία δεν κατέχουν ακριβώς τις ίδιες θέσεις και δεν παίζουν τον ίδιο ρόλο.

Θα εξετάσουμε στη συνέχεια ορισμένα επιμέρους χαρακτηριστικά των κοινωνικών γεγονότων που πηγάζουν από τον συγκεκριμένο δυϊσμό που τα χαρακτηρίζει.

2.1.1 Τα κοινωνικά γεγονότα υπάρχουν αντικειμενικά

Εφόσον η επιστήμη είναι αντικειμενική γνώση, το πρώτο χαρακτηριστικό που πρέπει να διαθέτει είναι να αναφέρεται σε πραγματικά «γεγονότα». Ότι αντιστοιχεί δηλαδή σε κάτι που συμβαίνει ανεξάρτητα από την ικανότητά μας να το παρατηρήσουμε, και το οποίο αντιλαμβανόμαστε εμπειρικά.

Εφόσον το νόημα και η επικοινωνία είναι βασικά στοιχεία για την κοινωνική δράση και την εμφάνιση κοινωνικών γεγονότων και το νόημα συγκροτείται σαν κοινό απόθεμα γνώσης, πολλές φορές και πριν από τη γέννηση του τάδε ή του δείνα ατόμου οδηγούμαστε στο συμπέρασμα ότι τα κοινωνικά γεγονότα συγκροτούνται έξω από τη συνείδηση του ατόμου. Υπάρχουν επομένως «κοινωνικά γεγονότα» που συμβαίνουν ανεξάρτητα από τις επιθυμίες ή τη νόηση του παρατηρητή. Ακόμη και όταν οι επιθυμίες μας ή η νόησή μας ασκεί ουσιαστική επίδραση στη δράση μας και –μέσω αυτής– στη γέννηση των γεγονότων, ακόμη δηλαδή και όταν συμμετέχουμε σε αυτά, τα γεγονότα υπάρχουν πραγματικά και δεν αποτελούν δημιούργημα της σκέψης μας. Ο Durkheim (1950, σελ. 14) μας λέει ότι ο πρώτος θεμελιώδης κανόνας των κοινωνικών επιστημών είναι: να σκεφτόμαστε τα κοινωνικά γεγονότα ως πράγματα.

Αποδεχόμαστε λοιπόν ότι τα κοινωνικά γεγονότα έχουν υλική υπόσταση και υπάρχουν έξω από εμάς. Αυτή η προσέγγιση επιτρέπει δύο συμπεράσματα:

Πρώτον ότι είναι δυνατόν να υπάρξει «αντικειμενική» γνώση γύρω από αυτά τα γεγονότα, όπως ακριβώς συμβαίνει και με τα γεγονότα που παρατηρούν οι άλλες επιστήμες. Τα όρια αυτής της γνώσης προσδιορίζονται φυσικά από τις ειδικές δυσκολίες που παρουσιάζει η παρατήρηση των κοινωνικών γεγονότων.

Δεύτερον ότι εφόσον τα κοινωνικά γεγονότα έχουν υλική βάση, είναι δυνατόν να οριστούν αντικειμενικές πειραματικές συναλλαγές σε σχέση με αυτά.

2.1.2 Τα κοινωνικά γεγονότα συγκροτούνται από την ανθρώπινη δράση

Παρόλο που παραδεχθήκαμε ότι τα κοινωνικά γεγονότα υπάρχουν πραγματικά, αυτά δεν συγκροτούνται ανεξάρτητα από την ανθρώπινη δράση. Ο Weber (1947 σελ. 101) παρατηρεί: «Τόσο για την κοινωνιολογία με την παρούσα έννοια όσο και για την ιστορία, το αντικείμενο της γνωστικής λειτουργίας είναι το υποκειμενικό σύμπλεγμα νοήματος κάθε πράξης». Τα κοινωνικά γεγονότα πρέπει λοιπόν να τα αντιλαμβανόμαστε ως πράγματα που υπάρχουν έξω από μας και ταυτόχρονα ως πράγματα που δημιουργούνται από την ανθρώπινη δράση, η οποία μάλιστα είναι μια δράση με νόημα.

Τα κοινωνικά γεγονότα είναι το αποτέλεσμα της συνολικής ανθρώπινης δραστηριότητας. Η ανθρώπινη δράση δεν είναι ωστόσο ενιαία και, παρά το σκόπιμο χαρακτήρα της σε ατομικό επίπεδο, δεν είναι ποτέ απολύτως σχε-

διασμένη και συντονισμένη σε συλλογικό επίπεδο. Αποτέλεσμα αυτού του γεγονότος είναι η εμφάνιση μιας τυχαιότητας στην ανάδυση των κοινωνικών γεγονότων. Σημειώνουμε ωστόσο ότι η τυχαιότητα δεν είναι απόλυτη, διότι αν η ανθρώπινη συμπεριφορά ήταν εντελώς απρόβλεπτη, η κοινωνική ζωή θα κατέρρεε ολοκληρωτικά (βλ. και Salmon et al 1998, σ. 567).

2.1.3 Τα κοινωνικά γεγονότα είναι θεσμοθετημένα

Επειδή τα κοινωνικά γεγονότα είναι εξωτερικά ως προς το άτομο, επιβάλλονται σε αυτό μέσω μιας διαδικασίας κοινωνικοποίησης που βασίζεται τόσο στη συναίνεση όσο και στη βία.

Η οργάνωσή τους είναι συνακόλουθη με την επιβολή και τη μονιμότητά τους σε σημείο τέτοιο που μπορούμε να τα θεωρήσουμε στοιχεία της κοινωνικής δομής.

Τα οργανωμένα κοινωνικά γεγονότα που επαναλαμβάνονται από τις διαδοχικές γενιές μπορούν να αποκρυσταλλωθούν και να μετασχηματιστούν σε τρόπο ύπαρξης των φαινομένων της νευτώνειας φυσικής.

2.1.4 Το κοινωνικό εξηγείται μόνο από το κοινωνικό

Ο άνθρωπος είναι ένα βιολογικό ον και επομένως υπόκειται τόσο σε βιολογικούς όσο και φυσικούς περιορισμούς. Ωστόσο, η αναγνώριση αυτής της πραγματικότητας δεν πρέπει να οδηγήσει στην αποδοχή ενός απόλυτου αναγωγισμού της δράσης στους φυσικούς νόμους. Η κοινωνική τάξη δεν είναι βιολογικά δεδομένη ούτε απορρέει αυτόματα από κάποια βιολογικά δεδομένα στις εμπειρικές εκδηλώσεις της. Η κοινωνική τάξη υπάρχει μόνο ως προϊόν ανθρώπινης δραστηριότητας και μάλιστα μιας δραστηριότητας που εμφανίζει σημαντικό βαθμό αλληλόδρασης. Παρόλο που καμιά υπαρκτή κοινωνική τάξη δεν μπορεί να προκύψει αυτόματα από βιολογικά δεδομένα, η αναγκαιότητα για κοινωνική τάξη ως τέτοια απορρέει από τη βιολογική σκευή του ανθρώπου (Berger και Luckmann 2003 σελ. 107).

Όμως στη μελέτη των κοινωνικών γεγονότων δεν είναι η ατομική συμπεριφορά που αναλύεται μεμονωμένα. Ακόμη και όταν ο δράστης είναι ένα μόνο άτομο, η συμπεριφορά του είναι πάντοτε μέρος ενός συνόλου ατομικών συμπεριφορών που συγκροτούν μια κοινωνική συμπεριφορά. Παρόλο που ένα τέτοιο σύμπλεγμα ατομικών συμπεριφορών αναφέρεται σε ένα συγκεκριμένο πλήθος φορέων δράσης, δεν είναι τελικά το μέγεθος αυτού του πληθυσμού το μόνο κριτήριο για τον καθορισμό των προς παρατήρηση ιδιοτήτων. Όπως σωστά παρατηρεί ο Μουζέλης (1997), υπάρχουν μεμονωμένοι φορείς με μεγάλη κοινωνική επίδραση, η οποία καθορίζεται από τη θέση που κατέχουν σε μία κοινωνία, όπως και φορείς δράσης συλλογικοί που αντιστοιχούν σε ένα ολόκληρο

πλήθος ατόμων και που παρ' όλα αυτά δρουν σαν ένας μεμονωμένος φορέας δράσης. Όλες αυτές οι κοινωνικές συμπεριφορές υπάρχουν και μπορούν να παρατηρηθούν σε σχέση με ένα συγκεκριμένο κοινωνικό σύνολο που καθορίζεται από ένα τουλάχιστον σύστημα σχέσεων. Μπορούμε λοιπόν να ισχυριστούμε ότι η κοινωνιολογική προσέγγιση παραμένει σε σημαντικό βαθμό ολιστική, ακόμη και όταν ασχολείται με ατομικές συμπεριφορές. Η διάκριση ανάμεσα στην ολιστική και στην ατομικιστική προσέγγιση έχει αποφασιστική σημασία για τη συγκρότηση των κοινωνικών επιστημών. Όπως πολύ σωστά παρατηρούν και οι Barry Wellman S.D. Berkowitz (1988, σ. ii στην εισαγωγή) «οι κοινωνιολόγοι πιστεύουν αξιωματικά ότι τα σταθερά πρότυπα στις σχέσεις ανάμεσα στα κοινωνικά συστήματα προσδιορίζουν την ατομική συμπεριφορά. Και είναι αυτή η οπτική που διαχωρίζει την κοινωνιολογία από την ψυχολογία ή τα οικονομικά, που κυρίως βασίζονται σε ατομικιστικές υποθέσεις». Αυτή η θέση έχει ιδιαίτερη σημασία για τη μεθοδολογία των κοινωνικών επιστημών εφόσον ορίζει σαν μονάδα ανάλυσης κάποιο κοινωνικό σύστημα και όχι το άτομο, και τη διαχωρίζει από προσεγγίσεις που θεωρούν ότι το άτομο, που συνήθως αποτελεί τη μονάδα καταγραφής στις κοινωνικές επιστήμες, μπορεί να είναι και μονάδα ανάλυσης. Δεν είναι δηλαδή ο άνθρωπος το αντικείμενο που μελετούν οι κοινωνικές επιστήμες, αλλά ένα σύστημα κοινωνικών σχέσεων και πρακτικών. Μπορούμε λοιπόν να υποστηρίξουμε ότι δεν αποτελούν όλες οι μορφές της ανθρώπινης συμπεριφοράς κοινωνικά φαινόμενα, αλλά μόνον εκείνες που εγγράφονται από τις κοινωνικές επιστήμες σε κάποιο συγκεκριμένο κοινωνικό σύστημα.

Επομένως συμπεραίνουμε ότι τα κοινωνικά γεγονότα δεν ανάγονται σε ψυχολογικά, βιολογικά και φυσικά γεγονότα. Αναδύονται μέσα από ένα ιδιαίτερο χαρακτηριστικό του ανθρώπινου είδους, που είναι η ικανότητά του να συγκροτεί κοινωνίες μέσα από την ανάπτυξη πολιτισμού και να διασφαλίζει τη δομική σύζευξη των ατόμων σε κοινωνικά σύνολα μέσα από τις δυνατότητες που παρέχει η πολιτισμικά προσδιορισμένη γλωσσική επικοινωνία.

2.2 Τα κοινωνικά γεγονότα έχουν σχεσιακό χαρακτήρα

2.2.1 Τα κοινωνικά γεγονότα εγκαθιδρύουν σχέσεις μεταξύ ομάδων

Τα κοινωνικά γεγονότα παράγονται μέσα από την αλληλόδραση των ανθρώπων που βασίζεται στο κοινό απόθεμα γνώσης που αυτοί διαθέτουν. Καθώς ωστόσο η θέση των ανθρώπων στην κοινωνία διαφέρει, διαφέρουν τόσο οι ρόλοι που καλούνται να παίξουν όσο και το κοινωνικό απόθεμα γνώσης που διαθέτουν. Οι άνθρωποι συγκροτούν επομένως ομάδες με βάση την κοινωνική τους θέση και τις κοινωνικές σχέσεις που αυτή συνεπάγεται. Τα κοινωνικά γεγονότα πηγάζουν μέσα από αυτές τις σχέσεις. Επομένως τα κοινωνικά

γεγονότα είναι σχεσιακά γεγονότα. Δεν υπάρχουν παρά επειδή εγκαθιδρύουν σχέσεις μεταξύ ομάδων.

2.2.2 Τα κοινωνικά γεγονότα αλληλεπιδρούν σε σημαντικό βαθμό

Τα κοινωνικά γεγονότα παράγονται όλα μέσα από την αλληλόδραση επιμέρους ατόμων, τα οποία συμμετέχουν με τη δράση τους στην ανάδυση πολλών διαφορετικών κοινωνικών γεγονότων. Τα κοινωνικά φαινόμενα σχετίζονται επομένως και αλληλεπιδρούν μεταξύ τους, σωστότερα ορίζονται μέσα από τις αμοιβαίες σχέσεις και αλληλεπιδράσεις τους (βλ. Μπαλτάς, 1988). Είναι επομένως φαινόμενα σύνθετα και όχι απομονωμένα και αυτοτελή. Εκεί ακριβώς βρίσκεται και η δυσκολία της μελέτης τους. Είναι δηλαδή ιδιαίτερα δύσκολο να απομονωθούν και να αυτονομηθούν ορισμένα φαινόμενα από τα άλλα με τα οποία βρίσκονται σε αλληλεξάρτηση, δηλαδή από αυτό που ορίζουμε σαν το κοινωνικό-ιστορικό τους περιβάλλον.

2.2.3 Τα κοινωνικά γεγονότα εμφανίζουν ιστορικότητα

Η κοινωνία, στο πλαίσιο της οποίας αναπτύσσονται τα κοινωνικά γεγονότα, είναι ένα ανθρώπινο προϊόν ή, ακριβέστερα, μια διαρκώς εξελισσόμενη ανθρώπινη δημιουργία (Berger και Luckmann 2003 σελ. 105). Τα κοινωνικά γεγονότα είναι επομένως πάντοτε γεγονότα σε κίνηση. Δεν είναι ποτέ εντελώς όμοια με αυτό που ήταν λίγο πριν. Είναι γεγονότα σε εξέλιξη. Τα κοινωνικά γεγονότα ως γεγονότα σε κίνηση έχουν ιστορία, η οποία δεν είναι ποτέ γραμμική.

2.2.4 Τα κοινωνικά γεγονότα είναι αντικείμενο πολιτικής

Μία από τις δυσκολίες που παρουσιάζει η αντικειμενική παρατήρηση των κοινωνικών γεγονότων είναι ότι αυτά είναι αντικείμενο πολιτικής. Τα κοινωνικά γεγονότα είναι αντικείμενο πολιτικής επειδή επιτρέπουν σε μια ομάδα, σε μια κοινωνία να υπάρξει, να παράγει, να αναπτυχθεί, και επειδή αυτό συμβαίνει συχνά σε σύγκρουση με άλλες κοινωνικές ομάδες ή κοινωνίες. Όπως παρατηρεί ο Bourdieu (2005, σελ. 98), επειδή το αντικείμενο των κοινωνικών επιστημών είναι ο κοινωνικός κόσμος και λόγω του ότι υποστηρίζουν πως παράγουν την επιστημονική αναπαράσταση αυτού του κόσμου, κάθε ειδικός δεν ανταγωνίζεται μόνο τους άλλους επιστήμονες αλλά και τους υπόλοιπους επαγγελματίες της συμβολικής παραγωγής (συγγραφείς, δημοσιογράφους, πολιτικούς), καθώς και όλους τους δρώντες φορείς, οι οποίοι με συμβολικές δυνάμεις εργάζονται με σκοπό να επιβάλουν τη δική τους θεώρηση για τον κόσμο. Αυτή η ιδιαιτερότητα των κοινωνικών επιστημών καθιστά δύσκολη τη διαφοροποίησή τους από την κοινωνική φιλοσοφία.

3. Τα κοινωνικά φαινόμενα

Από το μεγάλο πλήθος των γεγονότων που μπορεί κανείς να παρατηρήσει στην καθημερινή ζωή, μία επιστήμη επιλέγει συγκεκριμένα, τα αποσπώντας από τη δικαιοδοσία της ιδεολογίας, τα καθιστά αυτόνομα και τα συγκροτεί ως φαινόμενα της επιστήμης. Δημιουργείται έτσι ένα επιστημονικό αντικείμενο. Το αντικείμενο αυτό προσδιορίζεται σε σχέση με ένα συγκεκριμένο εννοιολογικό σύστημα που το περιγράφει και το περιορίζει. Οι όροι που περιλαμβάνει το συγκεκριμένο εννοιολογικό σύστημα λαμβάνουν συγκεκριμένες σημασίες που δεν ταυτίζονται με τις συνήθεις χρήσεις της καθομιλουμένης γλώσσας. Αυτό το εννοιολογικό σύστημα εξηγεί το σύνολο των φαινομένων που το ίδιο αποτέμνει και αυτονομεί από την ιδεολογία. Θα συνοψίσω, λοιπόν, όσα ειπώθηκαν μέχρι τώρα για τον καθορισμό του επιστημονικού αντικειμένου σε τρεις παρατηρήσεις:

- Το αντικείμενο των κοινωνικών επιστημών δεν υπάρχει από μόνο του αλλά αποτελείται από το συνεχές που μας περιβάλλει.
- Η συγκρότηση του αντικειμένου των κοινωνικών επιστημών είναι αποτέλεσμα της θεωρητικής πρακτικής και προϋποθέτει τα κατάλληλα θεωρητικά εργαλεία. Ακριβώς επειδή τα εργαλεία είναι και αυτά προϊόντα της ίδιας θεωρητικής πρακτικής, η συγκρότηση του επιστημονικού αντικειμένου δεν ολοκληρώνεται σε μία χρονική στιγμή, αλλά είναι μία διαδικασία που εξαπλώνεται μέσα στο χρόνο.
- Η θεωρία που παράγεται, και με την οποία συγκροτείται το αντικείμενο των κοινωνικών επιστημών, δεν αποτελεί υποχρεωτικά μία ολιστική ερμηνεία της κοινωνίας. Η θεωρία παράγεται μέσα από γενικεύσεις που είναι κατά κύριο λόγο μεθοδολογικές, με την έννοια ότι στόχος τους δεν είναι να απαντήσουν άμεσα σε όλα όσα δεν γνωρίζουμε για την κοινωνία, όσο να μας προσφέρουν εκείνα τα εννοιολογικά και μεθοδολογικά εργαλεία τα οποία θα μας επιτρέψουν να θέσουμε τα ερωτήματα και να οργανώσουμε την εμπειρική διερεύνηση των κοινωνικών φαινομένων, απαντώντας σε συγκεκριμένα και υπαρκτά προβλήματα.

Στην προσπάθειά τους να προσδιορίσουν το αντικείμενό τους, οι κοινωνικές επιστήμες περιγράφουν κάποια ειδικά φαινόμενα – τα κοινωνικά φαινόμενα – σύμφωνα με το δικό τους εννοιολογικό σύστημα. Η συγκρότηση λοιπόν του αντικειμένου των κοινωνικών επιστημών δεν είναι δυνατή χωρίς τη διατύπωση ορισμένων βασικών θεωρητικών θέσεων. Θα αναφερθώ στη συνέχεια στα χαρακτηριστικά των κοινωνικών γεγονότων.

3.1 Τα χαρακτηριστικά των κοινωνικών φαινομένων

3.1.1 Η αντικειμενικότητα των κοινωνικών φαινομένων

Στόχος των κοινωνικών επιστημών είναι να συγκροτήσουν τα κοινωνικά φαινόμενα, να τα αυτονομήσουν από την ιδεολογία και να τα συνδέσουν με τα πραγματικά γεγονότα. Σημειώνουμε ότι η αντικειμενικότητα ή η υποκειμενικότητα στην παρατήρηση των φαινομένων σχετίζεται με τη διαδικασία της σκέψης, με τη δυνατότητά μας δηλαδή να τα γνωρίσουμε και πέρα από την υλική τους υπόσταση. Παρόλο που το ίδιο ισχύει για όλες τις επιστήμες, γίνεται συνήθως ευκολότερα αποδεκτό για τα φυσικά φαινόμενα, που η αντικειμενική τους υπόσταση δεν εξαρτάται από την ανθρώπινη δραστηριότητα, παρά για τα κοινωνικά που αντιμετωπίζονται ως ανθρώπινα δημιουργήματα. Σύμφωνα με τα παραπάνω, εκείνο που τελικά αμφισβητείται είναι η δυνατότητα των κοινωνικών επιστημών να ανασυγκροτήσουν και να μελετήσουν τα κοινωνικά φαινόμενα μέσα στη διαδικασία της σκέψης και όχι αυτή καθαυτή η ύπαρξη των κοινωνικών φαινομένων. Το πρόβλημα δηλαδή δεν πηγάζει από τη θεώρηση των κοινωνικών φαινομένων ως πολιτισμικών προϊόντων, διότι το ίδιο ακριβώς ισχύει και για τα φυσικά φαινόμενα. Το στοιχείο που προσδίδει αντικειμενικότητα στα φυσικά φαινόμενα είναι η πρακτική μέσα από την οποία συγκροτούνται, δηλαδή η συγκρότηση σταθερών διαδικασιών ελέγχου της αλήθειας. Αυτό που αμφισβητείται αντίστοιχα στις κοινωνικές επιστήμες είναι η δυνατότητά τους να συγκροτήσουν ανάλογες σταθερές και αντικειμενικές διαδικασίες ελέγχου.

Συχνά, στις κοινωνικές επιστήμες αμφισβητείται η αντικειμενικότητα του επιστήμονα ακριβώς επειδή αποτελεί μέρος των φαινομένων που εξετάζει. Για το ζήτημα αυτό αξίζει να αναφερθούμε σε μία τοποθέτηση του Popper. Λέει λοιπόν ο Popper (1961, σελ. 316): «Είναι εντελώς εσφαλμένο να δεχόμαστε ότι η αντικειμενικότητα της επιστήμης εξαρτάται από την αντικειμενικότητα του επιστήμονα. Και είναι εντελώς εσφαλμένο να πιστεύουμε ότι ο φυσικός επιστήμονας είναι πιο αντικειμενικός απ' ό,τι ο κοινωνικός επιστήμονας. Ο φυσικός επιστήμονας μεροληπτεί όσο και κάθε άλλος άνθρωπος και δυστυχώς είναι συνήθως πάρα πολύ μονόπλευρος και μεροληπτικός υπέρ των δικών του ιδεών. Μερικοί από τους πιο διαπρεπείς επιστήμονες ίδρυσαν μάλιστα σχολές που προβάλλουν μεγάλη αντίσταση σε νέες ιδέες. Αυτό που μπορεί κανείς να αποκαλέσει επιστημονική αντικειμενικότητα βρίσκεται αποκλειστικά και μόνο στην κριτική παράδοση... Με άλλα λόγια, η αντικειμενικότητα της επιστήμης δεν είναι ατομική υπόθεση των διαφόρων επιστημόνων, αλλά μια κοινωνική υπόθεση της αμοιβαίας κριτικής τους... Εξαρτάται εν μέρει από πολλές κοινωνικές και πολιτικές συνθήκες που καθιστούν δυνατή αυτήν την κριτική».

3.1.2 Τα κοινωνικά φαινόμενα συγκροτούνται θεωρητικά

Οι κοινωνικές επιστήμες επιλέγουν από το μεγάλο πλήθος των κοινωνικών γεγονότων που εμφανίζονται στην καθημερινή ζωή συγκεκριμένα γεγονότα, τα αποσπούν από τη δικαιοδοσία της ιδεολογίας, τα αυτονομούν και τα συγκροτούν ως κοινωνικά φαινόμενα. Τα κοινωνικά φαινόμενα αποκτούν τη συγκεκριμένη τους μορφή σε σχέση με ένα συγκεκριμένο εννοιολογικό πλαίσιο που προσδιορίζει την παρατήρησή τους. Πρέπει δηλαδή να διακρίνουμε τις πραγματικές διαδικασίες από τις διαδικασίες της σκέψης, το «είναι» από τη γνώση. Ενώ δηλαδή τα κοινωνικά γεγονότα υπάρχουν πραγματικά, η αντίληψή μας γι' αυτά συγκροτείται εξ ολοκλήρου μέσα στη σκέψη. Τα κοινωνικά φαινόμενα είναι θεωρητικά προϊόντα, παράγωγα μιας συγκεκριμένης θεωρητικής πρακτικής που δεν είναι απαλλαγμένη από ιδεολογικά στοιχεία.

Δύο επιστημολογικές προσεγγίσεις για την περιγραφή των κοινωνικών φαινομένων

Ο δυϊσμός που χαρακτηρίζει τα κοινωνικά γεγονότα οδήγησε αρχικά –και κάτω από την επίδραση του θετικισμού– στην ανάπτυξη δύο διαφορετικών επιστημολογικών προσεγγίσεων για την παρατήρησή τους και την περιγραφή των κοινωνικών φαινομένων. Η πρώτη προσέγγιση έδινε έμφαση στην επίδραση των δομικών χαρακτηριστικών της κοινωνίας στην ανάπτυξη των κοινωνικών γεγονότων ενώ η δεύτερη στην κυρίαρχη σημασία του νοήματος και της δράσης. Η πρώτη τόνιζε το στοιχείο ότι η κοινωνία είναι μια αντικειμενική πραγματικότητα και ο άνθρωπος ένα κοινωνικό προϊόν, και η δεύτερη το στοιχείο ότι η κοινωνία είναι ανθρώπινο προϊόν. Όπως ήταν αναμενόμενο, οι δύο διαφορετικές προσεγγίσεις υιοθετούσαν διαφορετικές θεωρητικές υποθέσεις, έστρεφαν την προσοχή τους σε διαφορετικά κοινωνικά γεγονότα και συγκροτούσαν τελικά διαφορετικά κοινωνικά φαινόμενα προς παρατήρηση αλλά και διακριτές μεθόδους παρατήρησης των φαινομένων αυτών. Οι μεθοδολογικές προσεγγίσεις που προέκυψαν αντίστοιχα από τις δύο αυτές επιστημολογικές προσεγγίσεις ονομάστηκαν αντίστοιχα ποσοτική και ποιοτική. Οι δύο προσεγγίσεις, παρά τις διαφορές τους, μοιράζονται και ορισμένα κοινά στοιχεία. Το πρώτο είναι ότι και οι δύο αποδέχονται τη νοηματική συγκρότηση των κοινωνικών γεγονότων και το δεύτερο είναι ότι και οι δύο βασίζονται στην παραγωγή τεκμηρίων για την περιγραφή των γεγονότων.

3.1.3 Τα κοινωνικά φαινόμενα είναι πολύπλοκα

Η τυχαιότητα και ο σημαντικός βαθμός αλληλεπίδρασης που χαρακτηρίζουν την εμφάνιση των κοινωνικών γεγονότων δικαιολογούν τον πιθανολογικό χαρακτήρα και την πολυπλοκότητα που αποδίδουμε στα κοινωνικά φαινόμενα. Η πολυπλοκότητα των κοινωνικών φαινομένων είναι το αποτέλεσμα

του μεγάλου βαθμού αλληλεπίδρασης των φαινομένων και της δυνατότητας παραγωγής του κοινωνικού περιβάλλοντος που διαθέτει το ανθρώπινο είδος. Η αντιμετώπιση της κοινωνικής περιπλοκότητας είναι απολύτως απαραίτητη, διότι αν οι άνθρωποι ήταν εντελώς απρόβλεπτοι, η κοινωνική ζωή θα κατέρρεε ολοκληρωτικά, εφόσον καμία δομική σύζευξη βασισμένη στην επικοινωνία δεν θα ήταν δυνατή. Η περιπλοκότητα αντιμετωπίζεται με την ανάπτυξη κοινωνικών συστημάτων που διαφοροποιούνται λειτουργικά από το περιβάλλον τους (βλ. και Willke, 1996 και Luhmann, 1999).

3.1.4 Τα κοινωνικά φαινόμενα συγκροτούνται ως κανονικότητες

Πολλοί ερευνητές έχουν υποστηρίξει ότι οι κοινωνικές σχέσεις είναι πολύπλοκες και ότι δεν είναι δυνατόν να αναχθούν σε απλές νομοτέλειες. Είναι, ακριβώς, η πολυπλοκότητα των κοινωνικών φαινομένων που διαφοροποιούσε πάντοτε τις κοινωνικές επιστήμες από τις σαφείς και νομοτελειακές φυσικές επιστήμες. Η συνεχής προσαρμογή της ανθρώπινης δραστηριότητας σε ένα διαρκώς μεταβαλλόμενο –κυρίως από αυτήν– φυσικό και κοινωνικό περιβάλλον οδηγεί στη διευρυμένη αναπαραγωγή των κοινωνικών γεγονότων. Τα κοινωνικά φαινόμενα συγκροτούνται ως κανονικές περιγραφές των κοινωνικών γεγονότων. Τα κοινωνικά φαινόμενα, ως αναπαραστάσεις της κοινωνικής πραγματικότητας, εξελίσσονται επομένως μαζί με την κοινωνία που τα παράγει. Παρόλο που η εξέλιξη των κοινωνικών φαινομένων δεν είναι τυχαία αλλά αναφέρεται στην κοινωνική εξέλιξη, τα κοινωνικά φαινόμενα δεν μπορούν να περιγραφούν από νόμους, όπως τα φυσικά φαινόμενα, αλλά από ιστορικά μεταβαλλόμενες κανονικότητες.

3.2 Η παρατήρηση των κοινωνικών φαινομένων

3.2.1 Η παρατήρηση των γεγονότων δεν είναι αισθητηριακή

Η παρατήρηση των κοινωνικών γεγονότων δεν μπορεί να είναι μια απλή αισθητηριακή παρατήρηση. Η κοινωνική δραστηριότητα προϋποθέτει την αλληλόδραση, δηλαδή τη δομική σύζευξη των ανθρώπινων δράσεων, η οποία επιτυγχάνεται μέσα από την επικοινωνία. Αν η δράση των ανθρώπων ήταν εντελώς απρόβλεπτη για τους υπόλοιπους, η κοινωνική ζωή θα κατέρρεε. Επομένως, η κοινωνική δράση των ανθρώπων προϋποθέτει ένα κοινό επικοινωνιακό υπόβαθρο, έναν κώδικα και ένα κοινό νοηματικό πλαίσιο εντός του οποίου συμβαίνει. Ο παρατηρητής οφείλει να κατανοεί αυτό το νοηματικό πλαίσιο, πρέπει δηλαδή να είναι σε θέση να επικοινωνεί με τον παρατηρούμενο. Η έννοια της παρατήρησης στις κοινωνικές επιστήμες διαφέρει επομένως από αυτήν των θετικών επιστημών όπου το νοηματικό πλαίσιο της παρατήρησης δεν εξαρτάται από το παρατηρούμενο αντικείμενο αλλά καθορίζεται αποκλειστικά από τον παρατηρητή.

Η παρατήρηση των κοινωνικών φαινομένων προϋποθέτει επομένως έναν επικοινωνιακό ορθολογισμό που διαφέρει από αυτόν των θετικών επιστημών. Αυτός ο επικοινωνιακός ορθολογισμός που πρέπει να διασφαλίζεται από τη μεθοδολογία της εμπειρικής έρευνας έχει τρεις διαστάσεις:

- Η πρώτη διάσταση είναι αυτή που διασφαλίζει στους επιστήμονες τη δυνατότητα αναφοράς στα ίδια αντικείμενα παρατήρησης. Η δυνατότητα αυτή προϋποθέτει τη συγκρότηση ενός κώδικα και κάποιας σταθερής διαδικασίας παρατήρησης.
- Η δεύτερη διάσταση είναι αυτή που διασφαλίζει την επικοινωνία ανάμεσα στον παρατηρητή και τον πληροφορητή, αυτόν δηλαδή που παρέχει πληροφορίες για τα γεγονότα. Σημειώνω ότι οι παρατηρησιακοί κώδικες των φυσικών επιστημών δεν καλύπτουν αυτήν τη διάσταση.
- Η τρίτη διάσταση έχει να κάνει με το γεγονός ότι τα κοινωνικά γεγονότα είναι γεγονότα σε κίνηση. Αφού τα χαρακτηριστικά των κοινωνικών γεγονότων δεν παραμένουν αναλλοίωτα στο χωροχρόνο, αλλά μεταβάλλονται με την κοινωνική εξέλιξη, η παρατήρηση προϋποθέτει τη διαρκή ανασυγκρότηση των φαινομένων. Μόνο στο πλαίσιο μιας φαινομενολογίας που περιγράφει με σταθερό τρόπο τα φαινόμενα –έστω και αν αυτά διαρκώς εξελίσσονται– είναι δυνατόν να αναπτυχθούν κώδικες παρατήρησης. Αυτή η διάσταση προϋποθέτει έναν ιδιαίτερο επικοινωνιακό ορθολογισμό διακριτό από αυτόν των θετικών επιστημών.

3.2.2 Τα κοινωνικά φαινόμενα περιγράφονται σε δύο επίπεδα

Τα κοινωνικά γεγονότα, ακριβώς επειδή συγκροτούνται μέσα από την ανθρώπινη δράση, είναι ευκολότερο να παρατηρηθούν στο ατομικό επίπεδο, επειδή οι παρατηρήσεις δεν είναι δυνατόν να μαζεύονται για ένα κοινωνικό σύστημα συνολικά, αλλά μόνο για τις επιμέρους δράσεις που το συγκροτούν. Η εμπειρική περιγραφή λοιπόν των κοινωνικών φαινομένων οργανώνεται μέσα από τη συστηματική παρατήρηση ατομικών περιπτώσεων. Η παρατήρηση αυτή οργανώνεται με διάφορες τεχνικές, «ποιοτικές» ή «ποσοτικές». Ωστόσο, όπως παρατηρεί ο Coleman (1990), ο κύριος στόχος των κοινωνικών επιστημών είναι η εξήγηση των κοινωνικών φαινομένων και όχι η συμπεριφορά μεμονωμένων ανθρώπων. Σε μεμονωμένες περιπτώσεις, τα κοινωνικά φαινόμενα μπορούν να προέλθουν αθροιστικά από τη συμπεριφορά των ατόμων, αλλά συνηθέστερα αυτό δεν ισχύει. Συνεπώς, η εστίαση πρέπει να είναι στο σύστημα του οποίου η συμπεριφορά πρόκειται να εξηγηθεί. Η κοινωνική θεωρία αναφέρεται λοιπόν στη λειτουργία κοινωνικών συστημάτων συμπεριφοράς, ενώ η εμπειρική έρευνα συνήθως ασχολείται με την παρατήρηση της ατομικής συμπεριφοράς. Για την περιγραφή λοιπόν των κοινωνικών φαινομένων οι παρατηρήσεις των

μεμονωμένων περιπτώσεων πρέπει να αναφέρονται σε έναν πληθυσμό ώστε να μπορούν τελικά να αναχθούν σε κάποιο κοινωνικό σύστημα.

4. Η τεκμηρίωση των κοινωνικών φαινομένων

Εφόσον η επιστήμη επαγγέλλεται την αντικειμενικότητα, δεν μπορεί παρά να αναφέρεται σε μια πραγματικότητα που υπάρχει πέρα από το νου του παρατηρητή, μια πραγματικότητα την οποία μπορούν να αντιληφθούν εξίσου όλοι.

Ωστόσο, αν στις φυσικές επιστήμες η εμπειρική πρόσληψη αυτής της πραγματικότητας γίνεται με την αισθητηριακή παρατήρηση, στις κοινωνικές επιστήμες –και επειδή τα κοινωνικά φαινόμενα συγκροτούνται μέσα από την ανθρώπινη επικοινωνία και όχι μόνο μέσα από την αισθητηριακή παρατήρηση– η αναφερόμενη πραγματικότητα δεν μπορεί να καταδειχθεί παρά μόνον αν αποτυπωθεί σε τεκμήρια. Ακόμη η περιγραφή της πραγματικότητας δεν συγκροτείται παρά εκ των υστέρων και μέσα από την επεξεργασία ενός συνόλου απλών τεκμηρίων.

Η εμπειρική έρευνα συγκροτείται με βάση τη γραπτή επικοινωνία.

Εφόσον η επιστήμη αποτελεί αντικειμενική γνώση, η εμπειρική έρευνα πρέπει να διασφαλίζει αναπαραστάσεις της εμπειρικής πραγματικότητας ανεξάρτητες, κατά το δυνατόν, από τον παρατηρητή. Η αντικειμενικότητα αυτή των παρατηρήσεων διασφαλίζεται, εκτός των άλλων, και από έναν συγκεκριμένο επικοινωνιακό ορθολογισμό βασισμένο στην ανταλλαγή γραπτών τεκμηρίων. Εκτός όμως από την επικοινωνία ανάμεσα στα μέλη της επιστημονικής κοινότητας ο επικοινωνιακός ορθολογισμός έπρεπε να διασφαλίζει την επικοινωνία ανάμεσα στους ερευνητές και τους πληροφορητές, δηλαδή εκείνα τα άτομα τα οποία παρέχουν πληροφορίες για τα κοινωνικά φαινόμενα. Στις κοινωνικές επιστήμες τα γεγονότα συγκροτούνται επικοινωνιακά. Οι εμπειρικές αναπαραστάσεις της κοινωνικής πραγματικότητας αποτυπώνονται σε τεκμήρια που συγκεντρώνονται κατά τη διαδικασία της έρευνας. Γενικευμένες αναπαραστάσεις της κοινωνικής πραγματικότητας προκύπτουν από την επεξεργασία των επιμέρους τεκμηρίων που παράγονται κατά τη συλλογή πληροφοριών. Η εμπειρική έρευνα είναι επομένως μια συγκεκριμένη διαδικασία εμπειρικής τεκμηρίωσης που προβλέπει συγκεκριμένους τύπους τεκμηρίων.

Η οργάνωση της έρευνας σε ανεξάρτητα ερευνητικά έργα

Ένα από τα βασικά χαρακτηριστικά της εμπειρικής κοινωνικής έρευνας είναι ότι για την παρατήρηση απαιτείται η διαχείριση σημαντικών πόρων. Άμεσο αποτέλεσμα αυτής της πραγματικότητας είναι η ανάγκη να οργανώνεται η παρατήρηση ως ερευνητικό έργο. Κάθε ερευνητικό έργο εστιάζει αφενός σε ένα κοινωνικό φαινόμενο και αφετέρου σε μια συγκεκριμένη χωρική και χρο-

νική πραγματοποίηση του φαινομένου. Επομένως η συνολική παρατήρηση της κοινωνικής πραγματικότητας απαιτεί μεγάλο αριθμό έργων. Λόγω αυτών των δυσκολιών η εμπειρική έρευνα στις κοινωνικές επιστήμες έπρεπε να οργανωθεί σε έναν σημαντικό αριθμό από ανεξάρτητα ερευνητικά έργα, καθένα από τα οποία βασίζεται στις δικές του επιχειρησιακές προδιαγραφές και υλοποιείται από διαφορετική ερευνητική ομάδα.

Μεθοδολογικά υποδείγματα και εμπειρική τεκμηρίωση

Τόσο η οργάνωση της έρευνας σε ανεξάρτητα ερευνητικά έργα όσο και ο τρόπος οργάνωσης της επικοινωνίας απαιτούσαν μια συγκεκριμένη μεθοδολογία. Η μεθοδολογία αυτή εκφράστηκε αρχικά από ένα μεθοδολογικό υπόδειγμα, το οποίο ονόμασα μονοφασικό (Κάλλας, 2008). Οι εξελίξεις στην πληροφορική τεχνολογία αλλά και στην επιστημολογία με την κατάρρευση του θετικισμού (βλέπε Kuhn 1981, Feyerabend 1983, Lakatos 1986) οδήγησαν στη συνέχεια σε ένα νέο τεχνολογικό υπόδειγμα, το οποίο ονόμασα διφασικό (Κάλλας, 2008). Η διαδικασία της τεκμηρίωσης που προτείνουν τα δύο αυτά υποδείγματα διαφέρει σημαντικά.

4.1 Το μονοφασικό υπόδειγμα

Τόσο η τυπική περιγραφή όσο και η τεκμηρίωση των κοινωνικών φαινομένων παράγονται μέσα από την εμπειρική έρευνα με βάση κάποιο συγκεκριμένο μεθοδολογικό υπόδειγμα. Αρχικά η εμπειρική έρευνα, υπό την επίδραση του θετικισμού, οργανώθηκε με βάση ένα μεθοδολογικό υπόδειγμα, το μονοφασικό, το οποίο βασίστηκε στις ακόλουθες προϋποθέσεις:

1. Την οργάνωση της εμπειρικής έρευνας σε ανεξάρτητα ερευνητικά έργα

Κάθε έργο δεν οργανώνει απλώς τη συλλογή των δεδομένων, αλλά παράγει και την τυπική περιγραφή των φαινομένων.

2. Τη στήριξη της εμπειρικής έρευνας σε έναν παραδοσιακό επικοινωνιακό ορθολογισμό

Η οργάνωση της επιστημονικής επικοινωνίας στο μονοφασικό υπόδειγμα συνέχισε να βασίζεται στην εκ των υστέρων κυκλοφορία γραπτών τεκμηρίων (κειμένων, συνόλων δεδομένων κ.λπ.). Ακόμη και όταν τα τεκμήρια αυτά ήταν ψηφιακά, οι μορφές παραγωγής και διαχείρισής τους δεν άλλαζαν ουσιαστικά. Πιο συγκεκριμένα:

α. Τα τεκμήρια παράγονται στο πλαίσιο μεμονωμένων έργων (σύμφωνα με την πρώτη προϋπόθεση που έθετε το μονοφασικό υπόδειγμα).

β. Η διαχείριση των τεκμηρίων βασίστηκε στους διαθέσιμους μηχανισμούς διαχείρισης της επιστημονικής πληροφορίας, δηλαδή σε βιβλιοθήκες και αρχεία δεδομένων, οι οποίοι συσσωρεύουν και διαχειρίζονται τεκμήρια χωρίς να τα συνδέουν μεταξύ τους εννοιολογικά καθ' οιονδήποτε τρόπο.

γ. Δεν προβλέπει διαδικασίες αλληλοσυσχέτισης, ομοιογενοποίησης και συμπληρωματικής τεκμηρίωσης των παραγόμενων τεκμηρίων που θα επέτρεπαν τη συστηματική τους συσχέτιση.

3. Την πρωτογενή παραγωγή των τεκμηρίων μέσα από δύο ασύμβατα μεθοδολογικά πλαίσια

Η διάκριση δικαιολόγησης ανακάλυψης, που υπήρξε μια από τις βασικές συνέπειες του θετικισμού, υλοποιήθηκε στην εμπειρική κοινωνική έρευνα μέσα από τη συγκρότηση δύο διακριτών και ασύμβατων μεθοδολογικών πλαισίων. Ενός πλαισίου δικαιολόγησης, το οποίο βασιζόταν σε έρευνες προκαθορισμένου σχεδίου και σε μεθόδους ποσοτικής ανάλυσης, και ενός πλαισίου ανακάλυψης, το οποίο βασιζόταν σε έρευνες ευέλικτου σχεδίου και σε μεθόδους ποιοτικής ανάλυσης. Τα δύο αυτά πλαίσια χρησιμοποιούνται εναλλακτικά, και για ένα μεγάλο διάστημα βρίσκονταν σε αντιπαλότητα και δεν είχαν επομένως δυνατότητες σύγκλισης. Μοιράζονται, ωστόσο, τις δύο προϋποθέσεις του μονοφασικού υποδείγματος, τις οποίες αναλύσαμε ήδη, και αποτελούν επομένως τις δύο συμπληρωματικές όψεις ενός κοινού υποδείγματος που χρησιμοποιούνται σε διαφορετικά κοινωνικά φαινόμενα και υπό το βάρος διαφορετικών θεωρητικών προσεγγίσεων. Η δικαιολόγηση και η ανακάλυψη στο μονοφασικό υπόδειγμα παραμένουν κατά βάση διακριτές διαδικασίες που έχουν υλοποιηθεί σε διακριτά μεθοδολογικά πλαίσια.

4.2 Η τεκμηρίωση στο μονοφασικό υπόδειγμα

4.2.1 Η πρωτογενής παραγωγή τεκμηρίων

Η πρωτογενής παραγωγή τεκμηρίων αναπτύχθηκε με βάση τις δυνατότητες που παρείχαν τα δύο διακριτά μεθοδολογικά πλαίσια που συγκροτούσαν το μονοφασικό υπόδειγμα. Το πρώτο από αυτά βασίστηκε στη στατιστική οντολογία και το δεύτερο στην ανάλυση κειμένων. Αποτέλεσμα της ύπαρξης των δύο διακριτών μεθοδολογικών πλαισίων πρωτογενούς παραγωγής τεκμηρίων είναι και η ύπαρξη δύο διακριτών τύπων τεκμηρίων: των κειμένων και των συνόλων δεδομένων. Το σύνολο δεδομένων αποτελεί την προνομιακή μορφή τεκμηρίου της ποσοτικής έρευνας, ενώ αντιστοίχως το κείμενο αποτελεί την προνομιακή μορφή της ποιοτικής.

Αυτό που καθιστά τα τεκμήρια αντικειμενικά είναι η αναφορά τους σε μια κοινή πραγματικότητα ανεξάρτητη από επιμέρους περιγραφές. Ακριβώς επειδή τα αντικείμενα παρατήρησης στα οποία βασίζεται η περιγραφή των κοινωνικών φαινομένων ορίζονται μέσα από τις σχέσεις τους, μια τυπική περιγραφή των κοινωνικών φαινομένων δεν μπορεί παρά να περιγράφει τις σχέσεις ανάμεσα στα αντικείμενα παρατήρησης.

Η πρωτογενής παραγωγή των τεκμηρίων γίνεται μέσα από δύο ασύμβατα μεθοδολογικά πλαίσια, το πλαίσιο δικαιολόγησης και το πλαίσιο ανακάλυψης.

Το πλαίσιο δικαιολόγησης

Στο πλαίσιο δικαιολόγησης η πρωτογενής παραγωγή τεκμηρίων βασίζεται στη στατιστική προσέγγιση και τα τεκμήρια που παράγονται έχουν τη μορφή συνόλων δεδομένων. Η στατιστική προσέγγιση προϋποθέτει ένα σταθερό πρότυπο για την κωδικοποίηση της κοινωνικής πραγματικότητας σταθερό για όλα τα εξεταζόμενα φαινόμενα και κατάλληλο για την υποστήριξη της στατιστικής επεξεργασίας των δεδομένων που προκύπτουν. Το πρότυπο αυτό είναι η στατιστική οντολογία, η οποία περιγράφει τα φαινόμενα με όρους μεταβλητών, στατιστικών μονάδων και στατιστικών πληθυσμών. Κάθε φαινόμενο περιγράφεται από έναν στατιστικό πληθυσμό, που αποτελείται από όμοιες στατιστικές μονάδες κάθε μια από τις οποίες περιγράφεται από μεταβλητές. Με βάση αυτό το πρότυπο, τα τεκμήρια συγκροτούνται ως σύνολα δεδομένων που περιγράφονται από τις εκάστοτε τιμές ενός συνόλου μεταβλητών. Η περιγραφή του πληθυσμού και των στατιστικών μονάδων δεν περιλαμβάνεται στο σύνολο δεδομένων, αλλά ως κείμενο στη γενική περιγραφή της έρευνας. Η μονάδα επεξεργασίας είναι η μεταβλητή.

Το πλαίσιο ανακάλυψης

Στο πλαίσιο ανακάλυψης, το οποίο συγκροτείται με βάση μια πιο ποιοτική μεθοδολογία (βλέπε και Mason, 2003), τα τεκμήρια που παράγονται έχουν τη μορφή κειμένων. Στη συνέχεια το σύνολο των κειμένων αναλύεται δομικά με κάποια τεχνική ανάλυσης κειμένων και συγκροτείται σε σειρά, επειδή για τη σωστή τεκμηρίωση της «παρατήρησης» δεν αρκεί να αποτυπωθεί στα τεκμήρια η οπτική των πληροφορητών, αλλά και ένας κοινός τρόπος σύλληψης της παρατηρούμενης κοινωνικής πραγματικότητας, ένα κοινό σχήμα που συγκροτεί αυτά τα σκόρπια τεκμήρια σε σειρά. Το σχήμα αυτό προκύπτει μέσα από την ανάλυση των κειμένων, για την οποία χρησιμοποιούνται διαφορετικές τεχνικές. Οι τεχνικές ανάλυσης μπορεί να είναι ποσοτικές, να βασίζονται δηλαδή στη μέτρηση και τη στατιστική ανάλυση συγκεκριμένων λέξεων, ή να είναι ποιοτικές, δηλαδή τεχνικές δομικής ανάλυσης (για περισσότερες πληροφορίες γύρω από τις τεχνικές ανάλυσης των κειμένων βλέπε Franzosi, 2004).

4.2.2 Η εκ των υστέρων ένταξη των τεκμηρίων σε σειρές

Στο μονοφασικό υπόδειγμα, εκτός από τη συγκρότηση σειρών τεκμηρίων κατά την πρωτογενή παραγωγή, σειρές τεκμηρίων συγκροτούνται επίσης με στόχο τη διαχείριση και τη διάχυση όλων των διαθέσιμων τεκμηρίων.

Η διαχείριση των τεκμηρίων

Η διαχείριση των τεκμηρίων στο μονοφασικό υπόδειγμα και η ανάπτυξη υποδομών για τη διαχείριση αυτών των τεκμηρίων βασίστηκε στην εκ των υστέρων διακίνηση ολοκληρωμένων προϊόντων. Κάθε ερευνητικό έργο συγκροτεί

μια διακριτή έρευνα, η οποία τεκμηριώνεται μέσα από ένα πακέτο τεκμηρίων. Στη συνέχεια κάθε έρευνα αρχειοθετείται σε μια ερευνητική υποδομή (βιβλιοθήκη, αρχείο δεδομένων κ.λπ.) μέσω της οποίας διασφαλίζεται η πρόσβαση στο πακέτο τεκμηρίων της κάθε έρευνας.

Η αρχειοθέτηση των τεκμηρίων βασίζεται στη δημιουργία σειρών τεκμηρίων με τους ακόλουθους τρόπους:

Τη συγκρότηση σειρών με τη βοήθεια προτύπων τεκμηρίωσης. Ένας βασικός τρόπος συγκρότησης σειρών τεκμηρίων είναι η ανάπτυξη σταθερών προτύπων τεκμηρίωσης. Από τη στιγμή που μια έρευνα τεκμηριώνεται σύμφωνα με ένα πρότυπο εντάσσεται σε ένα σύστημα διαχείρισης των τεκμηρίων μιας έρευνας. Συγκροτείται έτσι μια ενιαία σειρά όλων των ορθά τεκμηριωμένων (άρα έγκυρων) εμπειρικών ερευνών.

Τη συγκρότηση σειρών με βάση ένα σύστημα θεματικής ταξινόμησης. Η θεματική ταξινόμηση βασίζεται στη συγκρότηση ενός ανεξάρτητου ιεραρχικού συστήματος θεματικών κατηγοριών με βάση τις οποίες ταξινομούνται τα τεκμήρια μιας έρευνας.

Πέρα από τις διασυνδέσεις που δημιουργούν οι παραπάνω σειρές ερευνών, δεν προβλέπεται καμία άλλη διασύνδεση των επιμέρους ερευνών.

4.3 Το διφασικό μεθοδολογικό υπόδειγμα

Η ανάπτυξη της πληροφορικής τεχνολογίας και η είσοδος στην Κοινωνία της Πληροφορίας επέδρασαν αποφασιστικά στη μεταβολή του μεθοδολογικού υποδείγματος στις κοινωνικές επιστήμες. Αναδύθηκε έτσι ένα νέο υπόδειγμα για την οργάνωση της εμπειρικής κοινωνικής έρευνας που εμφανίζει τα ακόλουθα χαρακτηριστικά:

Βασίζεται σε έναν νέο επικοινωνιακό ορθολογισμό που επιτρέπει τη διασύνδεση των διαθέσιμων ψηφιακών κειμένων σε υπερκείμενα. Η διασύνδεση αυτή δεν είναι απαραίτητο να γίνεται την ώρα της παραγωγής των κειμένων. Είναι δυνατόν να γίνεται και εκ των υστέρων.

Ο νέος επικοινωνιακός ορθολογισμός επιτρέπει την οργάνωση της εμπειρικής έρευνας στο πλαίσιο ευρύτερων ερευνητικών προγραμμάτων και όχι απλώς αυτόνομων ερευνητικών έργων. Τα επιμέρους ερευνητικά έργα εντάσσονται σε ερευνητικά προγράμματα.

Η ανάπτυξη των ερευνητικών προγραμμάτων είναι απαραίτητο να γίνεται γύρω από σταθερά φαινόμενα. Από τη στιγμή που ανεξάρτητα ερευνητικά έργα εντάσσονται στο ίδιο ερευνητικό πρόγραμμα είναι απαραίτητη και η αναφορά τους στα ίδια φαινόμενα. Η τυπική περιγραφή των φαινομένων αυτών (το σχήμα τους) είναι κοινή για το σύνολο των ερευνητικών έργων που εντάσσονται στο πρόγραμμα.

Η παραγωγή των τεκμηρίων δεν γίνεται μέσα από δύο εντελώς ανεξάρτητα και ασύμβατα μεθοδολογικά πλαίσια όπως στο μονοφασικό υπόδειγμα. Αν κάθε ερευνητικό έργο είναι δυνατόν να υλοποιείται από την εφαρμογή του πλαισίου δικαιολόγησης ή του πλαισίου ανακάλυψης, στο πλαίσιο του ερευνητικού προγράμματος απαιτείται η σύζευξη δικαιολόγησης και ανακάλυψης.

Εφόσον δύο ή περισσότερα έργα μοιράζονται το ίδιο σχήμα δεδομένων η διάκριση καταγραφής και ανάλυσης καθίσταται πλέον δυνατή.

Η αλλαγή του μεθοδολογικού υποδείγματος επιφέρει ανάλογες αλλαγές και στη διαδικασία τεκμηρίωσης των κοινωνικών φαινομένων.

4.4 Η τεκμηρίωση στο διφασικό υπόδειγμα

Η τεκμηρίωση στο διφασικό υπόδειγμα διαφοροποιείται.

4.4.1 Η πρωτογενής παραγωγή τεκμηρίων

Η πρωτογενής παραγωγή τεκμηρίων συνέχισε να βασίζεται στα δύο διακριτά μεθοδολογικά πλαίσια που αναπτύχθηκαν κάτω από το μονοφασικό υπόδειγμα. Όμως στο διφασικό υπόδειγμα η τυπική περιγραφή ενός κοινωνικού φαινομένου δεν αναπτύσσεται ανεξάρτητα για κάθε ερευνητικό έργο, αλλά παραμένει σταθερή για όλα τα έργα που εντάσσονται στο ίδιο ερευνητικό πρόγραμμα.

Η παραγωγή τυπικών περιγραφών των φαινομένων

Η παραγωγή τυπικών περιγραφών των κοινωνικών φαινομένων στο διφασικό υπόδειγμα βασίζεται στις ίδιες τεχνικές που αναπτύχθηκαν κάτω από το μονοφασικό υπόδειγμα. Όμως η παραγωγή και η διαχείριση των τυπικών περιγραφών εντάσσεται σε ένα νέο μεθοδολογικό πλαίσιο που είναι αυτό της ένταξης των επιμέρους ερευνητικών έργων σε ευρύτερα ερευνητικά προγράμματα και εκτελείται στο πλαίσιο ενός διαφορετικού επικοινωνιακού ορθολογισμού υποστηριζόμενου από ερευνητικές υποδομές. Αυτή η νέα πραγματικότητα επιφέρει σημαντικές αλλαγές.

Τύποι τεκμηρίων

Στο διφασικό υπόδειγμα συναντούμε τους δύο βασικούς τύπους τεκμηρίων που συναντήσαμε και στο μονοφασικό: τα κείμενα και τα σύνολα δεδομένων. Ακριβώς επειδή κάθε τεκμήριο συγκροτεί μια περιγραφή του συγκεκριμένου που διατυπώνεται σε μια περισσότερο ή λιγότερο κωδικοποιημένη γλώσσα και ταυτόχρονα κάθε τεκμήριο βρίσκεται πάντοτε ενταγμένο σε μία ή περισσότερες σειρές τεκμηρίων μπορεί σε ένα υψηλότερο επίπεδο γενίκευσης να υποθέσει κανείς ότι υπάρχει ένας ακόμη τύπος σύνθετων τεκμηρίων που συγκροτείται τελικά ως ένα υπερκείμενο, το οποίο συγκροτείται από τη διασύνδεση επιμέρους τεκμηρίων τα οποία μπορεί να είναι κείμενα ή σύνολα δεδομένων.

4.2.2 Η εκ των υστέρων ένταξη των τεκμηρίων σε σειρές

Η εμπειρική κοινωνική έρευνα είναι μια οργανωμένη διαδικασία παραγωγής νέων τεκμηρίων που περιγράφουν συγκεκριμένα κοινωνικά φαινόμενα. Η ένταξη των τεκμηρίων σε σειρές δεν γίνεται όμως μόνο κατά την ίδια την πρωτογενή παραγωγή των επιμέρους τεκμηρίων. Επειδή τα τεκμήρια συγκροτούνται ως γραπτά κείμενα, είναι δυνατόν να αναλυθούν και να συσχετισθούν και με τρόπους διαφορετικούς από αυτούς που προέβλεπε η αρχική διαδικασία παραγωγής τους. Μέσα λοιπόν από τη δευτερογενή επεξεργασία ήδη διαθέσιμων τεκμηρίων είναι δυνατόν να προκύψουν νέες σειρές τεκμηρίων.

Η ένταξη των τεκμηρίων σε σειρές σύμφωνα με το διφασικό υπόδειγμα γίνεται με τέσσερις τουλάχιστον διαφορετικούς τρόπους. Οι δύο πρώτοι είναι αυτοί που συναντούμε και στο μονοφασικό υπόδειγμα, δηλαδή η συγκρότηση σειρών με βάση ένα γενικό πρότυπο τεκμηρίωσης και με τη βοήθεια ενός θεματικού συστήματος ταξινόμησης. Υπάρχουν ωστόσο δύο ακόμη τρόποι παραγωγής σειρών τεκμηρίων στο διφασικό υπόδειγμα:

Η συγκρότηση σειρών με βάση την αναφορά σε σταθερά φαινόμενα. Η συγκρότηση σειρών με βάση μια τυπική περιγραφή συγκεκριμένων φαινομένων προϋποθέτει τον ορισμό σταθερών σχημάτων δεδομένων που περιγράφουν τα φαινόμενα. Όλες οι τυπικές περιγραφές των φαινομένων.

Η συγκρότηση σειρών με βάση τη συγκρότηση εννοιολογικών πλεγμάτων. Οι μεταβλητές που προβλέπει η στατιστική οντολογία ορίζονται πάντοτε ως προς δύο χαρακτηριστικά: μία εννοιολογική αναφορά και έναν τρόπο μέτρησης ή υπολογισμού. Μεταβλητές που μοιράζονται την ίδια έννοια συνδέονται μεταξύ τους εννοιολογικά ακόμη και αν διαφέρουν ως προς τον τρόπο μέτρησής τους. Υπάρχουν δύο βασικοί τρόποι διασύνδεσης των μεταβλητών: όσες ανήκουν στην ίδια έρευνα και όσες μοιράζονται την ίδια έννοια.

Η διαχείριση των τεκμηρίων

Η εκ των υστέρων συγκρότηση των τεκμηρίων σε σειρές, τόσο στο πλαίσιο του μονοφασικού όσο και του διφασικού υποδείγματος², γίνεται με τη βοήθεια ερευνητικών υποδομών.

Στο πλαίσιο του διφασικού υποδείγματος³ οι ερευνητικές υποδομές διασφαλίζουν εκτός από την αναζήτηση των τεκμηρίων ενός συγκεκριμένου ερευνητικού έργου και τις ακόλουθες λειτουργίες:

- α. την πλοήγηση ανάμεσα στα τεκμήρια
- β. τη συγκρότηση πρόσθετων συγγενειών ανάμεσα στα τεκμήρια
- γ. τη συμπληρωματική τεκμηρίωση των ερευνών

2 Για την επίδραση των υποδομών στη μεθοδολογία των κοινωνικών επιστημών βλέπε και Κάλλας Γ., Λιναρδής Α. (2004).

3 Για τις τεχνικές διαχείρισης των τεκμηρίων στο διφασικό υπόδειγμα βλέπε Kallas, 2005.

Η οργάνωση της έρευνας σε αυτόνομα ερευνητικά έργα που υλοποιούνται από ανεξάρτητες ομάδες με τη χρήση διαφορετικών ερευνητικών υποδομών οδηγεί σε διασπορά των παραγομένων τεκμηρίων στις υπάρχουσες ερευνητικές υποδομές. Η ολοκλήρωση των τεκμηρίων που βρίσκονται διάσπαρτα σε διαφορετικές υποδομές σε σειρές, με κάποια από τις στρατηγικές που προαναφέρθηκαν, οδηγεί στη συγκρότηση πλεγμάτων ερευνητικών υποδομών. Η συγκρότηση πλεγμάτων προϋποθέτει την ανάλογη προσαρμογή των επιμέρους υποδομών.

5. Συμπεράσματα

Ημέχρι τώρα ανάλυση των χαρακτηριστικών των κοινωνικών φαινομένων και των μεθόδων τεκμηρίωσής τους οδηγούν σε ορισμένα συμπεράσματα:

Πρώτο συμπέρασμα: τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά των κοινωνικών γεγονότων προϋποθέτουν μια ιδιαίτερη μεθοδολογία για την παρατήρησή τους που δεν μπορεί να αναχθεί στην εμπειρική μεθοδολογία των θετικών επιστημών ή των επιστημών της ζωής.

Δεύτερο συμπέρασμα: η ιδιαιτερότητα των κοινωνικών γεγονότων να συγκροτούνται μέσα από την ανθρώπινη επικοινωνία καθιστά κρίσιμο το ρόλο ενός επικοινωνιακού ορθολογισμού για τις κοινωνικές επιστήμες.

Τρίτο συμπέρασμα: η εξέλιξη της πληροφορικής τεχνολογίας επέτρεψε να αναπτυχθεί ένας νέος επικοινωνιακός ορθολογισμός για τις κοινωνικές επιστήμες βασισμένος στην ανάπτυξη ερευνητικών υποδομών νέου τύπου. Ο νέος ορθολογισμός υποστήριξε την αλλαγή του μεθοδολογικού υπόδειγματος των κοινωνικών επιστημών και οδήγησε σε σημαντικές αλλαγές στη διαδικασία της τεκμηρίωσης και της επεξεργασίας των τεκμηρίων των κοινωνικών φαινομένων. Το νέο μεθοδολογικό υπόδειγμα μας επιτρέπει να λάβουμε καλύτερα υπόψη μας τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά των κοινωνικών φαινομένων κατά την τεκμηρίωσή τους. Επιτρέπει την ακριβέστερη αναπαράσταση της αλληλεπίδρασης των φαινομένων συγκροτώντας συνθετότερες σχέσεις ανάμεσα στα τεκμήρια που επιτρέπουν την ασφαλέστερη πλοήγηση από τεκμήριο σε τεκμήριο. Επιτρέπει ακόμη την ακριβέστερη αναπαράσταση της εξέλιξης των φαινομένων μέσα από τη δυνατότητα συγκρότησης σειρών με παραλλαγές των σχημάτων των φαινομένων.

Βιβλιογραφικές αναφορές

- Κάλλας Γ., Λιναρδής Α. (2004), «Η επίδραση των ερευνητικών υποδομών στη μεθοδολογία των κοινωνικών επιστημών», *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, τεύχος 115 Γ.
- Κάλλας Γ. (2008), *Η πληροφορική τεχνολογία στην κοινωνική έρευνα*. Το πρόβλημα των δεδομένων. Β' έκδοση, Νεφέλη.
- Μουζέλης Ν. (1997), *Επιστροφή στην κοινωνιολογική θεωρία*, Θεμέλιο.
- Μπαλτάς Α. (1988), *Για την έννοια του ιστορικού χρόνου*. Φυσική και «ιστορικός υλισμός», Πολίτης, τεύχος 94.
- Berger P.L., Luckmann T. (2003), *Η κοινωνική κατασκευή της πραγματικότητας*. Νήσος.
- Bourdieu P. (2005), *Για την επιστήμη και τις κοινωνικές χρήσεις της*, Εκδόσεις Πολύτροπον - ΕΚΚΕ.
- Brown H. (1993), *Αντίληψη, θεωρία και δέσμευση*. Πανεπιστημιακές εκδόσεις Κρήτης.
- Coleman J. S. (1990), *Foundations of Social Theory*, Belknap, Harvard.
- Durkheim E. (1950), *The rules of Sociological Method*, Free Press.
- Feyerabend P. (1983), *Ενάντια στη Μέθοδο*. Για μια αναρχική θεωρία της γνώσης. Σύγχρονα Θέματα.
- Franzosi R. (2004), *From Words to Numbers: Narrative, Data and Social Science*, Cambridge University Press.
- Kallas J., "Methodology and empirical research documentation" in J. Kallas *The Node for Secondary Processing, a Comparative Research Infrastructure*, ΕΚΚΕ, Athens 2005
- Kuhn T.S. (1981), *Η δομή των επιστημονικών επαναστάσεων*. Σύγχρονα Θέματα.
- Lakatos I. (1986), *Μεθοδολογία των Προγραμμάτων Επιστημονικής Έρευνας*, Σύγχρονα Θέματα.
- Luhmann N. (1999), *Νομιμοποίηση μέσω διαδικασίας*, Κριτική.
- Mason J. (2003), *Η διεξαγωγή της ποιοτικής έρευνας*. Ελληνικά Γράμματα.
- Nagel E. (1961), *The Structure of Science*. Routledge and Kegan Paul, London.
- Popper K (1959), *The Logic of Scientific Discovery*. New York: Basic Books
- Robson C. (2007), *Η έρευνα του πραγματικού κόσμου*. Gutenberg.
- Salmon M et al. (1998), *Εισαγωγή στη φιλοσοφία της επιστήμης*. Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης.
- Weber M. (1947), *The Theory of Social and Economic Organization*. New York: O.U.P.
- Wellman B., Berkowitz S.D. (1988), *Social Structures: a network approach*. Cambridge University Press.
- Willke H. (1996), *Εισαγωγή στη συστημική θεωρία*, Κριτική.

ΤΟ ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΣΤΑΤΙΣΤΙΚΟ ΣΥΣΤΗΜΑ ΩΣ ΜΕΣΟ ΥΠΟΣΤΗΡΙΞΗΣ ΤΗΣ ΔΗΜΟΓΡΑΦΙΚΗΣ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΠΟΝΤΟΣ

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Τα εθνικά στατιστικά συστήματα και οι επίσημες στατιστικές, τις οποίες αυτά παράγουν, έχουν βασικό στόχο την υποστήριξη της έρευνας και της λήψης αποφάσεων κατά την άσκηση και τον έλεγχο της πολιτικής. Το άρθρο παρουσιάζει τις σχετικές ανάγκες στο δημογραφικό και κοινωνικό τομέα και αναπτύσσει κριτικά το βαθμό ανταπόκρισης του ελληνικού στατιστικού συστήματος στις ανάγκες αυτές. Για μια ολοκληρωμένη προσέγγιση του θέματος αναπτύσσονται οι αρχές οργάνωσης και λειτουργίας ενός ορθολογικού στατιστικού συστήματος και αξιολογείται με συγκεκριμένα κριτήρια το ελληνικό στατιστικό σύστημα γενικότερα. Από την ανάλυση προκύπτει ότι τόσο το τελευταίο όσο και το υποσύστημα των δημογραφικών και κοινωνικών στατιστικών παρουσιάζουν ατέλειες και ανεπάρκειες οργανωτικής και μεθοδολογικής φύσεως που θα πρέπει να αντιμετωπιστούν προκειμένου να πετύχουν το στόχο τους.

1. Γενικά για τα Στατιστικά Συστήματα και την εθνική τους διάσταση

1.1 Η στατιστική πληροφορία και η σημασία της

Η εξαιρετικά σύνθετη κοινωνική και οικονομική οργάνωση που αναπτύσσεται στη σύγχρονη εποχή καθιστά τη στατιστική πληροφόρηση καθοριστικό παράγοντα της προόδου και της ανάπτυξης για τις τοπικές κοινωνίες, τις χώρες και τους υπερεθνικούς οργανισμούς.

Η ανάγκη για στατιστική πληροφόρηση γίνεται επιτακτικότερη στο πλαίσιο της παρακολούθησης και στην πραγματικότητα της πρόβλεψης των συνεχών και ταχύτατων αλλαγών που επέρχονται στις σύγχρονες κοινωνίες κάτω από την επίδραση της διεθνοποίησης των οικονομιών και των κοινωνιών, των διαρθρωτικών μεταβολών στην παραγωγική διαδικασία και της εξέλιξης της τεχνολογίας.

Η σημασία της στατιστικής πληροφόρησης στις σύγχρονες κοινωνίες οδηγεί στο να θεωρείται –από πολλούς– βασικός συντελεστής παραγωγής ακριβώς όπως το κεφάλαιο, το έδαφος, η εργασία και οι φυσικοί πόροι (Nijkamp P., 1986).

Ο ίδιος συγγραφέας προέβλεψε και μάλλον επαληθεύτηκε ότι ο «Πλούτος των Εθνών», που περιγράφηκε από τον Adam Smith, θα προσδιορίζεται από τον «Πλούτο των Περιφερειών», που είναι δυνατόν να μεταφραστεί και ως «Πλούτος των Περιφερειών», αποδίδοντας με τον τρόπο αυτόν τη μεγάλη σημασία της πληροφορίας, και της δυνατότητας πρόσβασης σ' αυτήν, στη διαδικασία (ανα)κατανομής του πλούτου μεταξύ κοινωνικών ομάδων και περιφερειών (Nijkamp P., 1986:1-2).

Το άρθρο παρουσιάζει το οργανωτικό και λειτουργικό πλαίσιο παραγωγής και διαχείρισης της στατιστικής πληροφορίας γενικά και στην εθνική του διάσταση, ενώ παράλληλα παρουσιάζει και τις πτυχές της ζήτησης και της προσφοράς στατιστικών δεδομένων στο δημογραφικό και κοινωνικό τομέα. Τελικός στόχος του άρθρου είναι να αξιολογήσει το αντίστοιχο ελληνικό σύστημα και υποσύστημα, να εντοπίσει τις αδυναμίες τους και να προτείνει μέτρα βελτίωσής τους. Στο πλαίσιο αυτό, αναπτύσσεται αρχικά στην 1η ενότητα μια γενική θεώρηση των στατιστικών συστημάτων και ειδικότερα αυτών που αναπτύσσονται σε εθνικό επίπεδο. Στη 2η ενότητα καταγράφονται οι ειδικότερες ανάγκες σε στατιστική πληροφόρηση για την άσκηση δημογραφικής και κοινωνικής πολιτικής και της έρευνας, ενώ στην 3η ενότητα παρουσιάζεται κριτικά το ελληνικό στατιστικό σύστημα και το αντίστοιχο υποσύστημα που αντιστοιχεί στο δημογραφικό και κοινωνικό τομέα.

1.2 Έννοια, στόχοι, αρχές και λειτουργία ενός στατιστικού συστήματος

Οι ανάγκες της σύγχρονης οικονομικής και κοινωνικής δραστηριότητας για πληροφορία, όπως αυτές αναπτύχθηκαν παραπάνω, οδήγησαν στη δημιουργία εξειδικευμένων στατιστικών συστημάτων, που έχουν ακριβώς σκοπό την παραγωγή και διάχυση πληροφοριών κατάλληλων να υποστηρίζουν αποτελεσματικά τις ιδιαίτερες ανάγκες της διαδικασίας λήψης αποφάσεων σε κάθε τομέα (Nijkamp P., 1984, Κάλλας Γ., 2006).

Το Στατιστικό Σύστημα (Σ.Σ.), όπως και οποιοδήποτε σύστημα, ορίζεται παραδοσιακά ως το σύνολο των μέσων που επεξεργάζεται ένα σύνολο εισροών για την παραγωγή συγκεκριμένου αποτελέσματος που αναφέρεται ρητά σε συγκεκριμένους στόχους. Το Σ.Σ., επομένως, περιλαμβάνει το σύνολο των διαδικασιών και μέσων για την παραγωγή στατιστικών δεδομένων και τη μετατροπή τους σε δομημένη πληροφορία, κατάλληλη για τη λύση των διαφόρων προβλημάτων και την υποστήριξη της διαδικασίας λήψης αποφάσεων. Με άλλα λόγια, το στατιστικό σύστημα πρέπει να καλύπτει συγκεκριμένες ανάγκες της διαδικασίας λήψης αποφάσεων εκ των προτέρων προσδιορισμένες και συμφω-

νημένες από τους ενδιαφερόμενους εταίρους (στην περίπτωση μας παραγωγοί και χρήστες στατιστικών στοιχείων) ώστε να εξυπηρετείται η άσκηση πολιτικής, η έρευνα και γενικότερα η ενημέρωση.

Προς άρση μιας συνηθισμένης παρανόησης, θα πρέπει να τονιστεί ότι τα στατιστικά/πληροφοριακά συστήματα όχι μόνο δεν ταυτίζονται με τη χρήση υπολογιστών, αλλά ούτε προϋποθέτουν απαραίτητα τη χρήση τους. Μια σωστή τοποθέτηση είναι ότι η γρήγορη και αξιόπιστη παραγωγή και μετατροπή των πρωτογενών δεδομένων σε χρήσιμη πληροφορία απαιτεί την ενσωμάτωση σ' αυτά της σύγχρονης τεχνολογίας, της πληροφορικής και των τηλεπικοινωνιών. Στην πραγματικότητα μια ισορροπημένη συνεργασία του ανθρώπινου παράγοντα και του Η/Υ παράγουν αξιόπιστα αποτελέσματα. Λέγεται ότι η υπερβολική χρήση Η/Υ σε ένα στατιστικό σύστημα θα δίνει μηχανιστικές λύσεις, μη ευέλικτες διαδικασίες και στενό ορίζοντα αποφάσεων. Αντίθετα, αν το στατιστικό σύστημα στηρίζεται υπέρογκα στον ανθρώπινο παράγοντα θα έχει αργή ανταπόκριση, περιορισμένη χρήση ποσοτικών δεδομένων και περιορισμένη δυνατότητα διερεύνησης εναλλακτικών υποθέσεων και λύσεων (Levin R., 1989).

Στην ενότητα αυτή θα τονιστούν ορισμένα ακόμη βασικά σημεία τα οποία επεξηγούν πλήρως τη φύση, το περιεχόμενο και την έκταση των στατιστικών συστημάτων. Πράγματι, από την ανάλυση της έννοιας των Στατιστικών Συστημάτων ένας προσεκτικός αναγνώστης δύναται να συμπεράνει τα ακόλουθα συμπεράσματα (Ρόντος Κ., 1996):

α) Στο Σ.Σ. περιλαμβάνεται το σύνολο των στατιστικών στοιχείων και πληροφοριών που αναφέρονται στις επιμέρους δραστηριότητες δεδομένου φορέα ή δραστηριότητας, προκειμένου να επιτυγχάνεται η αρχή της ολοκλήρωσης αυτού (Integration of the Information System).

β) Τα στοιχεία και οι πληροφορίες που περιλαμβάνονται στο στατιστικό σύστημα δεν αναφέρονται μόνο στον ενδιαφερόμενο φορέα αλλά και στο ευρύτερο περιβάλλον, στο οποίο λειτουργεί. Για να επιτυγχάνονται οι στόχοι του ένα Σ.Σ. πρέπει να καλύπτει επαρκώς και σε ολοκληρωμένη βάση όλες τις λειτουργίες που συντελούνται στη διαδικασία λήψης αποφάσεων. Η ανεπάρκεια της πληροφορίας καθιστά την εφαρμογή κατάλληλης πολιτικής δυσχερή ή ακόμη και ανέφικτη, οδηγεί σε παρανοήσεις ως προς τους μηχανισμούς που διέπουν τα οικονομικά και κοινωνικά φαινόμενα και συνεπώς έχει συνέπεια τη λήψη μη ορθολογικών αποφάσεων.

γ) Στο Σ.Σ. περιλαμβάνονται και τα αναλυτικά εκείνα εργαλεία που είναι απαραίτητα για να μετατρέψουν τα πρωτογενή στατιστικά στοιχεία σε δομημένη πληροφορία κατάλληλη προς χρήση από τους τελικούς χρήστες, για την εξυπηρέτηση των οποίων λειτουργεί το σύστημα.

δ) Δεν περιλαμβάνονται στο Σ.Σ. στατιστικά στοιχεία και πληροφορίες που δεν είναι διαθέσιμες στους διάφορους χρήστες επειδή θεωρούνται εμπιστευ-

τικά ή επειδή δεν επιτυγχάνεται η έγκαιρη επεξεργασία και διάχυση αυτών, λόγω εγγενών αδυναμιών του συστήματος.

Τέλος, τρεις βασικές αρχές ισχύουν στην οργάνωση της πληροφορίας στο πλαίσιο του Σ.Σ. προκειμένου αυτό να ανταποκρίνεται αποτελεσματικά στους στόχους του: α) Οι πληροφορίες που θα παραχθούν πρέπει να είναι χρήσιμες, β) Αν η πληροφορία παραχθεί θα πρέπει να χρησιμοποιηθεί, και γ) Η παραγωγή και η διάθεσή της πρέπει να είναι έγκαιρη και έγκυρη με την εξασφάλιση των κατάλληλων πρωτογενών δεδομένων.

Κάθε στατιστικό σύστημα χαρακτηρίζεται από ορισμένες επιλογές στη συγκρότησή του, οι βασικότερες των οποίων είναι οι ακόλουθες:

Βαθμός ολοκλήρωσης των Σ.Σ.

Βαθμός ενσωμάτωσης του Σ.Σ. στο σύστημα λήψης αποφάσεων και ανάπτυξης της έρευνας.

Βαθμός χρησιμοποίησης της τεχνολογίας του Η/Υ στο Σ.

Βαθμός συγκεντρωτικής λειτουργίας του Σ.Σ.

Βαθμός χρησιμοποίησης τεχνικών μέσων ανάλυσης και υποδειγμάτων.

Γεωγραφικό επίπεδο αναφοράς της στατιστικής πληροφόρησης.

Εμπιστευτικότητα των στατιστικών πληροφοριών σε συνδυασμό με την επάρκεια του Σ.Σ.

Οι παραπάνω επιλογές έχουν συζητηθεί στο άρθρο αυτό ή θα αναπτυχθούν στη συνέχεια, η καταγραφή τους δε εδώ κρίθηκε απαραίτητη για λόγους ολοκληρωμένης παρουσίασής τους.

Τέλος, ένα στατιστικό σύστημα για λειτουργικούς λόγους συγκροτείται από αλληλεξαρτώμενα αλλά αρκετά διακριτά υποσυστήματα, που ασχολούνται ουσιαστικά με τα επιμέρους στάδια παραγωγής της στατιστικής πληροφορίας. Μια τέτοια συγκρότηση περιλαμβάνει τα ακόλουθα υποσυστήματα-λειτουργίες:

Υποσύστημα προσδιορισμού των πληροφοριακών αναγκών για την άσκηση του περιφερειακού προγραμματισμού και της περιφερειακής πολιτικής

Υποσύστημα ανεύρεσης πηγών Στατιστικών Δεδομένων (Σ.Δ.)

Υποσύστημα συλλογής Σ.Δ.

Υποσύστημα επεξεργασίας Σ.Δ.

Υποσύστημα ανάλυσης Σ.Δ. (παραγωγή πληροφοριών)

Υποσύστημα αποθήκευσης Σ.Δ. και πληροφοριών

Υποσύστημα διάδοσης των στατιστικών δεδομένων και πληροφοριών.

Από πλευράς οργάνωσης της παραγωγής στατιστικών δεδομένων κατά ομοιογενείς ενότητες, οι οποίες υποστηρίζουν παράλληλα συγκεκριμένο τομέα λήψης αποφάσεως, το στατιστικό σύστημα δύναται να διακρίνεται σε υποσυστήματα παραγωγής κοινωνικών, δημογραφικών, οικονομικών, περιβαλλοντικών κ.λπ. στατιστικών.

1.3 Έννοια, σημασία, όρια και κριτήρια αξιολόγησης των Εθνικών Στατιστικών Συστημάτων

Τα στατιστικά στοιχεία για τις επιμέρους δραστηριότητες που συγκεντρώνονται σε μια χώρα και τα οποία είναι διαθέσιμα τόσο στις αρχές και τις κρατικές υπηρεσίες όσο και στους ιδιώτες, για να αντλούν τις πληροφορίες που χρειάζονται, αποτελούν το στατιστικό σύστημα της χώρας αυτής. Το προϊόν της δραστηριότητας του κράτους για την παραγωγή στατιστικών δεδομένων αναφέρεται συνήθως με την έκφραση: «Επίσημες στατιστικές».

Κατά τον ορισμό που χρησιμοποιείται από τον ΟΟΣΑ (2002), το εθνικό στατιστικό σύστημα μιας χώρας καλύπτει το σύνολο των στατιστικών μονάδων της που συλλέγουν, επεξεργάζονται και δημοσιεύουν επίσημα στατιστικά στοιχεία για λογαριασμό της αντίστοιχης εθνικής κυβέρνησης.

Τα Εθνικά Στατιστικά Συστήματα έχουν στόχο την παροχή στατιστικής πληροφόρησης σε ένα ευρύ φάσμα χρηστών αναφορικά με τις διάφορες εκφάνσεις της οικονομικής και κοινωνικής ζωής μιας χώρας. Βέβαια, η χωρίς διάκριση παροχή τους σε όλους τους ενδιαφερομένους πρέπει να αποτελεί βασική αρχή της λειτουργίας κάθε εθνικού στατιστικού συστήματος. Ωστόσο, το επίπεδο ανάλυσης των παρεχόμενων στοιχείων υπόκειται σε ορισμένους περιορισμούς που απορρέουν από την αρχή της εμπιστευτικότητας και του απαιτούμενου κόστους παραγωγής. Σε οποιαδήποτε περίπτωση η ύπαρξη προτεραιοτήτων στην παραγωγή στατιστικών δεδομένων και η ιεράρχηση στην εξυπηρέτηση των χρηστών κρίνεται απαραίτητη για την απρόσκοπτη λειτουργία, τη χρηματοδότηση και τελικώς για τη βιωσιμότητα ενός επίσημου στατιστικού συστήματος. Ένα τέτοιο σύστημα δεν δύναται να παράγει τα πάντα όσον αφορά την κάλυψη, τη συχνότητα και την έκταση της ανάλυσης των δεδομένων.

Στο πλαίσιο αυτό, ειδικότερο και υψηλής προτεραιότητας στόχο του Στατιστικού Συστήματος αποτελεί η υποστήριξη της άσκησης πολιτικής και της έρευνας σε τοπικό, περιφερειακό και εθνικό επίπεδο. Η συμμετοχή μιας χώρας σε υπερεθνικούς οργανισμούς δημιουργεί υποχρεώσεις συμμετοχής και στα αντίστοιχα στατιστικά συστήματα, όπως αυτά της Ε.Ε. (EUROSTAT), του ΟΗΕ, του ΟΟΣΑ κ.λπ., με επίσης δείκτη υψηλής προτεραιότητας. Η εκροή του Εθνικού Στατιστικού Συστήματος αποτελεί απαραίτητη προϋπόθεση για την κατάρτιση σχεδίων και της επιλογής πολιτικών στο πλαίσιο ενός ορθολογικού και καλά οργανωμένου στρατηγικού σχεδιασμού σε όλα τα παραπάνω επίπεδα.

Η επιτυχής ανταπόκριση ενός στατιστικού συστήματος στους στόχους του αξιολογείται γενικά με μια σειρά παραμέτρους όπως είναι η αξιοπιστία, η ακρίβεια, η αντικειμενικότητα, η εγκυρότητα και η έγκαιρη παροχή της στατιστικής πληροφόρησης που παρέχει στους χρήστες της.

Στη στατιστική πληροφόρηση γίνεται αναφορά στην έννοια της ποιότητας των στοιχείων, η οποία αναφέρεται στο πόσο ικανοποιητικά ανταποκρίνεται η παρεχόμενη πληροφόρηση στις απαιτήσεις και τις προσδοκίες του χρήστη. Τα επιπλέον χαρακτηριστικά που περιλαμβάνει η ποιότητα είναι, μεταξύ άλλων, η συνάφεια, που αναφέρεται στη συνέπεια με την οποία τα στατιστικά στοιχεία αντιμετωπίζουν τις ανάγκες του χρήστη, και η αντικειμενικότητα, που αναφέρεται στον μη επηρεασμό από πολιτικούς παράγοντες των διαδικασιών παραγωγής των στατιστικών στοιχείων (Fellegi I., 1996, Kutzenberger E. W., et al, 2001).

2. Οι ανάγκες σε στατιστικά δεδομένα για την άσκηση δημογραφικής και κοινωνικής πολιτικής και έρευνας

2.1 Το στατιστικό σύστημα ως μέσο υποστήριξης της διαδικασίας λήψης αποφάσεων και της ερευνητικής διαδικασίας

Αυτός καθαυτός ο σκοπός του Σ.Σ. προεξοφλεί τη μεγάλη σημασία της στενής σύνδεσής του με τη διαδικασία λήψης αποφάσεων και λύσης προβλημάτων.

Κατάλληλο και επαρκές Σ.Σ. είναι αυτό που έχει σχεδιαστεί για να εξυπηρετεί τις συγκεκριμένες ανάγκες της πολιτικής. Κατά συνέπεια, η παρακολούθηση των εξελίξεων και των εκάστοτε επιλογών του συστήματος λήψης αποφάσεων θα πρέπει να αποτελεί βασική λειτουργία του Σ.Σ., προκειμένου να αποφευχθεί η παραγωγή ακατάλληλων στατιστικών πληροφοριών. Οι εκτιμήσεις για το μέγεθος και το είδος των στατιστικών πληροφοριών πρέπει να είναι ακριβείς και να προκύπτουν κατόπιν συνεργασίας των υπεύθυνων λειτουργίας των συστημάτων πληροφόρησης και των χρηστών. Ο παράγοντας αυτός είναι ιδιαίτερα σημαντικός, αν λάβουμε υπόψη ότι η πλεονάζουσα πληροφόρηση είναι το ίδιο μη αποτελεσματική με την ελλιπή πληροφόρηση.

Δεν είναι λίγα τα παραδείγματα όπου, με διάθεση πολλών χρηματικών πόρων, έχουν αναπτυχθεί σύγχρονα πληροφοριακά συστήματα, τα οποία όμως παράγουν αυθαίρετους συνδυασμούς στατιστικών στοιχείων με τη μορφή αριθμών ή γραφικών παραστάσεων, με αποτέλεσμα να μην ικανοποιούν τις σύγχρονες ανάγκες της διαδικασίας λήψης αποφάσεων.

Οι βασικές κατευθύνσεις ενός Σ.Σ., προκειμένου αυτό να μην αποτελεί απλώς αποθηκευτικό μέσο στατιστικών στοιχείων, αλλά ενεργό εργαλείο στη διαδικασία λήψης αποφάσεων, είναι οι ακόλουθες:

Η επιλογή στρατηγικής σημασίας στατιστικών στοιχείων αντί της διατήρησης μεγάλων βάσεων δεδομένων που να ικανοποιούν πολλαπλούς σκοπούς.

Η παραγωγή πληροφόρησης για τις ανάγκες της άσκησης πολιτικής, αντί της διατήρησης διοικητικών στοιχείων.

Η παραγωγή της κατάλληλης πληροφόρησης για τις κατά περίπτωση ανάγκες της ποσοτικής ανάλυσης αντί της παραγωγής στατιστικών σειρών που αφορούν γεγονότα τα οποία παρουσιάζουν τη μεγαλύτερη συχνότητα.

Η παροχή αποκωδικοποιημένης πληροφόρησης και ποσοτικών σημείων επικοινωνίας (qualitative signals) αντί της παροχής στατιστικών στοιχείων με τη μορφή πινάκων (Bianchi G., 1986, ρ. 8.).

Κάτω από μια γενικότερη θεώρηση τα στατιστικά και τα συστήματα προγραμματισμού είναι αλληλεξαρτώμενα. Για παράδειγμα, τυχόν μεταβολές που επέρχονται στο Σ.Σ. θα έχουν επιδράσεις στο σύστημα διοίκησης. Επίσης, τροποποιήσεις στους στόχους της διοίκησης και της έρευνας δεν είναι δυνατόν να γίνουν αν δεν συνεκτιμηθούν οι δυνατότητες που παρέχονται από το υπάρχον στατιστικό σύστημα.

Με αυτήν την έννοια, και παρά τις υπάρχουσες τεχνικές δυνατότητες, τα στατιστικά συστήματα είναι συχνά ατελή και ανεπαρκή επειδή ακριβώς η διοίκηση αλλά πολλές φορές και η ερευνητική διαδικασία δεν έχουν ακριβείς και σαφείς στόχους. Επομένως, η ποιότητα και η ορθολογικότητα των δύο συστημάτων είναι αλληλεξαρτώμενη και δεν θα πρέπει πάντοτε να αξιολογείται (συνήθως αρνητικά) μόνο το στατιστικό σύστημα μιας χώρας.

Η πολυδιάσπαση για παράδειγμα της άσκησης κοινωνικής πολιτικής και έρευνας σε πολλούς και μη συντονιζόμενους φορείς δημιουργεί δυσκολίες σε ένα στατιστικό σύστημα να παρακολουθήσει τις ανάγκες της διαδικασίας λήψης αποφάσεων. Επίσης, η παντελής έλλειψη συγκροτημένης δημογραφικής πολιτικής, που χαρακτηρίζει χώρες όπως η Ελλάδα, καθιστά τον προσδιορισμό των αναγκών σε στατιστική πληροφόρηση αδύνατο.

2.2 Δημογραφικές και κοινωνικές στατιστικές και η ανάγκη προσαρμογής τους στις κοινωνικές αλλαγές

Οι δημογραφικές και κοινωνικές στατιστικές συνήθως αποτελούν ένα υποσύστημα των εθνικών στατιστικών συστημάτων, γεγονός που αντανακλάται σε μεγάλο βαθμό και σε επιμέρους διοικητικές μονάδες (Δ/νσεις ή Τμήματα) παραγωγής τους. Σε γενικές γραμμές, οι δημογραφικές και οι κοινωνικές στατιστικές θα πρέπει να καλύπτουν τους ακόλουθους τομείς:

Πληθυσμός, νοικοκυριά, κατοικία

Φυσική κίνηση

Μεταναστευτική κίνηση

Εκπαίδευση, επιμόρφωση και ειδική αγωγή

Οικονομικά χαρακτηριστικά του πληθυσμού

Υγεία

Εισόδημα και συνθήκες διαβίωσης

Κοινωνική ασφάλιση

Κοινωνική αντίληψη

Δικαιοσύνη

Πολιτισμός-αθλητισμός

Η καταγραφή αυτή είναι γενική και κάθε κατηγορία αυτής περιλαμβάνει επιμέρους στατιστικές σειρές, ο βαθμός επάρκειας των οποίων αποτελεί και το πραγματικό κριτήριο αξιολόγησης της κάλυψης των αναγκών της δημογραφικής και κοινωνικής έρευνας και πολιτικής. Οι μεταναστευτικές στατιστικές θα πρέπει, για παράδειγμα, να επεκτείνονται στην παρακολούθηση όχι μόνο της εξωτερικής αλλά και της εσωτερικής μετανάστευσης και μάλιστα σε όλα τα επίπεδα μελέτης της (διαπεριφερειακή, ενδοπεριφερειακή, πολυπεριφερειακή, κ.λπ.). Επίσης, οι στατιστικές γάμων και γεννήσεων θα πρέπει να καλύπτουν όλες εκείνες τις μεταβλητές που αποτελούν βασικές παραμέτρους της γαμηλιότητας και της γεννητικότητας σήμερα, όπως είναι η συμβίωση, οι γεννήσεις εκτός γάμου, η διαζυγιότητα, κ.λπ. Η επέκταση των σχετικών αναγκών φαίνεται χαρακτηριστικά αν αναφερθεί ότι σύγχρονες θεωρήσεις αναπτύσσουν έξι κατηγορίες συμβίωσης (Heuveline P and Timberlake J. M., 2004), οι οποίες για την παρακολούθησή τους προϋποθέτουν την ύπαρξη αντίστοιχης στατιστικής πληροφόρησης.

Οι ανάγκες της εκπαίδευσης, της υγείας, των αγορών εργασίας κ.λπ., επίσης, μεταβάλλονται ραγδαίως και απαιτούν την προσαρμογή του στατιστικού συστήματος. Γενικότερα, η ικανότητα ενός συστήματος να παρακολουθεί τις αλλαγές του συστήματος που υποστηρίζει αποτελεί βασική παράμετρο της βιωσιμότητάς του (Mizoguchi T., 1995).

Όπως ήδη αναφέρθηκε, η καταλληλότητα και η επάρκεια αξιολογούνται, πέραν του βαθμού καλύψεως σε μεταβλητές, με μια σειρά κριτήρια που αναφέρονται στην ποιότητα αυτών, καθώς επίσης και από τη συχνότητα παραγωγής τους, τη διαθεσιμότητα συγκρίσιμων στατιστικών σειρών επαρκών για προβλέψεις, την κατάρτιση δεικτών, την επαρκή περιφερειακή και θεματική ανάλυση κ.λπ. (Κάλλας, Ι., 2007).

3. Το Ελληνικό Στατιστικό Σύστημα με έμφαση στο δημογραφικό και κοινωνικό τομέα

3.1 Οργάνωση και λειτουργία του ελληνικού στατιστικού συστήματος

Το στατιστικό σύστημα της χώρας λειτουργεί συγκεντρωτικά με την Εθνική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος (ΕΣΥΕ) υπεύθυνη για την παραγωγή του συνόλου του στατιστικού έργου. Βασικοί σκοποί της ΕΣΥΕ ορίζονται η συγκε-

ντρωση στατιστικών στοιχείων, που προκύπτουν είτε από ειδικές στατιστικές έρευνες και απογραφές είτε από διάφορες διοικητικές πηγές, η επεξεργασία των στοιχείων και η διάχυση των στατιστικών πληροφοριών στους κρατικούς και ιδιωτικούς φορείς και τους πολίτες. Αν και στο κύριο έργο της ΕΣΥΕ δεν περιλαμβάνεται η στατιστική ανάλυση των δεδομένων, εντούτοις η εφαρμογή ορισμένων τουλάχιστον μεθόδων της, όπως είναι οι αναφερόμενες στις χρονολογικές σειρές και ειδικότερα στην απαλοιφή της εποχικότητας των δεδομένων –οι οποίες δεν χρησιμοποιούνται από άλλον φορέα στην Ελλάδα–, θα διευκόλυνε σημαντικά τη χρήση των δεδομένων της κατηγορίας αυτής (Ρόντος Κ., 1993).

Οι πηγές από τις οποίες η ΕΣΥΕ συγκεντρώνει στοιχεία είναι άτομα, νοικοκυριά, δημόσιες υπηρεσίες, οργανισμοί τοπικής αυτοδιοίκησης, οργανισμοί κοινής ωφέλειας, εκπαιδευτικά ιδρύματα, νοσοκομεία, οργανισμοί κοινωνικής ασφάλισης κ.ά. Τα στοιχεία αυτά, ύστερα από κατάλληλη επεξεργασία, εντάσσονται σε πίνακες και, στη συνέχεια, δημοσιεύονται, ενώ ορισμένοι από τους πίνακες αυτούς αναρτώνται στην ιστοσελίδα της ΕΣΥΕ στο Διαδίκτυο (<http://www.statistics.gr/>).

Η ΕΣΥΕ διοικείται από το γενικό γραμματέα που διορίζεται από τον υπουργό Εθνικής Οικονομίας. Η Γενική Γραμματεία της ΕΣΥΕ περιλαμβάνει την Κεντρική Υπηρεσία και τις Αποκεντρωμένες Υπηρεσίες (για το πλήρες οργανόγραμμα της ΕΣΥΕ βλέπε Χλέτσος Μ., κ.ά., 2007)

3.2 Βαθμός ανάπτυξης του στατιστικού συστήματος στην Ελλάδα

Τονίστηκε ήδη ότι ο βαθμός ανάπτυξης ενός στατιστικού συστήματος αξιολογείται με βάση το βαθμό ανταπόκρισης στους στόχους του και την αποτελεσματική οργάνωση και λειτουργία που επιτρέπει ή όχι την επίτευξη αυτών. Επίσης, τα κριτήρια αξιολόγησης και οι αρχές που πρέπει να διέπουν ένα στατιστικό σύστημα αναφέρθηκαν ήδη σε προηγούμενες ενότητες. Με βάση τα παραπάνω, το ελληνικό στατιστικό σύστημα παρουσιάζει σημαντικές ανεπάρκειες που συνδέονται με οργανωτικά, λειτουργικά και μεθοδολογικά προβλήματα. Γενικά θεωρούμε ότι απαιτούνται σημαντικές παρεμβάσεις προκειμένου να υποστηριχτεί αποτελεσματικά η άσκηση πολιτικής και η ανάπτυξη της έρευνας.

Στα περιορισμένα όρια του παρόντος άρθρου καταγράφονται τα σημαντικότερα προβλήματα του Στατιστικού Συστήματος της χώρας.

Λειτουργεί σε μεγάλο βαθμό ανεξάρτητα από το σύστημα λήψης αποφάσεων.

Δεν επιτυγχάνεται η μόνιμη και συστηματική συνεργασία των παραγωγών στατιστικών δεδομένων με τους κοινωνικούς φορείς-χρήστες (βλέπε έλλειψη εθνικών συμβουλίων στατιστικής).

Παρατηρείται άνιση κατανομή των στατιστικών σε βάρος τομέων, όπως το περιβάλλον, η τεχνολογία, ο πολιτισμός, ο αθλητισμός, ο τουρισμός, η μετανάστευση, οι ευέλικτες μορφές εργασίας κ.λπ.

Παρατηρείται ανεπάρκεια παραγωγής δεδομένων στο επίπεδο θεματικής και γεωγραφικής ανάλυσης – το Σ.Σ. της Ελλάδας παραμένει σε ανάγκες του παρελθόντος για την κάλυψη του εθνικού προγραμματισμού και της εθνικής πολιτικής και δεν υποστηρίζει αποτελεσματικά τον περιφερειακό προγραμματισμό και την περιφερειακή πολιτική.

Υπάρχει μεγάλη δυσκολία στην παραγωγή χρονολογικών σειρών (παράδειγμα αναθεώρησης ΑΕΠ).

Παρατηρείται, επίσης, δυσκολία στην παραγωγή στατιστικών σε βραχυ-χρόνια βάση.

Καθυστερήσεις στην παραγωγή και διάθεση στατιστικών δεδομένων και δεικτών είναι σύνθετος φαινόμενο.

Ο συγκεντρωτικός χαρακτήρας του στατιστικού έργου, με κυρίαρχο το ρόλο των κεντρικών μονάδων και των μονάδων υποστήριξης (βλέπε τομέα πληροφορικής).

Δεν εξασφαλίζεται η ολοκλήρωση του Σ.Σ. παρότι η ΕΣΥΕ είναι υπεύθυνη για το σύνολο των επίσημων στατιστικών.

Παρατηρείται κατάχρηση της ανάγκης τήρησης της εμπιστευτικότητας των ατομικών δεδομένων.

Σημειώνονται μεθοδολογικές αδυναμίες στις δειγματοληψίες, έλλειψη μητρώων, μη διάθεση πόρων για την αύξηση του δείγματος και την παραγωγή αναλυτικών στατιστικών, προβλήματα μεροληψίας των δειγμάτων κ.λπ.).

Μη χρήση της σύγχρονης τεχνολογίας των Η/Υ και των τηλεπικοινωνιών παρά τη διάθεση των σχετικών πόρων.

Υστέρηση στην εισαγωγή βασικών αναλύσεων και παραγωγή δεικτών (πληροφόρηση) λόγω μη επιμόρφωσης ή ανανέωσης του προσωπικού.

Παραγωγή στατικής αντί δυναμικής πληροφόρησης και δυσκολία παρακολούθησης των αλλαγών λόγω έλλειψης στρατηγικού σχεδιασμού.

Διάχυση πινάκων αντί data sets.

Γενικά το ελληνικό στατιστικό σύστημα, παρά τις όποιες βελτιώσεις του, συνεχίζει να λειτουργεί με σχεδιασμό του παρελθόντος, που ανταποκρινόταν, με αρκετή επιτυχία, στις ανάγκες μιας άλλης εποχής, με λιγότερες όμως απαιτήσεις, σε ποιότητα και ποσότητα για την έρευνα και την πολιτική. Έκτοτε, δηλαδή εδώ και δεκαετίες, ο σχεδιασμός αυτός δεν έχει αναθεωρηθεί συνολικά.

Είναι δίκαιο στο σημείο αυτό να τονιστούν και οι αδυναμίες του συστήματος λήψης αποφάσεων και της ερευνητικής διαδικασίας στην Ελλάδα, οι οποίες παρουσιάζουν χαρακτηριστικά όπως αυτά που περιγράφηκαν στην ενότητα 2.1 και δημιουργούν δυσκολίες στο Σ.Σ. να παρακολουθήσει τις ανάγκες τους.

3.3 Το υποσύστημα των δημογραφικών και κοινωνικών στατιστικών και η επάρκειά του

Οι δημογραφικές και οι κοινωνικές στατιστικές παράγονται ουσιαστικά από δύο διευθύνσεις της ΕΣΥΕ, μέσω ενός σημαντικού ποσοτικού αριθμού απογραφών και ερευνών, οι κυριότερες των οποίων είναι:

- Δημογραφικές στατιστικές
- Απογραφή οικοδομών - κτιρίων
- Απογραφή πληθυσμού - κατοικιών
- Παρακολούθηση φυσικής κίνησης πληθυσμού
- Πίνακες επιβίωσης
- Υπολογιζόμενος πληθυσμός την 1η Ιανουαρίου και 30ή Ιουνίου κάθε έτους
- Επεξεργασία στοιχείων μεταναστευτικής κίνησης
- Προβολές πληθυσμού
- Έρευνα απασχόλησης (εργατικού δυναμικού)
- Έρευνα εισοδήματος και συνθηκών διαβίωσης των νοικοκυριών της χώρας (EU - SILC)
- Έρευνα Τεχνολογιών Πληροφόρησης και Επικοινωνίας
- Έρευνα οικογενειακών προϋπολογισμών
- Έρευνα Κόστους Εργασίας
- Έρευνα Κενών Θέσεων Εργασίας
- Έρευνα Δείκτη Κόστους Εργασίας
- Έρευνα Δείκτη Απασχόλησης
- Κοινωνικές στατιστικές
- Έρευνα Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης: Νηπιαγωγεία, Δημοτικά
- Έρευνα παλιννοστούντων και αλλοδαπών μαθητών στην Πρωτοβάθμια Εκπαίδευση (Δημοτικά)
- Έρευνα Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης: Γενική Εκπαίδευση, Τεχνική - Επαγγελματική και Εκκλησιαστική Εκπαίδευση
- Έρευνα παλιννοστούντων και αλλοδαπών μαθητών στη Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση
- Έρευνα Τριτοβάθμιας Εκπαίδευσης: Τεχνολογική Εκπαίδευση, Επαγγελματική και Εκκλησιαστική Εκπαίδευση, Ανώτατα Εκπαιδευτικά Ιδρύματα
- Έρευνα Ειδικής Αγωγής - Εκπαίδευσης
- Έρευνα Ειρηνοδικείων
- Έρευνα Πρωτοδικείων
- Έρευνα Εφετείων
- Έρευνα συμβολαιογράφων
- Έρευνα Υποθηκοφυλακείων

Έρευνα εγκληματικότητας
 Έρευνα κρατουμένων (κατάδικοι - υπόδικοι)
 Έρευνα για τους υποδίκους και κρατουμένους για χρέη
 Έρευνα για τους ανήλικους τροφίμους Ιδρυμάτων Αγωγής
 Παρακολούθηση οδικών τροχαίων ατυχημάτων
 Έρευνα διαπραχθέντων αδικημάτων ποινικού δικαίου
 Απογραφή θεραπευτηρίων
 Παρακολούθηση του αριθμού ιατρών και οδοντιάτρων
 Έρευνα δραστηριότητας οργανισμών κοινωνικής ασφάλισης
 Παρακολούθηση των εργατικών ατυχημάτων
 Έρευνα κλειστής νοσοκομειακής περίθαλψης
 Παρακολούθηση δηλωθέντων κρουσμάτων λοιμωδών νόσων
 Παρακολούθηση του έργου των ιδρυμάτων κοινωνικής αντίληψης
 Απογραφή κέντρων υγείας
 Έρευνα πράξεων υιοθεσίας
 Ευρωπαϊκό Σύστημα Ολοκληρωμένων Στατιστικών Κοινωνικής Προστασίας (ESSPROS)
 Παρακολούθηση της κίνησης μουσείων και αρχαιολογικών χώρων
 Έρευνα κίνησης των κρατικών - δημοτικών θεάτρων και ορχηστρών
 Έρευνα βιβλιοθηκών της Ελλάδας (εκτός σχολικών)
 Έρευνα της κίνησης των ελεύθερων θεάτρων
 Έρευνα ημερήσιου και περιοδικού Τύπου
 Δραστηριότητες εφορειών αρχαιοτήτων
 Έρευνα πολιτιστικών δραστηριοτήτων Διευθύνσεων Υπουργείου Πολιτισμού
 Έρευνα αιθουσών έργων τέχνης

Γενικότερα οι δημογραφικές και οι κοινωνικές στατιστικές συλλέγουν πληθώρα δημογραφικών, οικονομικών και κοινωνικών στατιστικών δεδομένων και παράγουν μια σειρά σημαντικών δεικτών επί της ανεργίας, του κοινωνικού αποκλεισμού έως και δείκτες σε ειδικότερα θέματα της αγοράς εργασίας. Παρ' όλα αυτά, απαιτούν –όπως θα δούμε σε επόμενη ενότητα 3.5– σειρά ολοκληρωμένων παρεμβάσεων προκειμένου να θεωρηθούν επαρκείς και κατάλληλες.

Θεωρούμε ότι οι Δημογραφικές και Κοινωνικές Στατιστικές δεν έχουν προσεχθεί τις πρόσφατες δεκαετίες στην Ελλάδα και κατά τη γνώμη μας αποτελούν «θύμα» της αποκλειστικής σημασίας που έχει δοθεί στην παρακολούθηση των δημοσιονομικών μεγεθών και των οικονομικών δεικτών που εξυπηρετούσαν και εξυπηρετούν ίσως συγκεκριμένους στόχους της χώρας (είσοδος στην ΟΝΕ, δημοσιονομική πειθαρχία κ.λπ.). Τονίζεται όμως άλλη μια φορά ότι ο δημογραφικός παράγοντας, η εργασία, η υγεία, η παιδεία και ο πολιτισμός, εκτός του ότι αποτελούν ύψιστα κοινωνικά αγαθά, αποτελούν παράλληλα τομείς οικο-

νομικής δραστηριότητας στους οποίους η Ελλάδα παρουσιάζει σημαντικότερα προβλήματα και η βελτίωσή τους θα προσδώσει συγκριτικό πλεονέκτημα και θα αποτελέσει αιχμή στην ανάπτυξη της χώρας.

3.4 Στρατηγικοί στόχοι για την ανάπτυξη του ελληνικού στατιστικού συστήματος

Η μέχρι τώρα ανάλυση κατέστησε σαφές ότι το ελληνικό στατιστικό σύστημα παρουσιάζει σημαντικά προβλήματα σε σχέση με τα παραπάνω χαρακτηριστικά διότι στερείται ενός ολοκληρωμένου σχεδιασμού που θα ανταποκρίνεται στις σύγχρονες και συνεχώς μεταβαλλόμενες ανάγκες. Οι πρόσφατες επιμέρους παρεμβάσεις θεωρούμε ότι δεν αντιμετωπίζουν συνολικά το πρόβλημα και επομένως δεν είναι αποτελεσματικές. Το παράδοξο είναι ότι υπάρχουν πολλά καλά παραδείγματα στατιστικών συστημάτων και η προσαρμογή τους απλώς στα ελληνικά δεδομένα θα έδιναν αξιόπιστες λύσεις. Απαιτείται λοιπόν επαναξιολόγηση του στατιστικού έργου και σύγχρονος σχεδιασμός σε ολοκληρωμένη βάση, που θα προσδιορίσει την παρούσα κατάσταση, θα θέσει στρατηγική και στόχους, θα προσδιορίσει τα μέσα πολιτικής και τη χρηματοδότησή τους και, τέλος, θα προχωρήσει προγραμματισμένα και συντονισμένα στα μέτρα εκείνα που θα υλοποιήσουν την εν λόγω πολιτική.

Σε γενικές γραμμές, το σχέδιο αυτό θα ενσωματώνει θεσμικές, οργανωτικές και μεθοδολογικές παρεμβάσεις.

Επιγραμματικά, οι θεσμικές παρεμβάσεις θα πρέπει να περιλαμβάνουν την παροχή ευελιξίας, την παγίωση και διατήρηση πραγματικής ανεξαρτησίας του συστήματος, ίδρυση Εθνικού Συμβουλίου Στατιστικής, θεσμοθέτηση Εθνικού Συστήματος Μητρώων, την καθιέρωση κώδικα δεοντολογίας και νέο οργανισμό κυρίως προς αναδιάρθρωση των διοικητικών-υποστηρικτικών μονάδων της ΕΣΥΕ. Με τις παρεμβάσεις αυτές θεωρούμε ότι η αλλαγή του νομικού καθεστώτος της ΕΣΥΕ, που κατά καιρούς έχει προταθεί (ανεξάρτητη αρχή, νομικό πρόσωπο, κ.λπ.), προκειμένου να εξασφαλίζεται η αντικειμενικότητα, η ανεξαρτησία από πολιτικές επιρροές, δεν είναι απαραίτητη. Πιστεύουμε ότι η λειτουργία της στο πλαίσιο του στενού δημόσιου τομέα, όπως είναι σήμερα, διασφαλίζει την επίσημη στατιστική πληροφόρηση ως δημόσιο αγαθό και δίνει περισσότερες εγγυήσεις για την αντικειμενικότητα του συστήματος. Αυτό που απαιτείται κυρίως είναι όχι η εύκολη λύση της αλλαγής νομικού καθεστώτος, αλλά η σταθερή πολιτική βούληση και η πλήρης συνειδητοποίηση από όλους ότι η αντικειμενική πληροφόρηση θέτει τις βάσεις για την πρόοδο και την ανάπτυξη, ενώ η όποια παρέμβαση στρεβλώνει την εικόνα των εξελίξεων και την κατανομή των πόρων, με αποτέλεσμα η όποια πολιτική να είναι αναποτελεσματική.

Στα οργανωτικά θέματα απαιτείται η ανάπτυξη στρατηγικών στόχων, η μείωση των διοικητικών μονάδων, κυρίως αυτών υποστήριξης, η διατήρηση της συγκεντρωτικής δομής με την ΕΣΥΕ να ενισχύει το ρόλο της, αλλά αποκέντρωση του στατιστικού έργου εντός αυτής προς τις περιφερειακές υπηρεσίες και τις παραγωγικές υπηρεσίες του κέντρου, ο δήμος να αποτελείσει βασική στατιστική μονάδα με αντίστοιχη υποχώρηση του ρόλου του νομού, ολοκληρωμένο πρόγραμμα εκπαίδευσης του προσωπικού, αναδιάρθρωση του υποσυστήματος διάχυσης των στατιστικών δεδομένων με την έκδοση δημοσιευμάτων, την ανάπτυξη της on line παροχής δεδομένων, τη διαμόρφωση data sets και χρονολογικών σειρών, την καθιέρωση προγράμματος πενταετούς ανάπτυξης και την καθιέρωση Δ/σης Περιφερειακών Στατιστικών.

Κατευθύνσεις μεθοδολογικής παρέμβασης θα πρέπει να αποτελέσουν ο μεθοδολογικός επανασχεδιασμός του στατιστικού έργου με παρεμβάσεις προς κάλυψη κενών πληροφόρησης σε σύγχρονες πτυχές των κοινωνικοοικονομικών εξελίξεων και σε δυναμικές μεταβλητές, ο επανασχεδιασμός ερευνών για παραγωγή αποτελεσμάτων σε πιο αναλυτικό κλαδικό και γεωγραφικό επίπεδο, η παραγωγή βραχυχρόνιων στατιστικών, η μεθοδολογική βελτίωση των καταλόγων-πλαισίων, η δημιουργία πληθυσμιακών μητρώων και μητρώων επιχειρήσεων, η βελτίωση των μεθόδων δειγματοληψίας-μονοσταδιακές, η μείωση δειγματοληπτικών σφαλμάτων, η αύξηση του βαθμού ανταπόκρισης του κοινού, η καθιέρωση ενιαίων και συγκρίσιμων ορισμών μεταξύ των ερευνών, η ανάπτυξη προτεραιοτήτων και αρνητικών προτεραιοτήτων, η ανάπτυξη μεθοδολογίας συστηματικής κατάρτισης χρονολογικών σειρών, η κατάρτιση δεικτών και η βελτίωση των μεθόδων Εθνικών Λογαριασμών.

3.5 Η προσαρμογή του στατιστικού συστήματος στις σύγχρονες ανάγκες της δημογραφικής και κοινωνικής πολιτικής και έρευνας

Στην ενότητα αυτήν θα καταγραφούν οι ειδικότερες, πέραν των γενικών που αφορούν όλο το στατιστικό σύστημα, παρεμβάσεις σχετικά με το δημογραφικό και κοινωνικό τομέα.

Βασικοί τομείς στους οποίους απαιτείται παρέμβαση στο δημογραφικό τομέα (περιλαμβάνονται και τα θέματα των αγορών εργασίας) είναι οι ακόλουθοι:

Αξιοποίηση της συλλεγείσας πληροφόρησης με την έννοια της άμεσης διάχυσης περισσότερης πληροφόρησης με την έκδοση δημοσιευμάτων, έτοιμων data sets σε μαγνητικά μέσα και όχι κατόπιν παραγγελίας ή αιτήσεως, όπως και διάθεση περισσότερων και πιο αναλυτικών στοιχείων στο Διαδίκτυο.

Παραγωγή πληρέστερων στατιστικών δεδομένων σε ιδιαίτερα σημαντικούς τομείς της ελληνικής οικονομίας και κοινωνίας, όπως είναι η μετανάστευση.

Κατάρτιση και ενημέρωση συστήματος μητρώων πληθυσμού, για την επιλογή περισσότερο αντιπροσωπευτικών δειγμάτων και τον περιορισμό των σφαλμάτων δειγματοληψίας.

Περιορισμό του χρόνου δημοσίευσης των αποτελεσμάτων των απογραφών και ερευνών με την εισαγωγή σύγχρονων μεθόδων συλλογής και επεξεργασίας των στατιστικών δεδομένων και την αναβάθμιση του ρόλου του προσωπικού στην Κεντρική Υπηρεσία και στις Περιφερειακές μονάδες.

Παροχή αποτελεσμάτων σε μικρότερο γεωγραφικό επίπεδο (περιφέρεια, νομός) για αρκετές έρευνες.

Χρονική ανταπόκριση στις υποχρεώσεις της χώρας στην ΕΕ, ιδιαίτερα στα βραχυχρόνια δεδομένα και στους βραχυχρόνιους δείκτες.

Κατάρτιση συγκρίσιμων χρονολογικών σειρών σε διάφορες βασικές μεταβλητές, όπως, για παράδειγμα, διατίθενται από την Έρευνα εργατικού δυναμικού.

Διενέργεια ερευνών, που εξετάζουν βασικές παραμέτρους της κοινωνίας, σε συχνότερη βάση και ιδιαίτερα της Έρευνας οικογενειακών προϋπολογισμών, της Έρευνας κόστους εργασίας και της Έρευνας διάρθρωσης αμοιβών.

Για τις κοινωνικές στατιστικές προτείνεται ο επαναπροσδιορισμός του τύπου και των χαρακτηριστικών της στατιστικής πληροφόρησης που παράγεται στον τομέα αυτόν, η λεπτομερής κατάρτιση των συνολικών προτεραιοτήτων και αρνητικών προτεραιοτήτων και κατόπιν αυτών ο επανασχεδιασμός των στατιστικών εργασιών που θα τον καλύψουν, ώστε να αναδειχθούν τα προβλήματα και οι ιδιαιτερότητες των επιμέρους πλευρών του που θα υποστηρίξουν ικανοποιητικά την αναπτυξιακή διαδικασία (Χλέτσος Μ., κ.ά., 2007).

4. Συμπεράσματα

Οι σύγχρονες ανάγκες παραγωγής, διάχυσης και τεκμηρίωσης της στατιστικής πληροφορίας απαιτούν την καθιέρωση και διατήρηση στατιστικών συστημάτων βασισμένων σε πάγιες αρχές, λειτουργίες, οργανωτικά πλαίσια και μεθοδολογικές επιλογές με δυνατότητα συνεχούς βελτίωσης και προσαρμογής στις εκάστοτε ανάγκες της έρευνας και της άσκησης πολιτικής. Η ανάγκη για την οργάνωση και τη λειτουργία ενός ορθολογικού στατιστικού συστήματος σε εθνικό επίπεδο είναι, επομένως, καθοριστικής σημασίας για την πρόοδο και την ανάπτυξη και θα πρέπει να αποτελεί προτεραιότητα για κάθε σύγχρονο κράτος.

Στον τομέα των δημογραφικών και κοινωνικών στατιστικών οι ανάγκες επεκτείνονται σε μεγάλο εύρος μεταβλητών και η κάλυψή τους αποτελεί ένα πραγματικά δύσκολο έργο, που επιβαρύνεται σημαντικά αν η έρευνα και η

πολιτική παρουσιάζουν ατέλειες στη συγκρότησή τους, δεν αποτελούν ολοκληρωμένο και ορθολογικό σύστημα και εφαρμόζονται με αποσπασματικού χαρακτήρα μέτρα και πρακτικές.

Το ελληνικό στατιστικό σύστημα τόσο γενικά όσο και ειδικότερα στον κοινωνικό και δημογραφικό τομέα παρουσιάζει αδυναμίες ανταπόκρισης στους στόχους του, ενώ η διαδικασία κοινωνικής πολιτικής και έρευνας είναι πολυδιασπασμένη και ειδικότερα αυτή της δημογραφικής στερείται συγκροτημένης στρατηγικής και είναι ιδιαίτερα αποσπασματική.

Απαιτείται επαναξιολόγηση του στατιστικού έργου και σύγχρονος σχεδιασμός σε ολοκληρωμένη βάση που θα προσδιορίσει την παρούσα κατάσταση, θα θέσει στρατηγική και στόχους, θα προσδιορίσει τα μέσα πολιτικής και τη χρηματοδότησή τους και, τέλος, θα προχωρήσει προγραμματισμένα και συντονισμένα στα μέτρα εκείνα που θα υλοποιήσουν την εν λόγω πολιτική. Επίσης, οι φορείς άσκησης πολιτικής και διενέργειας της έρευνας είναι απαραίτητο να συγκροτήσουν ενιαία τους στόχους τους, ώστε να προσδιορίζονται ευχερώς κάθε φορά οι ανάγκες τους σε στατιστική πληροφόρηση.

Βιβλιογραφικές αναφορές

Bianchi G. (1986), *Regional Information System and Regional Planning Models*: Some Experience from Italy, πρακτικά συνεδρίου της ERSA.

Fellegi, I. (1996), *Characteristics of an Effective Statistical System*, International Statistical Review, 64, 2, pp: 165-197.

Heuveline P and Timberlake J. M. (2004), *The Role of Cohabitation in Family Formation*: The United States in Comparative Perspective. Journal of Marriage and Family 66:1214-1230.

Kutzenberger, E., W. Holzer and N. Rainer (2001), *Introducing Total Quality Management (TQM) in Statistics Austria*, Paper presented at the International Conference on Quality in Statistics, Stockholm, May 2001.

Mizoguchi T. (1995), *Reforms of Statistical Systems under Socio-Economic Changes*: Overview of Statistical data in Japan, Maruzen Co., Ltd., Tokyo, Japan.

Nijkamp P. (1984), *Information Systems*: A General Introduction in Information Systems for Integrated Regional Planning, P. Nijkamp and P. Rietveld eds, Elsevier Science Publishing Company, Inc., the Netherlands.

Nijkamp P. (1986), *Informatics of Oracles in regional Planning*, paper presented at the symposium of informatics and regional development, Delphi, Greece.

OECD, IMF, ILO, 2002, "Measuring the Non-Observed Economy: A Handbook", *Interstate Statistical Committee of the Common Wealth of Independent States*, Annex 2, Glossary.

Κάλλας Γ. (2006), *Η Κοινωνία της πληροφορίας και ο Νέος Ρόλος των Κοινωνικών Επισημών*, εκδ. Νεφέλη, Αθήνα.

Ρόντος Κ., (1993), «Το σύστημα πληροφόρησης ως μέσο υποστήριξης του Περιφερειακού Προγραμματισμού», Σύγχρονη Εκδοτική, Αθήνα.

Ρόντος Κ. (1996), «Αρχές, σύγχρονη οργάνωση και λειτουργία των πληροφοριακών συστημάτων» στα πρακτικά του Διεθνούς Συνεδρίου «Οι γεωργικές Στατιστικές στην Ελλάδα και στην Ευρωπαϊκή Ένωση-Εξελίξεις και προοπτικές», ed. Kostas Rontos, EUROSTAT, ΕΣΥΕ, Υπ. Γεωργίας, Αθήνα.

Ρόντος Κ. και Παπάνης Ε. (2005), *Στατιστική Έρευνα*, Ι. Σιδέρης, Αθήνα.

Χλέτσος Μ., Ρόντος Κ. και Τραγάκη Α. (2007), «Η στατιστική κάλυψη της οικονομίας: Αξιολόγηση και προτάσεις βελτίωσης, μελέτη της Ακαδημίας Αθηνών».

ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΙ ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΙ ΤΟΠΙΚΗΣ ΑΥΤΟΔΙΟΙΚΗΣΗΣ ΑΠΟΚΕΝΤΡΩΜΕΝΕΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ ΥΠΗΡΕΣΙΕΣ ΚΑΙ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ ΠΟΙΟΤΗΤΑΣ

ΝΙΚΟΣ ΝΑΓΟΠΟΥΛΟΣ

Περίληψη

Μέσα από το συγκεκριμένο άρθρο επιχειρείται μια κοινωνιολογική προσέγγιση σε οργανωσιακά ζητήματα και προβλήματα που προκύπτουν από τον τρόπο άσκησης συγκεκριμένων μορφών κοινωνικής πολιτικής σε επίπεδο αποκεντρωμένων φορέων Τοπικής Αυτοδιοίκησης. Διαπίστωσή μας είναι ότι οι κοινωνικές υπηρεσίες εξακολουθούν να ασκούνται χωρίς να εντάσσονται σε έναν επαρκή κοινωνικό σχεδιασμό, να παρέχονται με χαμηλό κόστος, ποσοστό και αποδοτικότητα, να είναι σε μεγάλο βαθμό αποσυνδεδεμένες από την ενίσχυση των δομικών χαρακτηριστικών της απασχόλησης και κοινωνικής προστασίας και να προσφέρονται επιλεκτικά χωρίς συγκεκριμένες προδιαγραφές και συστήματα προϋποθέσεων και κριτηρίων. Έτσι δικαιολογείται τελικά και η επικράτηση μιας παραδοσιακού και άτυπου χαρακτήρα ικανοποίησης και εξυπηρέτησης των πολιτών με τα ήδη υπάρχοντα δίκτυα της κοινωνικής αλληλεγγύης, αλλά και με τον πελατειακό χαρακτήρα του κράτους, ή της Τοπικής Αυτοδιοίκησης, δηλαδή με την υιοθέτηση ενός συστήματος το οποίο δεν μπόρεσε να αποδεσμευθεί από επιλεκτικές ή εκλεκτικές συγγένειες, από τις οποίες επωφελούνται μόνο συγκεκριμένες ομάδες συμφερόντων και αγνοούνται οι ανάγκες ευρύτερων στρωμάτων του πληθυσμού από τις διαδικασίες παροχής υπηρεσιών κάθε τύπου.

Τέλος, το άρθρο εξετάζει τα περιθώρια αποτελεσματικών παρεμβάσεων μέσα από συνεργασίες φορέων για την τοπική κοινωνική ανάπτυξη, οι οποίες συνθέτουν πλέγματα ομοειδών ή συμπληρωματικών δράσεων που αναλαμβάνονται από τους φορείς αυτούς, μέσα σε συνεργατικό περιβάλλον δεσμευτικής συμμετοχής και στο πλαίσιο κοινά προσδιορισμένων στρατηγικών στόχων. Στο πλαίσιο αυτό ο ρόλος των διαθεματικών δικτυώσεων είναι διττός. Αρχικά συμβάλλουν στην απάλειψη σειράς εμποδίων, έτσι ώστε να βελτιωθεί η κατάσταση των ατόμων που αντιμετωπίζουν δυσκολίες στην ένταξη ή επανένταξή τους στην κοινωνία και στην αγορά εργασίας, και εκείνων που αντιμετωπίζουν δια-

κρίσεις στη ζωή ή στο χώρο εργασίας. Κατά δεύτερο λόγο διευκολύνουν στην άρση βασικών εμποδίων ευπαθών κοινωνικών ομάδων μέσα από την παροχή κατάλληλων εργαλείων και υπηρεσιών, με κρίσιμο σημείο την αξιοποίηση ευέλικτων συστημάτων ποιότητας για την αναβάθμιση των υπηρεσιών αυτών.

1. Εισαγωγή

Η φυσιογνωμία της νέας κοινωνικής πολιτικής διαμορφώνεται μέσα από τις επιτακτικές προσαρμογές και τις επιβεβλημένες αναμορφώσεις των νέων πολιτικών για την απασχόληση και την κοινωνική προστασία. Αναμορφώσεις και μετασχηματισμοί που συνδέονται με την υποχώρηση μιας καθολικού χαρακτήρα κοινωνικής πολιτικής προς όφελος μιας νέου τύπου επιλεκτικότητας με κριτήριο την αποκέντρωση των υπηρεσιών, την ενεργό συμμετοχή των εν δυνάμει ωφελούμενων, καθώς και την υιοθέτηση ενεργητικών πολιτικών με τη σύνδεση του συστήματος κοινωνικής προστασίας στις δομές της αγοράς εργασίας εγκαταλείποντας τις παραδοσιακές παθητικές πολιτικές παροχών.

Παρά τις εξελίξεις αυτές, οι κοινωνικές υπηρεσίες εξακολουθούν να παρέχονται με χαμηλό κόστος, ποσοστό και αποδοτικότητα, να είναι σε μεγάλο βαθμό αποσυνδεδεμένες από την ενίσχυση των δομικών χαρακτηριστικών της απασχόλησης και να προσφέρονται επιλεκτικά χωρίς συγκεκριμένες προδιαγραφές και συστήματα προϋποθέσεων και κριτηρίων. Αυτό οφείλεται σε μεγάλο βαθμό και στο γεγονός ότι οι υπηρεσίες οι οποίες είχαν δημιουργηθεί δεν μπόρεσαν να παρακολουθήσουν αυτές τις εξελίξεις ή να τις ανατροφοδοτήσουν με νέες ισχυρές παρεμβάσεις.

Έτσι δικαιολογείται τελικά και η επικράτηση μιας παραδοσιακού και άτυπου χαρακτήρα ικανοποίησης και εξυπηρέτησης των πολιτών με τα ήδη υπάρχοντα δίκτυα της κοινωνικής αλληλεγγύης, αλλά και με τον πελατειακό χαρακτήρα του κράτους ή της Τοπικής Αυτοδιοίκησης, δηλαδή με την υιοθέτηση ενός συστήματος το οποίο δεν μπόρεσε να αποδεσμευθεί από επιλεκτικές ή εκλεκτικές συγγένειες, από τις οποίες επωφελούνται μόνο συγκεκριμένες ομάδες συμφερόντων και αγνοούνται οι ανάγκες ευρύτερων στρωμάτων του πληθυσμού από τις διαδικασίες παροχής υπηρεσιών κάθε τύπου.

Μόλις τα τελευταία χρόνια μπορούμε να πούμε ότι δημιουργείται μια νέα ανάγκη προσαρμογής στον τομέα των νέων πολιτικών απασχόλησης και κοινωνικής προστασίας, των οποίων πλέον η σχέση εμφανίζεται αμφίδρομη. Δηλαδή, όταν μιλάμε σήμερα για κοινωνική ενσωμάτωση σε επίπεδο ευρωπαϊκών και εθνικών θεσμικών πολιτικών αναφερόμαστε σε εκείνες τις διαδικασίες κοινωνικής ένταξης, οι οποίες ευνοούν αλλά και ευνοούνται από τις πολιτικές για την απασχόληση.

Πέρα όμως από τις διαπιστώσεις αυτές, η απόσταση ανάμεσα στην παραδοσιακή εξυπηρέτηση των πολιτών και την επιτακτική ανάγκη προσαρμογής σε νέες κοινωνικές ανάγκες εξακολουθεί να είναι μεγάλη, όπως και η αναμόρφωση μιας επιλεκτικής και αναποτελεσματικής κοινωνικής πολιτικής σε εθνικό και τοπικό επίπεδο. Και στο σημείο αυτό ο ρόλος των φορέων και των Οργανισμών συμβουλευτικής κοινωνικής υποστήριξης είναι σημαντικός, κυρίως σε επίπεδο παροχής αποκεντρωμένων υπηρεσιών.

Στην κατεύθυνση αυτήν, παράλληλα με την αναγκαία ποιότητα του τεχνολογικού και του οργανωσιακού εκσυγχρονισμού, υπό τη μορφή της ενίσχυσης της διαρθρωτικής ανταγωνιστικότητας, όπως έρευνα, τεχνολογία, καινοτομία, οργάνωση εργασίας, καθίσταται αναγκαία και η ποιότητα των υπηρεσιών για ευπαθείς κοινωνικές ομάδες που προσφέρουν οι οργανισμοί αυτοί.

Η υιοθέτηση κριτηρίων ποιότητας από τους φορείς και οργανισμούς παροχής κοινωνικών υπηρεσιών μπορεί να δημιουργήσει προϋποθέσεις πραγματικής ευελιξίας καθώς τα κριτήρια αυτά συνεισφέρουν σε νέα παραγωγικά συστήματα που διευκολύνουν στην άσκηση νέας και αποδοτικής κοινωνικής πολιτικής. Αντίστοιχα, η έννοια της ποιότητας μπορεί να μην είναι ικανή να συμβάλει ουσιαστικά στην αντιμετώπιση των διαρθρωτικών συνθηκών που ευθύνονται π.χ. για την υψηλή ανεργία, παρέχει όμως τη δυνατότητα για βελτιωμένες κοινωνικές υπηρεσίες προς ευάλωτες κοινωνικές ομάδες που προσφέρονται από τις ποικίλες δομές στήριξης των ομάδων αυτών.

Η ποιότητα έχει θετικές συνέπειες στη συστηματική και συντονισμένη, κυρίως μέσω δικτύωσης, αντιμετώπιση προβλημάτων που εντοπίζονται στα πολλαπλά και αυξημένα εμπόδια πρόσβασης και ένταξης στην αγορά εργασίας ειδικών κοινωνικών ομάδων. Κατ' αυτόν τον τρόπο η ποιότητα εστιάζει στην ανάδειξη ενός νέου πλαισίου σχέσεων μεταξύ φορέων, δομών και επιστημονικού στελεχικού δυναμικού, το οποίο θα μπορούσε να διευκολύνει κυρίως την ισότιμη και ανεμπόδιστη πρόσβαση σε αγαθά και υπηρεσίες και συμβάλλει στην ένταξη και την επανένταξη των κοινωνικά ευπαθών ομάδων στην αγορά εργασίας μέσα από σχέδια παρέμβασης που προϋποθέτουν την ενεργό συμμετοχή και εκπροσώπησή τους.

Στην ίδια κατεύθυνση η ποιότητα αφορά σε μεγάλο βαθμό τη βελτίωση και τη βιωσιμότητα των φορέων που ασκούν κοινωνική πολιτική με την ισχυροποίηση του δικτύου φορέων και δομών, διευκολύνοντας τη συνεργατικότητα και τη συμπληρωματικότητα των παρεμβάσεων υπό ένα ενιαίο πλαίσιο στρατηγικής. Κεντρικός στόχος της ανάπτυξης μιας δυναμικής δικτύωσης είναι να επηρεασθούν θετικά οι όροι υποδοχής και ένταξης των κοινωνικά ευπαθών ομάδων, να γίνουν αποτελεσματικότερες οι πολιτικές των φορέων στην κατεύθυνση της άμβλυνσης των διακρίσεων και των προϋποθέσεων του κοινωνικού αποκλεισμού και να αναβαθμισθεί η διαδικασία σχεδιασμού των πολιτικών απασχόλησης και κοινωνικής ένταξης.

Εν ολίγοις, η έννοια της ουσιαστικής ευελιξίας, σε συνδυασμό με την ποιότητα, αφορά την άρση της αποσπασματικότητας, του κατακερματισμού και της έλλειψης συντονισμού των εφαρμοζόμενων πολιτικών, ενώ μέσω της ποιότητας και της δικτύωσης προκρίνεται η αντικατάστασή τους από ολοκληρωμένες προσεγγίσεις με σαφή καθορισμό στρατηγικής και συγκεκριμένων προτεραιοτήτων ανάπτυξης. Οι πρωτοβουλίες αυτές μπορούν να αποτελέσουν αναπόσπαστο μέρος μιας συνολικής πολιτικής για την απασχόληση και την κοινωνική προστασία, λαμβάνοντας υπόψη ιδιαίτερα τις ανάγκες της αγοράς εργασίας, της οικονομίας και ειδικότερα της οικονομικής και κοινωνικής ανάπτυξης των περιφερειών που διαμορφώνεται μέσα από την οργανωμένη πολιτική συγκρότηση του περιφερειακού συστήματος παραγωγής.

Στο πλαίσιο αυτό οι δράσεις που απευθύνονται προς τις ευπαθείς ομάδες απαιτείται να αναδεικνύουν χαρακτήρα που να βασίζεται στην προώθηση νέων τρόπων καταπολέμησης των διακρίσεων και της ανισότητας στην απασχόληση καθώς και την ενσωμάτωση των καινοτόμων προσεγγίσεων στον κεντρικό κορμό των εθνικών πολιτικών για την απασχόληση και την κοινωνική προστασία. Ζητήματα που σχετίζονται με την πολιτική βούληση και αντίληψη, την αναδιανομή των πόρων, το λειτουργικό περιφερειακό σχεδιασμό, τη σχέση του κοινωνικού χώρου με αυτόν της αγοράς εργασίας, τη δομική συγκρότηση των κοινωνικών υπηρεσιών και τη συμμετοχή αναγνωρισμένων κοινωνικών εταίρων στο σχεδιασμό, την υλοποίηση και την αξιολόγηση μέτρων κοινωνικής πολιτικής.

Όλα τα παραπάνω με την απουσία αναγκαίων μέτρων και θεσμικών διασυνδέσεων ως προς την προώθηση και εδραίωση της κοινωνικής συνοχής έχουν συχνά συνέπεια την αποσπασματικότητα των παρεμβάσεων και την αποδυνάμωση των όποιων στόχων έχουν τεθεί. Υπάρχει όμως και προβληματισμός για ορθολογικότερο διοικητικό και κοινωνικοεπιστημονικό σχεδιασμό, για την πραγμάτωση των ίσων ευκαιριών, το σεβασμό της ανθρώπινης αξιοπρέπειας, τη δημιουργία συνθηκών που μειώνουν τον κοινωνικό και οικονομικό αποκλεισμό για άτομα και ομάδες.

Παρόμοιες πρωτοβουλίες που αναλαμβάνονται μέσω της ενεργοποίησης τεχνικών συμβουλευτικής στήριξης ανέργων και στρατηγικών προώθησης της απασχόλησης ευνοούν όχι τόσο τη δημιουργία νέων θέσεων εργασίας, αλλά περισσότερο την ενίσχυση μιας αποτελεσματικότερης διασύνδεσης του προφίλ των ανέργων με τις προδιαγραφές των θέσεων εργασίας και τη διαμόρφωση ευνοϊκότερου περιβάλλοντος συνεργασίας σε ζητήματα απασχόλησης.

Στην ίδια κατεύθυνση, που συναρτάται με την ενίσχυση των ολοκληρωμένων παρεμβάσεων για την αντιμετώπιση προβλημάτων μειονεκτουσών ομάδων, οι παραπάνω πρωτοβουλίες προωθούν νέα μέσα για την καταπολέμηση κάθε μορφής διακρίσεων και ανισότητας στην αγορά εργασίας μέσα από

διακρατικές συνεργασίες και δίκτυα θεματικού χαρακτήρα στους άξονες της απασχολησιμότητας, της ανάπτυξης του επιχειρηματικού πνεύματος, της προσαρμοστικότητας και των ίσων ευκαιριών.

Δεδομένων δε των ιδιαιτεροτήτων στο πεδίο παροχής κοινωνικών υπηρεσιών και του ιδιαίτερου καθεστώτος που διέπει τους Οργανισμούς Συμβουλευτικής Στήριξης και Απασχόλησης, οι μεθοδολογικές προσεγγίσεις οφείλουν να αναγνωρίζουν τη διαδραστική χροιά των πολύπλοκων προβλημάτων, άρα την ευέλικτη και εναλλακτική κατά περίπτωση αντιμετώπισή τους. Και τούτο διότι τα προβλήματα εν τέλει, τα οποία μπορεί να διαχειριστούν οι φορείς στο συγκεκριμένο χώρο, υπερβαίνουν στις περισσότερες των περιπτώσεων μια χρηστή και ορθολογική διοικητική επίλυση με τη χρήση κατάλληλα σχεδιασμένων τυπικών προδιαγραφών.

2. Οργανισμοί του κοινωνικού τομέα σε τοπικό επίπεδο

Ένας Οργανισμός Συμβουλευτικής Στήριξης και Απασχόλησης μπορεί να είναι Κέντρο Προώθησης της Απασχόλησης, Δομή Συμβουλευτικής στήριξης και Απασχόλησης, Υπηρεσία σύνδεσης Κατάρτισης - Απασχόλησης ενός Κέντρου Επαγγελματικής Κατάρτισης, Υπηρεσία φορέων και δομών της Τοπικής Αυτοδιοίκησης, των Μη Κυβερνητικών Οργανώσεων, των Συνδικαλιστικών Φορέων και Οργανώσεων, καθώς και Τοπικά Δίκτυα μεταξύ συντελεστών των τοπικών κοινωνιών.

Οι δομές αυτές αποτελούν οργανισμούς παροχής υπηρεσιών, έχουν ουσιαστική οντότητα και παράγουν έργο μέσα από την αλληλεπίδραση των βασικών στοιχείων τους, τα οποία κατηγοριοποιούνται σε: Προσωπικό, Μέσα /Πόρους, Πληροφορίες. Τα στοιχεία αυτά και οι διεργασίες που επιτελούνται πραγματοποιούνται με την αλληλεπίδραση των προαναφερόμενων στοιχείων και αποτελούν το σύστημα του Οργανισμού. Επιπλέον, στο πλαίσιο των Οργανισμών αυτών συντελούνται δραστηριότητες από και προς τον ανθρώπινο παράγοντα, το επιστημονικό και διοικητικό προσωπικό τους, τους αποδέκτες και συμπαραγωγούς των υπηρεσιών συμβουλευτικής στήριξης και απασχόλησης.

Τα κριτήρια που συνδέονται με τις καλές πρακτικές, που απορρέουν από τη λειτουργία των Οργανισμών, αφορούν διεργασίες οι οποίες συντελούνται συντονισμένα με στόχο τη διασφάλιση της καλύτερης δυνατής ποιότητας των παρεχόμενων υπηρεσιών προς τους επωφελούμενους - αποδέκτες αυτών, τους ανέργους από κοινωνικά ευπαθείς ομάδες και τους εργοδότες: φορέων και επιχειρήσεων.

Η ποιότητα των κριτηρίων τεκμηριώνεται με προσδιορισμένες ευθύνες, αρμοδιότητες και διαδικασίες, οι οποίες αποτελούν τις περιγραφές των

διεργασιών των Οργανισμών και εφαρμόζονται κατά τη λειτουργία και την αλληλεπίδραση των στοιχείων τους μέσα από ένα σχέδιο ελέγχου της αποτελεσματικότητας των παρεμβάσεών τους σε σχέση με την ποιότητα και την αποδοτικότητα των εφαρμοζόμενων διεργασιών.

Τα χαρακτηριστικά ποιότητας που τηρούν οι Οργανισμοί αποτελούν σε υψηλό βαθμό προϋποθέσεις για την εμφάνιση καλών πρακτικών.

3. Περιγραφή των χαρακτηριστικών ποιότητας

Τα χαρακτηριστικά ποιότητας προσδιορίζονται ανάλογα με το τι επιδιώκεται να επιτευχθεί σε κάθε φάση του έργου ενός Οργανισμού και σε κάθε παρεχόμενη, ενδιάμεση ή ολοκληρωμένη υπηρεσία σε σχέση πάντα με το τι αξία προστίθεται από διεργασία σε διεργασία προς τον επωφελούμενο.

Έμφαση δίνεται σε κρίσιμα σημεία και πρότυπα ποιότητας (standards), τα οποία εκφράζονται από χαρακτηριστικά και προδιαγραφές ή και από σχετικούς δείκτες παρακολούθησης και αξιολόγησης. Τα χαρακτηριστικά ελέγχονται και οι δείκτες τηρούνται με σκοπό να συντελέσουν στην αποτελεσματική λειτουργία των Οργανισμών και στην αναβάθμιση της ποιότητας των υπηρεσιών.

Με δεδομένη την έμφαση στη δικτύωση, τα τοπικά δίκτυα ή οι εταιρικές σχέσεις μπορεί να εφαρμόζουν και να αξιοποιούν κριτήρια ποιότητας συνολικά ή επιμέρους, ενώ οι συντελεστές των συνεργαζόμενων φορέων σε αυτά είναι σε θέση να αναπτύσσουν πιο αποτελεσματικά ολοκληρωμένες συμπληρωματικές δράσεις και παρεμβάσεις για τη στήριξη της απασχόλησης των κοινωνικά ευπαθών ομάδων – επωφελούμενων από τις υπηρεσίες των Οργανισμών.

4. Περιγραφή κριτηρίων καλών πρακτικών

Η περιγραφή κριτηρίων καλών πρακτικών των Οργανισμών Συμβουλευτικής Στήριξης και Απασχόλησης περιλαμβάνουν διεργασίες οι οποίες αφορούν:

- τη Διερεύνηση και τον προσδιορισμό αναγκών Ομάδας Στόχου και αγοράς εργασίας
- την Ενημέρωση των άμεσα και έμμεσα επωφελούμενων, ανέργων από κοινωνικά ευπαθείς ομάδες και εργοδοτών, αντίστοιχα
- την Προσέγγιση και την Υποδοχή σε ατομικό και ομαδικό επίπεδο, με έμφαση στην προσέλκυση ατόμων και ομάδων οι οποίες δεν προσέρχονται στο χώρο των Οργανισμών λόγω συνθηκών αποκλεισμού - περιθωριοποίησης

- τη Διερεύνηση αναγκών και δυνατοτήτων με έμφαση στα προσωπικά, κοινωνικά χαρακτηριστικά και στην ανάλυση προσόντων
- τον προσδιορισμό προφίλ ατόμου ή και ομάδας, με έμφαση σε γνώσεις, δεξιότητες, ικανότητες και στάσεις σχετικές με τις ανάγκες επαγγελματικής ένταξης και εξέλιξης
- το Σχεδιασμό και την Εφαρμογή Ενεργειών Στήριξης με έμφαση στην υποστήριξη για ένταξη σε κατάρτιση, στην ενδυνάμωση, στον προσδιορισμό συναφών διαθέσιμων θέσεων εργασίας και στον εντοπισμό δυνατοτήτων ανάπτυξης επιχειρηματικότητας
- την Υποστήριξη για ένταξη και την Υποστήριξη μετά την ένταξη
- την Παρακολούθηση Αποτελεσμάτων και Ανατροφοδότηση (η διαμορφωτική αξιολόγηση και η ανατροφοδότηση αποτελούν αναπόσπαστο μέρος όλων των διεργασιών ποιότητας)
- τη Δικτύωση φορέων, συμβούλων, στελεχών, ανέργων και εργαζομένων από κοινωνικά ευπαθείς ομάδες, επιχειρήσεων και συλλογικών οργανώσεων.

5. Ειδικότερες επιδιώξεις εφαρμογής ποιοτικών κριτηρίων ως καλές πρακτικές

Ειδικότερες επιδιώξεις εφαρμογής ποιοτικών κριτηρίων ως καλές πρακτικές για τη λειτουργία των κοινωνικών οργανισμών σε τοπικό επίπεδο αποτελούν:

Α) Η διαμόρφωση ενιαίας βάσης ποιοτικών χαρακτηριστικών σχετικά με τη δικτύωση φορέων, στελεχών, συμβούλων, επιχειρήσεων, συλλογικών οργανώσεων και εκπροσώπων των επωφελούμενων στο πεδίο παρέμβασης των Οργανισμών.

Β) Η ανάδειξη κατάλληλου και λειτουργικού πλαισίου, βάσει του οποίου οι σχέσεις μεταξύ των φορέων και των υπηρεσιών απασχόλησης, παροχής συμβουλευτικών υποστηρικτικών υπηρεσιών και κατάρτισης, των συλλογικών οργανώσεων των ευπαθών κοινωνικά ομάδων, των μη κυβερνητικών οργανώσεων και των επιχειρήσεων αναπτύσσονται κατά τρόπο ώστε να

- διευκολύνεται η αναγνωρισιμότητα των Οργανισμών, δηλαδή ο ιδιαίτερος ρόλος και οι υπηρεσίες που επιτελούν, ο καθένας χωριστά, στο πλαίσιο ενός ευέλικτου και ανθρωποκεντρικού δικτύου
- μεγιστοποιείται η προσπελασιμότητα των Οργανισμών και των υπηρεσιών απασχόλησης για άτομα ευπαθών κοινωνικά ομάδων
- ενισχύεται η ένταξη και η επανένταξη των ευπαθών κοινωνικά ομάδων στην αγορά εργασίας, μέσα από μορφές και σχέδια δράσης, που προϋποθέτουν την ενεργό συμμετοχή και εκπροσώπησή τους

- περιορίζονται τα εμφανή χαρακτηριστικά αναντιστοιχίας ανάμεσα στο επιστημονικό στελεχικό δυναμικό συμβουλευτικής και των προδιαγραφών των Οργανισμών.

Γ) Η βελτίωση και η διεύρυνση των υπηρεσιών που παρέχουν οι Οργανισμοί, οι οποίοι εξειδικεύονται σε συνάρτηση με τις ανάγκες και τις δυνατότητες των επωφελούμενων και της αγοράς εργασίας.

Δ) Η ισχυροποίηση του δικτύου φορέων, στελεχών και συμβούλων, ώστε να είναι σε θέση με τη δυναμική του να

- επηρεάζει θετικά τους όρους υποδοχής και ένταξης των ευπαθών κοινωνικά ομάδων στην αγορά εργασίας
- επηρεάζει τις πολιτικές που ασκούν οι Κοινωνικοί Εταίροι, η Τοπική Αυτοδιοίκηση και άλλοι Φορείς που μπορούν να συμβάλουν στην άμβλυνση των διακρίσεων και αφορούν στους όρους ένταξης στην αγορά εργασίας των προαναφερόμενων κοινωνικών ομάδων
- συμβάλλει στη διαδικασία σχεδιασμού των πολιτικών απασχόλησης και κοινωνικής ένταξης
- ενισχύει μέσω αλληλοσυμπληρούμενων παρεμβάσεων τη διαπραγματευτική ισχύ δικτύου φορέων σε συνεργατική βάση
- προωθεί ευρύτερα πεδία διαρθρωτικής παρέμβασης υπό τη μορφή συνεκτικών και ολοκληρωμένων σχεδίων δράσης στη βάση κοινών αποτελεσμάτων έρευνας και μελέτης.

Επισημαίνεται ότι στην ευρύτερη εφαρμογή κριτηρίων ποιότητας, καθώς και στην επίτευξη των προαναφερόμενων επιδιώξεων συντελεί η δικτύωση φορέων, οι οποίοι δραστηριοποιούνται σε διαφορετικά και συμπληρωματικά πεδία παρέμβασης και διαθέτουν το θεσμικό και λειτουργικό υπόβαθρο να επηρεάζουν πολιτικές απασχόλησης και κοινωνικής ένταξης. Επιπλέον, ο συνδυασμός της έρευνας, της πρακτικής εφαρμογής των αποτελεσμάτων της, των ενεργειών κατάρτισης, επιμόρφωσης, δικτύωσης ενισχύουν και τεκμηριώνουν τις δράσεις και διαδικασίες ευρύτερης εφαρμογής των κριτηρίων ποιότητας στο πλαίσιο των στόχων και των στρατηγικών προτεραιοτήτων του.

6. Ενιαίο πλαίσιο δομών συμβουλευτικής υποστήριξης και προδιαγραφών για τις λειτουργίες των στελεχών κοινωνικών υποστηρικτικών υπηρεσιών

Σύμφωνα με τα παραπάνω, οι προτάσεις αναφορικά με την ανάδειξη καλών πρακτικών συνδέεται με την καταγραφή και εφαρμογή ποιοτικών προδιαγραφών που αφορούν στη βελτίωση και αναβάθμιση νέων ή υφιστάμενων φορέων και δομών συμβουλευτικής στήριξης και προώθησης της απασχόλησης, ενώ εστιάζονται ιδι-

αίτερα στην ξεχωριστή σημασία, η οποία αποδίδεται στην επένδυση σε ανθρώπινο δυναμικό των παραπάνω Οργανισμών αναδεικνύοντας το ρόλο και το προφίλ του Συμβούλου (Ψυχοκοινωνικής υποστήριξης – Απασχόλησης) ως το σημαντικότερο παραγωγικό συντελεστή των προσφερόμενων κοινωνικών υπηρεσιών.

Παράλληλα, η αναβάθμιση των δεξιοτήτων και της εξειδίκευσης στην άσκηση του έργου της συμβουλευτικής συνοδεύει τις προοπτικές που διανοίγονται για τα νέα επαγγέλματα στον κοινωνικό τομέα, την πιστοποίησή τους, την οικονομική τους κατοχύρωση και την κοινωνική και επαγγελματική τους καταξίωση. Οι προοπτικές αυτές συνδέονται πρωτίστως με την αναδιοργάνωση του θεσμικού πλαισίου για την Κοινωνική Προστασία και την Απασχόληση με τη δημιουργία αποκεντρωμένων και ανεξάρτητων υπηρεσιακών μονάδων στις Δομές Απασχόλησης και στα Περιφερειακά Συστήματα Υγείας και Πρόνοιας με διοικητική και οικονομική αυτοτέλεια.

Βασικός στόχος είναι η συνεργασία όλων των φορέων που εμπλέκονται στην καταπολέμηση του κοινωνικού αποκλεισμού και η αποτελεσματικότερη και ταχύτερη παροχή υπηρεσιών προς τον πολίτη. Σύμφωνα με τα παραπάνω, προσδιορίζεται ο τρόπος οργάνωσης και λειτουργίας, η διάρθρωση των υπηρεσιών, οι θέσεις και τα προσόντα πρόσληψης προσωπικού.

Σε όλον αυτόν το σχεδιασμό συμπράττουν οι αποκεντρωμένες περιφερειακές κοινωνικές υπηρεσίες, ο αναβαθμισμένος και ουσιαστικός ρόλος της Τοπικής Αυτοδιοίκησης ενώ ενεργό ρόλο μπορούν οι φορείς αυτοί να έχουν:

- στη συμμετοχή, στην αποτύπωση και τεχνολογική υποστήριξη μιας χαρτογράφησης των φορέων και δομών συμβουλευτικής, κοινωνικής υποστήριξης και απασχόλησης και στην ενίσχυση των δομών κοινωνικής προστασίας σε Δήμους, Νομαρχίες και Περιφέρειες
- στη συμμετοχή σε Δίκτυα κοινωνικής προστασίας που έχουν στόχο την επικοινωνία και την αποτύπωση καλών πρακτικών στην αντιμετώπιση προβλημάτων κοινωνικής υγείας των πολιτών
- στη συνεργασία στις δομές ενημέρωσης του πολίτη για θέματα κοινωνικής προστασίας
- στη συμμετοχή σε ερευνητικά προγράμματα που αφορούν τη διαρκή αξιολόγηση των υπηρεσιών που παρέχονται από τους φορείς κοινωνικής προστασίας

Κατ' αυτόν τον τρόπο η ανάπτυξη των υπηρεσιών συμβουλευτικής στήριξης, σε ένα ενιαίο πλαίσιο ποιοτικών προδιαγραφών και της δημιουργίας προϋποθέσεων για ολοκληρωμένες παρεμβάσεις, διευκολύνει τόσο την εσωτερική όσο και την ευρύτερη λειτουργία των δομών και την ορθολογικότερη απόδοση των προσφερόμενων υπηρεσιών. Διευκολύνει επίσης στην ανάδειξη καλών πρακτικών από τη δράση των Οργανισμών, είτε σε επίπεδο μεμονωμένων παρεμβάσεων είτε στην ανάληψη δράσεων στο πλαίσιο συνεργασιών.

Στο πλαίσιο αυτό και με στόχο την αναβάθμιση της ποιότητας των παρεχόμενων υπηρεσιών και βελτίωσης των μηχανισμών και πρακτικών συμβουλευτικής στήριξης και απασχόλησης ευπαθών κοινωνικά ομάδων καθίσταται επιτακτική η ανάγκη για ενίσχυση και ισχυροποίηση του ρόλου του συμβούλου. Αυτό μπορεί να επιτευχθεί μέσω συνεχούς επιμόρφωσης για αντίστοιχη καλλιέργεια και βελτίωση των προσόντων και των δεξιοτήτων, αλλά και συγκεκριμενοποίηση και σε ένα βαθμό τυποποίηση των επαγγελματικών καθηκόντων και αρμοδιοτήτων των στελεχών Συμβουλευτικής Υποστήριξης, που απασχολούνται ή θα απασχοληθούν στους Οργανισμούς, ώστε να αξιοποιηθούν στο μέγιστο δυνατό οι διαθέσιμοι ανθρώπινοι πόροι για το σκοπό αυτόν.

Στην κατεύθυνση αυτήν οι προτάσεις για τη διαμόρφωση των κριτηρίων και την τυποποίηση του προφίλ του συμβούλου επιβάλλουν ενιαίες προδιαγραφές και αξιοποίηση επικαιροποιημένων γνώσεων ώστε να ανταποκρίνονται στις νέες ανάγκες των δυνητικά επωφελούμενων. Με την ολοκλήρωση και δοκιμασία ενός νέου και κοινού συστήματος προδιαγραφών διευκολύνονται οι φορείς για την επιλογή συμβούλων κοινωνικής υποστήριξης και απασχόλησης, ενώ μέσω συγκεκριμένων κύκλων επιμόρφωσης αναβαθμίζεται και επαναδιαμορφώνεται σε πλαίσιο επαγγελματικής υπευθυνότητας ο ρόλος τους.

Επιπλέον, ενισχύεται και εμπλουτίζεται ο θεματικός διάλογος για τα κριτήρια αναφορικά με την επαγγελματική ταυτότητα του συμβούλου, καθώς και για το περιεχόμενο και τις αρμοδιότητες που αναλαμβάνει στο πλαίσιο υλοποίησης των σχεδίων δράσης για κοινωνική ενσωμάτωση και επαγγελματική ένταξη των κοινωνικά ευπαθών ομάδων.

Η συστημική αναβάθμιση και ο εκσυγχρονισμός των Οργανισμών, η συντονισμένη και ορθολογική αξιοποίηση ανθρώπινων και οικονομικών πόρων διευκολύνουν την καλύτερη ανάπτυξη και την ισχυροποίηση του προφίλ και του ρόλου του συμβούλου στο πλαίσιο της μετεξέλιξης δομών ή και τοπικών δικτύων σε κρίσιμα εταιρικά σχήματα συμβάλλοντας στη βιωσιμότητα των Οργανισμών και ενσωματώνοντας τη διάσταση της προώθησης της ισότιμης πρόσβασης όλων στην αγορά εργασίας.

Επιπλέον, με τη διερεύνηση, τη σκιαγράφηση και την τυποποίηση του προφίλ του Συμβούλου Απασχόλησης μέσω της διάχυσης, ανάλυσης και από κοινού αξιοποίησης καλών πρακτικών και μελετών περίπτωσης (case studies) αναδεικνύονται οι ειδικότερες απαιτήσεις και προϋποθέσεις, στις οποίες καλείται ο σύμβουλος απασχόλησης να ανταποκριθεί ανάλογα με τις ομάδες με τις οποίες συνεργάζεται και υποστηρίζει, το φορέα που εκπροσωπεί, καθώς και τις διαθέσιμες μεθόδους, τεχνικές και εργαλεία που καλείται να εφαρμόζει ή και να αναπτύσσει για την αποτελεσματικότερη άσκηση του έργου του. Στο πλαίσιο αυτό μπορούν να διατυπωθούν και τα ελάχιστα προσόντα –τυπικά και άτυπα– τα οποία θα πρέπει να έχει ο σύμβουλος, τις λειτουργίες και τα πεδία

παρέμβασης, τη δικτύωση μεταξύ συμβούλων, ενώ επιδιώκεται και η ανάδειξη κρίσιμων σημείων που μπορούν να αποτελέσουν τη βάση και το πλαίσιο για τη σύνθεση προτάσεων διαμόρφωσης ή και επιρροής πολιτικών κοινωνικής ενσωμάτωσης και απασχόλησης.

7. Οι νέες κοινωνικές συνθήκες και η οροθέτηση των αρμοδιοτήτων των στελεχών ΣΥΥ σε αποκεντρωμένους Κοινωνικούς Οργανισμούς

Οι παραπάνω πρωτοβουλίες συνδέονται με το γενικότερο κοινωνικό μετασχηματισμό και τις μεταβαλλόμενες συνθήκες στην αγορά εργασίας και ευρύτερα στην οικονομία, αλλά και με τις επιμέρους διαδικασίες εξορθολογισμού των παρεχόμενων υπηρεσιών κοινωνικής συμβουλευτικής που ισχύουν σε άλλα κράτη μέλη της Ε.Ε.

Τα κοινωνικά προβλήματα και οι κοινωνικές συνθήκες ανασφάλειας κυρίως μέσω των μεταβαλλόμενων οικονομικών και τεχνολογικών συνθηκών οξύνουν κυρίως το αίσθημα διακινδύνευσης που διακατέχει συγκεκριμένες κοινωνικές ομάδες αλλά και μεμονωμένους πολίτες. Στη βάση αυτών των εξελίξεων διατυπώνεται η ανάγκη για τη βελτίωση και τη διεύρυνση της κοινωνικής συμβουλευτικής μέσα σε ένα πολυεπίπεδο περιβάλλον κοινωνικής παρέμβασης.

Λαμβάνοντας υπόψη τις εξελίξεις αυτές η αποστολή του συμβούλου είναι να αναπροσαρμόζει τους στόχους και τις μεθόδους που έχει αναπτύξει στο παρελθόν ώστε να βρίσκονται διαρκώς σε διάλογο και να ικανοποιεί δημοσίως εκφραζόμενες προσδοκίες στο χώρο της κοινωνίας, υιοθετώντας νέες και περισσότερο κατάλληλες κοινωνικοπαιδαγωγικές πρακτικές και επιστημονικές μεθόδους σε μια σχέση συνεχούς ανατροφοδότησης.

Από την άλλη, τα κοινωνικά προβλήματα εκφράζονται σε πολλαπλά επίπεδα και για το λόγο αυτόν συγκροτούνται σε θεσμικό επίπεδο δομές παροχής συμβουλευτικών υπηρεσιών, η φιλοσοφία των οποίων υπόκειται σε διάφορες συνθήκες που σχετίζονται με το εύρος των κοινωνικών προβλημάτων και τη συνεργασία με υφιστάμενες δομές.

Σε όλες τις περιπτώσεις οι σύμβουλοι υποστηρίζουν τους έχοντες ανάγκη μέσα από μια αντίληψη που περιλαμβάνει ή ενισχύει την ενεργό συμμετοχή του ατόμου της ομάδας-στόχος. Κατ' αυτόν τον τρόπο η Κοινωνική Συμβουλευτική ως επάγγελμα προωθεί την κοινωνική μεταβολή και την επίλυση προβλημάτων που προκύπτουν από τις διϋποκειμενικές σχέσεις, ενώ προσπαθεί να καταστήσει τους ανθρώπους ικανούς να αναπτύξουν τις δυνατότητές τους και να αποφασίζουν ελεύθερα για θέματα που αφορούν τη ζωή τους, αλλά και να προνοούν ή να αποφεύγουν ανεπιθύμητες δυσλειτουργίες.

Ενισχυμένα από την επιστημονική γνώση για την ανθρώπινη συμπεριφορά και για τη βελτίωση των κοινωνικών συστημάτων, τα νέα μοντέλα κοινωνικής συμβουλευτικής εφαρμόζονται σε όλα τα πεδία των σχέσεων ανάμεσα στους πολίτες σύμφωνα με τη γνώση που προκύπτει από τη διάγνωση των συγκεκριμένων κοινωνικών συνθηκών. Να υπογραμμισθεί εδώ ότι βασικά θεμέλια και απaráβατες αρχές στην άσκηση της κοινωνικής συμβουλευτικής θεωρούνται τα αξιώματα των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και της Κοινωνικής Δικαιοσύνης για τα οποία αξιοποιεί κοινωνικά δίκτυα αξιών, θεωριών και πρακτικών εφαρμογών.

Ιδιαίτερα η Κοινωνική Συμβουλευτική βασίζεται προγραμματικά σε ανθρωπιστικά και δημοκρατικά ιδεώδη και γενικότερα σε αξίες που προάγουν το σεβασμό σε θέματα ισότητας και κύρους όλων των πολιτών. Παράλληλα, η επαγγελματική κοινωνική συμβουλευτική συνδέεται με τις ενεργητικές πολιτικές για την απασχόληση, επιχειρεί να περιορίσει τη φτώχεια, να προστατεύσει και να ενισχύσει πολίτες με κοινωνικά προβλήματα και να τους βοηθήσει να ενσωματωθούν κοινωνικά και επαγγελματικά. Γενικά οι αξίες των στελεχών ΣΥΥ περιλαμβάνονται στα «Codes of Ethics» σε όλον τον κόσμο.

Απαντά επίσης με ετοιμότητα σε περιόδους κρίσεων και κινδύνων στην επίλυση προσωπικών και κοινωνικών προβλημάτων ενεργοποιώντας ποικίλες μεθόδους και τεχνικές καθώς και μορφές ανθρώπινης δράσης, που εστιάζουν στον κάθε πολίτη ξεχωριστά, αντιμετωπίζοντας τα προβλήματα με εξατομικευμένο τρόπο, αλλά και σε επίπεδα κοινωνικών συνθηκών και διαρθρωτικών στην έκτασή τους προβλημάτων.

Οι παρεμβάσεις της επαγγελματικής κοινωνικής συμβουλευτικής εκτείνονται από τις καθαρά προσωποκεντρικές, ψυχοκοινωνικές διεργασίες έως τη συμμετοχή σε θέματα κοινωνικής και εργασιακής ένταξης ή επανένταξης. Έχουν το χαρακτήρα παροχής συνοδευτικών συμβουλευτικών υπηρεσιών, ψυχοκοινωνικής προσέγγισης, ομαδικής και κοινωνικοπαιδαγωγικής εργασίας, συμβουλευτικής οικογένειας και κοινωνικής θεραπείας.

Στόχος είναι η διεύρυνση των κοινωνικών υπηρεσιών προς τους πολίτες, που μπορεί να επιτευχθεί μέσα από την όλο και πιο στενή σύνδεση ανάμεσα στα καθήκοντα κοινωνικής συμβουλευτικής, που ασκούν τα επιστημονικά στελέχη, και του προγραμματισμού των φορέων, που ασκούν κοινωνική πολιτική. Αξιοσημείωτη σχετικά με το νέο δυναμικό ρόλο της κοινωνικής συμβουλευτικής είναι η διαπίστωση ότι τόσο οι διοικητικές πράξεις όσο και οι κοινωνικές κινητοποιήσεις επιβάλλουν ανάμειξη της κοινωνικής νομοθεσίας.

Παρατηρούμε λοιπόν ότι η λειτουργία των ΣΥΥ οροθετείται στο ευρύτερο πλαίσιο της καταπολέμησης του κοινωνικού αποκλεισμού και της άρσης των διακρίσεων στην κοινωνία και την εργασία και κατ' επέκταση στις αντίστοιχες πολιτικές για κοινωνική ενσωμάτωση και απασχόληση. Να διευκρινισθεί ότι

στο πλαίσιο αυτό Συνοδευτική Υποστηρικτική Υπηρεσία (ΣΥΥ) ορίζεται κάθε ενέργεια ή δέσμη ενεργειών που συμβάλλει στην ενδυνάμωση και την εμπύχωση του ατόμου, καθώς και την ενεργοποίηση και ευαισθητοποίηση όλου του κοινωνικού ιστού, ώστε να επιτευχθεί η κοινωνική και η εργασιακή ενσωμάτωση των ατόμων που απειλούνται από τον κοινωνικό αποκλεισμό.

Για τις Συνοδευτικές Υποστηρικτικές Υπηρεσίες προβλέπεται δέσμη ενεργειών που συμβάλλουν στην ενδυνάμωση και εμπύχωση του ατόμου, στην ανάπτυξη κοινωνικών δεξιοτήτων και στην πρόληψη του κοινωνικού αποκλεισμού. Οι Συνοδευτικές Υποστηρικτικές Υπηρεσίες παρέχονται σε συνεχή βάση και συνδέονται με τα προγράμματα προετοιμασίας καθώς και με προγράμματα κατάρτισης εάν αυτό κρίνεται αναγκαίο, αλλά μπορούν να λειτουργούν και ως ολοκληρωμένα Σχέδια Δράσης ανεξάρτητα από την κατάρτιση.

Οι ενέργειες αυτές στοχεύουν στην προετοιμασία του ατόμου για την ένταξή του σε προγράμματα κατάρτισης του «γενικού πληθυσμού» εφαρμόζοντας την αρχή του mainstreaming. Να σημειωθεί ότι, παρά το γεγονός πως η εφαρμογή της πολιτικής για την απασχόληση και την κοινωνική ενσωμάτωση στηρίζεται στην εξατομικευμένη προσέγγιση, τα στελέχη κοινωνικής συμβουλευτικής θα πρέπει να γνωρίζουν τις κοινωνικές διαστάσεις και τη διαρθρωτική έκταση των προβλημάτων.

Η τελευταία αυτή διαπίστωση αποτελεί κρίσιμο σημείο αποτελεσματικής παρέμβασης των Οργανισμών μέσω των συμβούλων και διαμορφώνει μια ισχυρή προϋπόθεση και ένδειξη καλής πρακτικής.

Στο σημείο αυτό θα πρέπει να ληφθεί υπόψη το γεγονός ότι δεν έχει υιοθετηθεί ακόμη ενιαίο πλαίσιο κριτηρίων και οροθέτηση προσόντων όσον αφορά το προφίλ και την επαγγελματική ταυτότητα των στελεχών ΣΥΥ, ενώ οι ανάγκες και οι παρεμβάσεις καλύπτονται κατά περίπτωση, ανάλογα με τις γνώσεις και την εμπειρία των στελεχών των εκάστοτε φορέων, τις ιδιαιτερότητες των περιπτώσεων και των ατόμων από τις διαφορετικές ομάδες-στόχοι. Κατ' αυτόν τον τρόπο η κατάλληλη στελέχωση αποτελεί κρίσιμο παράγοντα για την αποτελεσματική παρέμβαση των Οργανισμών.

Επιπλέον αξιολογείται και η κατάρτιση των συμβούλων, η οποία εκτείνεται σε τομείς και υπηρεσίες που προσφέρονται από τους Οργανισμούς και από τα Κέντρα Συνοδευτικών Υποστηρικτικών Υπηρεσιών προς όλες τις αναγνωρισμένες ομάδες Κοινωνικού Αποκλεισμού. Συγκεκριμένα, αξιολογούνται οι δραστηριότητες ως προς:

- Υπηρεσίες κοινωνικής - νομικής συμβουλευτικής στήριξης (ατομικής - ομαδικής)

- Υπηρεσίες συμβουλευτικής οικογένειας και ατόμου για κοινωνική ένταξη-επανένταξη

- Υπηρεσίες προώθησης στήριξης στην απασχόληση

Υπηρεσίες επαγγελματικής συμβουλευτικής και επαγγελματικού προσανατολισμού

Πληροφόρηση - ευαισθητοποίηση - ενημέρωση

Κοινωνικοπαιδαγωγική και ψυχοκοινωνική στήριξη

Υπηρεσίες υποστήριξης για τη φύλαξη παιδιών

Επίσης, με τη δημιουργία των Κέντρων Προώθησης στην Απασχόληση (ΚΠΑ) του ΟΑΕΔ διαμορφώθηκε ένα ακόμη συγκεκριμένο πλαίσιο γνωστικής αντιστοίχισης με τις θέσεις των εργασιακών συμβούλων στην κεντρική διοίκηση αλλά και στις αποκεντρωμένες περιφερειακές δομές του Οργανισμού.

Είναι ιδιαίτερα σημαντική η επισήμανση ότι η επίδραση του οργανωτικού πλαισίου των φορέων και των δομών ΣΥΥ επηρεάζουν καταλυτικά τόσο το ρόλο και τη μορφή των παρεμβάσεων όσο και το επιστημονικό έργο των στελεχών ΣΥΥ, ενώ από την ποιότητα της λειτουργίας τους κρίνεται σε ένα μεγάλο βαθμό και η εφαρμογή ενός ενιαίου πλαισίου προδιαγραφών για το προφίλ των συμβούλων στην πράξη.

Παράλληλα, τα στελέχη των φορέων και των δομών καλούνται να αναπτύξουν μια μορφή συμβουλευτικής που να διευκολύνει τους στόχους για την κοινωνική ενσωμάτωση, σύμφωνα με τα Σχέδια Δράσης για την Κοινωνική Ενσωμάτωση και την ένταξη στην αγορά εργασίας. Στην κατεύθυνση αυτήν εντάσσονται και οι στρατηγικές των μηχανισμών προώθησης της πιστοποίησης δεξιοτήτων και προσόντων των στελεχών που εισάγονται σε κλαδικό Μητρώο Πιστοποιημένων Στελεχών παροχής ΣΥΥ.

Με την πιστοποίηση των γνώσεων και των δεξιοτήτων των στελεχών ΣΥΥ αναβαθμίζεται και βελτιώνεται το σύστημα διαχείρισης ανθρώπινων πόρων και διευκολύνεται ο σχεδιασμός και η υλοποίηση εθνικών πολιτικών κοινωνικής ένταξης. Ταυτόχρονα επικαιροποιείται το προφίλ του Συμβούλου Απασχόλησης, διασφαλίζεται η παροχή σύγχρονων υπηρεσιών κοινωνικής προστασίας με υψηλές προδιαγραφές και επιταχύνεται η σύγκλιση με το επίπεδο των προσφερόμενων κοινωνικών υπηρεσιών σε άλλα κράτη μέλη της ΕΕ.

Κατά συνέπεια, η ταυτότητα του συμβούλου συγκεκριμενοποιείται και οροθετείται στο πεδίο της κοινωνικής ενσωμάτωσης και επαγγελματικής ένταξης καθώς ο σύμβουλος μαθαίνει να αναλύει πληροφοριακό υλικό όσον αφορά τις εξελίξεις στο κοινωνικό, θεσμικό, οικονομικό αλλά και τοπικό εργασιακό περιβάλλον και να το αξιοποιεί τόσο στην υλοποίηση σχεδίων για την κοινωνική και επαγγελματική ενσωμάτωση όσο και στις εξατομικευμένες προσεγγίσεις που έχουν απώτερο στόχο τη συσχέτιση των θέσεων εργασίας με το προφίλ των ατόμων των ευπαθών ομάδων ώστε να ενισχυθούν οι ενεργητικές πολιτικές απασχόλησης.

Βέβαια, το παραπάνω πεδίο δράσης των Συμβούλων Απασχόλησης, λόγω κυρίως εγγενών δυσκολιών και δυστοκίας του συστήματος εφαρμογής, φαίνε-

ται να μην αποδίδει τα μέγιστα. Κυρίως δε στους άξονες που αφορούν την ανάπτυξη ειδικών πρωτοβουλιών σε τοπικό επίπεδο, τη διασύνδεση και δικτύωση τόσο με επιχειρήσεις όσο και με θεσμικούς φορείς ή εταίρους της κοινωνικής και επαγγελματικής ενσωμάτωσης υπάρχουν περιορισμένα αποτελέσματα. Επίσης, η αδυναμία εφαρμογής ενός ολοκληρωμένου και εξειδικευμένου συστήματος αξιολόγησης και πιστοποίησης στελεχών ΣΥΥ δυσχεραίνει τη μετάβαση προς μια αποτελεσματικότερη αντιμετώπιση των εν δυνάμει ωφελουμένων από τις πρωτοβουλίες και παρεμβάσεις των στελεχών ΣΥΥ και περαιτέρω στην ανάδειξη καλών πρακτικών από τις επιχειρούμενες παρεμβάσεις

8. Καλές πρακτικές και συντονισμένες δράσεις των φορέων και των Οργανισμών

Η διαδικασία ανάδειξης καλών πρακτικών μέσα από παρεμβάσεις σε επίπεδο Οργανισμών Τοπικής Αυτοδιοίκησης αφορά στην εξαγωγή χρήσιμων και αναγνωρίσιμων αποτελεσμάτων μέσα από κοινά σχέδια δράσης φορέων και Αναπτυξιακών Συμπράξεων, ώστε να υπάρξει θετική συνεισφορά στις τοπικές κοινωνίες. Παράλληλα δοκιμάζεται η δημιουργία και η αποτελεσματικότητα δικτύωσης, οι οποίες συνιστούν πρωτοβουλίες για ευρύτερες συμπράξεις με σκοπό τη διάχυση των δοκιμασμένων και αναγνωρισμένων αποτελεσμάτων από την εφαρμογή δράσεων που εξειδικεύουν θεματικές παρεμβάσεις σε ενιαίο γεωγραφικό περιβάλλον, λαμβάνοντας υπόψη τις εθνικές και ευρωπαϊκές προτεραιότητες πολιτικής για την ισότιμη πρόσβαση των πολιτών στις αγορές εργασίας.

Επιπλέον, ταξινομούν και διακινούν τις αποτελεσματικές πρακτικές και τη νέα τεχνογνωσία για την προαγωγή της ισότητας σε όλους τους τομείς της κοινωνικής ζωής, ώστε να υπάρχει ουσιαστική συνεισφορά και ανταλλαγή διακρατικών εμπειριών προς την κατεύθυνση της πλήρους απασχόλησης, της προαγωγής της ποιότητας και της παραγωγικότητας και την ενίσχυση της συνοχής στην αγορά εργασίας σε τοπικό, εθνικό και ευρωπαϊκό επίπεδο.

Υπ' αυτό το πρίσμα, οι επιδιώξεις πολυεπίπεδων παρεμβάσεων σε τοπικό επίπεδο συνάδουν σε υψηλό βαθμό με το περιεχόμενο των ευρωπαϊκών και εθνικών στόχων που αποσκοπούν α) στην εφαρμογή πολιτικών για την καταπολέμηση των παραγόντων που δυσκολεύουν την είσοδο συγκεκριμένων ομάδων πολιτών στην απασχόληση, β) στην προαγωγή της κοινωνικής ενσωμάτωσης και την καταπολέμηση των διακρίσεων στην αγορά εργασίας.

Παράλληλα, επιδιώκεται η κοινωνικοοικονομική ενσωμάτωση και η εργασιακή ένταξη ευπαθών κοινωνικών ομάδων, αντιμετωπίζοντας την αποσπασματικότητα και την έλλειψη συντονισμού των εφαρμοζόμενων πολιτικών. Εφόσον

οι καινοτομικές δράσεις που δοκιμάζονται στο πλαίσιο των πρωτοβουλιών αποδειχθούν επιτυχημένες, το ζητούμενο είναι η διάδοση, η ευρύτερη εφαρμογή και η ενσωμάτωσή τους σε σχέδια και εφαρμογές πολιτικής σε τοπικό, εθνικό και ευρωπαϊκό επίπεδο.

Διαπίστωση είναι ότι οι καλές πρακτικές αξιολογούνται στη συσπείρωση όλων των εμπλεκομένων δυνάμεων για την επίτευξη της διάχυσης και ευρύτερης εφαρμογής των πρακτικών που θα αποδειχθούν επιτυχημένες και στη δημιουργία ενός πιο πειστικού επιχειρήματος για την υιοθέτηση των νέων προσεγγίσεων από φορείς και Οργανισμούς που δραστηριοποιούνται στην παροχή κοινωνικών υπηρεσιών.

Τα κριτήρια εστιάζονται στη συμβολή των έργων στις εθνικές και ευρωπαϊκές προτεραιότητες και κατ'έκταση στο προσδοκώμενο όφελος της καλύτερης συμμετοχής των κοινωνικών εταίρων στους κεντρικούς στόχους και στην αποτελεσματικότερη αντιμετώπιση προβλημάτων που αναδεικνύονται μέσα από αυτά.

Στο παραπάνω πλαίσιο, η αρχική και γενικότερη προσέγγιση των πρωτοβουλιών αφορά στη διαμόρφωση ενός στρατηγικού σχεδίου με στόχο την ανάδειξη ευρύτερου πλαισίου συνεργασίας των φορέων, οι οποίοι συγκροτούν Δίκτυο Εταίρων που επεξεργάζεται περαιτέρω κοινές, αλλά και μεμονωμένες, επιτυχημένες εφαρμογές από την υλοποίηση των έργων. Το όλο εγχείρημα εμπίπτει στους περαιτέρω στόχους της συνεργασίας των φορέων, οι οποίοι συνδέονται με τα αποτελέσματα υλοποίησης των δράσεων, της αξιολόγησης και της αξιοποίησης των επιμέρους πρωτοβουλιών των φορέων και επί τη βάση των καινοτομιών και των διαπιστωμένων αναγκών που προκύπτουν από τη συνεργασία τους με τις ίδιες τις ομάδες-στόχοι, μετουσιώνοντας συγκεκριμένες πρακτικές με ευρύτερο περιεχόμενο εφαρμογής και ενσωμάτωσης σε πολιτικές.

Οι συντονισμένες δράσεις αποσκοπούν στην προστιθέμενη αξία και στη διάχυση των αποτελεσμάτων των έργων, στη διεύρυνση και την ενίσχυση της ενεργούς συμμετοχής ατόμων από τις ομάδες-στόχοι και κυρίως στη σύνδεση των καλών πρακτικών που θα προκύψουν από τα συγκεκριμένα έργα με τον κορμό ενός ενιαίου προγράμματος εργασιών σε συνεργασία με άλλους συνεργαζόμενους φορείς – που υλοποιούν παρόμοιες δράσεις με απώτερο στόχο την ενίσχυση του κάθετου mainstreaming και την αύξηση των επιρροών στο επίπεδο των εφαρμοζόμενων πολιτικών πρακτικών. Επίσης αναλύονται και επιμέρους εφαρμογές που μπορούν να αναδειχθούν σε καλές πρακτικές.

Ειδικότερα οι δράσεις αφορούν

- στην ενεργοποίηση των συντελεστών των προγραμμάτων αναφορικά με την ενδυνάμωση των ευρύτερων επιδιώξεων και δημιουργίας προϋποθέσεων συνεργατικών διαδικασιών για την από κοινού αντιμετώπιση

προβλημάτων κοινωνικών ομάδων, στο πλαίσιο προσαρμογής των εταιρών στο περιεχόμενο των εθνικών και ευρωπαϊκών πολιτικών για την κοινωνική προστασία και την απασχόληση

- στην αναβάθμιση των ιδίων των φορέων υλοποίησης καθώς αναλαμβάνουν ρόλους και αρμοδιότητες που υπερβαίνουν μια πιθανόν περιοριστική και αποσπασματική αντίληψη συμμετοχής στο έργο που τους έχει ανατεθεί, αναπτύσσοντας ευρύτερες επικοινωνίες και συμπλέκοντας τα προϊόντα των δράσεών τους με άλλες δράσεις ομοειδείς και στην ίδια κατεύθυνση
- στην προώθηση αντιλήψεων και πρακτικών ολοκληρωμένων και συνθετικών παρεμβάσεων, συνεκτιμώντας και την αντίστοιχη εμπειρία από άλλα κράτη μέλη, τόσο σε οριζόντιο όσο και σε κάθετο mainstreaming με σκοπό να συμβάλουν σε ουσιαστικές επιρροές στους συντελεστές διαμόρφωσης των πολιτικών απασχόλησης και κοινωνικής ένταξης
- στη συνδιαμόρφωση προτάσεων πολιτικής αντιμετώπισης ειδικών θεμάτων που αναδύονται μέσα από συγκεκριμένα προϊόντα, συνθήκες και καλές πρακτικές των έργων και στη διερεύνηση μορφών συνολικών σχεδίων δράσης, συντονισμού και δικτύωσης για την αποτελεσματικότερη προσέγγιση προβλημάτων ευπαθών ομάδων
- στην ανάδειξη των συγκριτικών πλεονεκτημάτων που συνδέονται με τις ομάδες-στόχοι και τα οφέλη που προκύπτουν για την τοπική οικονομική πραγματικότητα και την αναβάθμιση των συνθηκών που προωθούν την κοινωνική συνοχή
- στην αξιοποίηση των αποτελεσμάτων των έργων, την ένταξή τους σε ένα πλαίσιο κοινών δράσεων και προώθηση προσπάθειών για την ευρύτερη διάδοση, αποδοχή και εφαρμογή συγκεκριμένων αποτελεσματικών πρακτικών σε εθνικό και ευρωπαϊκό επίπεδο, αλλά και επέκτασή τους σε φορείς και ομάδες επωφελουμένων που δεν έχουν ενεργή συμμετοχή στο πρόγραμμα
- στη συμμετοχή στο Εθνικό Θεματικό Δίκτυο που ομογενοποιεί και ενισχύει τους τρόπους αντιμετώπισης των προβλημάτων σε ένα ενιαίο πλαίσιο κριτηρίων και στρατηγικών, ενώ διερευνούν τις προϋποθέσεις και συμβάλλουν στη σύσταση εστιών πολυδύναμης παρέμβασης, που διευκολύνουν τη συνέργεια μεταξύ των εμπλεκόμενων φορέων και προσδιορίζουν τον ολοκληρωμένο χαρακτήρα των παρεμβάσεων
- στην αξιοποίηση των διακρατικών συνεργασιών, οι οποίες ενέχουν το χαρακτήρα του mainstreaming σε ευρωπαϊκό επίπεδο, ενώ παράλληλα οι συμμετέχοντες εταίροι των έργων έχουν τη δυνατότητα να υπερβούν το συγκεκριμένο πλαίσιο εμπλοκής τους και να έχουν συμμετοχή στη διάχυση καλών πρακτικών που προκύπτουν μέσα από τα έργα

- στην ενεργοποίηση ατόμων από τις ομάδες-στόχοι και προώθηση διαδικασιών και τεχνικών που διευκολύνουν τη δικτύωση φορέων, οργανώσεων και φυσικών προσώπων από τις κοινωνικά ευάλωτες ομάδες
- στην επεξεργασία συλλογικών και συνθετικών κειμένων για την άμβλυνση των κοινωνικών διακρίσεων των παραπάνω ατόμων και ομάδων, την προώθηση της ισότητας ευκαιριών και την αξιοποίηση των δράσεων διάδοσης για τη δημιουργία του μεγαλύτερου δυνατού αντίκτυπου επιτυχημένων δράσεων σε συγκεκριμένες θεματικές
- στην αξιοποίηση επικοινωνιακών εργαλείων και επέκταση των ενεργειών δημοσιότητας και ένταξής τους σε ένα ολοκληρωμένο σχέδιο δράσεων διάχυσης προς όλους τους εν δυνάμει ενδιαφερόμενους φορείς και στην εστίαση των ειδικών καλών πρακτικών που τυγχάνουν ευρύτερης διάδοσης, προβολής και εφαρμογής.

Επιπλέον, θα υπάρξει προεργασία για την κάλυψη των τεχνικών προδιαγραφών για τη δικτύωση, στη λογική της συνεργασίας και της συνέργειας Οργανισμών και Αναπτυξιακών Συμπράξεων με κοινούς στόχους.

Για το σκοπό αυτόν και για τις ανάγκες της συμμετοχής σε δικτυακούς τόπους με διαρκή και συστηματοποιημένη ανταλλαγή πληροφοριών σε θεματικό και διαθεματικό επίπεδο καλή πρακτική αποτελεί και ο σχεδιασμός και η λειτουργία ιστοσελίδας στο Διαδίκτυο, η οποία μεταξύ των άλλων έχει σκοπό να

- παρέχει γενικές και ειδικές πληροφορίες σχετικά με τους συνολικούς και επιμέρους στόχους της συνεργασίας τοπικών κοινωνικών φορέων,
- περιγράφει τους ειδικότερους στόχους των έργων και να καταγράφει το θετικό απόηχο αποτελεσματικής εμπλοκής
- διασυνδέεται σε ένα περιβάλλον διαχρονικής χρήσης με τους ενδιαφερόμενους φορείς καθώς και με άλλες χρήσιμες ιστοσελίδες και να ενημερώνει αναφορικά με την εξέλιξη των εθνικών και διακρατικών δράσεων
- παρουσιάζει τα αποτελέσματα και τα προϊόντα των συνεργαζόμενων φορέων και να ενημερώνει για θέματα που αφορούν εκδηλώσεις, ημερίδες, συνέδρια σχετικά με τα ζητήματα στα οποία δραστηριοποιούνται οι φορείς και οι κοινωνικοί Οργανισμοί
- αποτελεί ηλεκτρονικό τόπο επικοινωνίας και ενημέρωσης ανάμεσα στις συμμετέχουσες συμπράξεις, αλλά και τόπο ανταλλαγής πληροφοριών για τις ανάγκες κοινών προγραμμάτων που προωθούνται και αναπτύσσονται δικτυακά
- να παρέχει τη δυνατότητα σε φορείς, που δεν συμμετέχουν σε πρώτη φάση στις παρεμβάσεις, να πληροφορούνται για τα αποτελέσματα των δράσεων, μέσα από τα οποία θα μπορούσαν να αναζητήσουν τη δική τους συμμετοχή σε δοκιμασμένες και επιτυχείς πρακτικές και να συνδράμουν σε ολοκληρωμένη μορφή παρεμβάσεων.

9. Μορφή και ποιότητα κοινωνικών υπηρεσιών

Μέσα σε αυτό το πλαίσιο, οι φορείς και οι Οργανισμοί παρέχουν υπηρεσίες συμβουλευτικής, προσανατολισμού, συνοδευτικές υπηρεσίες (π.χ. στέγασης, φύλαξης εξαρτημένων μελών, κ.λπ.) και υποστηρικτικές υπηρεσίες απασχόλησης ή επιχειρηματικότητας.

Η δικτύωση των δομών υπ' αυτό το πρίσμα, εκτός του ότι ενισχύει την προοπτική της ευρύτερης εφαρμογής και διάχυσης των αποτελεσμάτων τόσο οριζόντια όσο και κάθετα, αποτελεί ένα σημαντικό μέσο για την επίτευξη του συνολικού στόχου. Και τούτο διότι συμβάλλει στην άρση των οποιωνδήποτε εμποδίων δυσχεραίνουν την ισότιμη πρόσβαση σε αγαθά και υπηρεσίες, ενώ ταυτόχρονα αξιοποιεί μέσω της διάχυσης τη συσσωρευμένη γνώση και εμπειρία των φορέων.

Σημειώνεται ότι δίδεται η ευκαιρία να αντιμετωπιστούν αποτελεσματικά και μέσα από ενιαία συστήματα συνεργούντων φορέων, στα οποία το στοιχείο της συμπληρωματικότητας είναι κυρίαρχο, τα σύνθετα και ποικίλα προβλήματα των ευπαθών κοινωνικών ομάδων.

Η συνεργασία των φορέων και η ανταλλαγή εμπειρίας και πληροφόρησης στους άξονες των θεματικών προτεραιοτήτων μπορεί να περιορίσει την αποσπασματικότητα αλλά και την έλλειψη συνέργειας ανάμεσα σε εκείνους τους φορείς που αναλαμβάνουν διάφορες και πολλαπλές ενέργειες στο πλαίσιο του ίδιου θεματικού στόχου, αλλά και να αναδείξει πολυδύναμες εστίες παροχής υπηρεσιών που να εξυπηρετούν ταυτόχρονα και ποικιλοτρόπως τους πολίτες από τις παραπάνω ομάδες.

Επιπλέον, με την αλληλοϋποστήριξη και αλληλοσυμπλήρωση των υπηρεσιών που προσφέρουν οι φορείς μπορούν και αξιοποιούνται στο μέγιστο δυνατό βαθμό τόσο οι υποδομές που διαθέτουν οι ίδιοι όσο και η εμπειρία του ενεργού εξειδικευμένου προσωπικού που απασχολούν. Κεντρικός στόχος είναι η συντονισμένη και ολοκληρωμένη αντιμετώπιση των προβλημάτων των δυνητικά ωφελούμενων ατόμων από τις υπηρεσίες των ενιαίων δράσεων των Οργανισμών, ώστε να μπορούν να λαμβάνουν εξατομικευμένη και συνολική στήριξη για την υπέρβαση των εμποδίων που αναστέλλουν την κοινωνική και επαγγελματική τους ενσωμάτωση.

10. Εργαλεία υποστήριξης και ανάλυση τεχνογνωσίας

Συνεργασίες φορέων για την τοπική κοινωνική ανάπτυξη συνθέτουν πλέγματα ομοειδών ή συμπληρωματικών δράσεων που αναλαμβάνονται από τους φορείς αυτούς, μέσα σε συνεργατικό περιβάλλον δεσμευτικής συμμετο-

χής και στο πλαίσιο κοινά προσδιορισμένων στρατηγικών στόχων. Σε αυτό το πλαίσιο ο ρόλος των διαθεματικών δικτυώσεων είναι διττός. Αρχικά συμβάλλουν στην απάλειψη σειράς εμποδίων, έτσι ώστε να βελτιωθεί η κατάσταση των ατόμων που αντιμετωπίζουν δυσκολίες στην ένταξη ή επανένταξή τους στην αγορά εργασίας και εκείνων που αντιμετωπίζουν διακρίσεις στη ζωή ή στο χώρο εργασίας. Κατά δεύτερο λόγο διευκολύνουν στην άρση βασικών εμποδίων ευπαθών κοινωνικών ομάδων, μέσα από την παροχή κατάλληλων εργαλείων και υπηρεσιών.

Στις συνέργειες αυτές με κοινές δράσεις σε επίπεδο διαθεματικών δικτυώσεων κρίνεται ο εντοπισμός των καλών πρακτικών και των δυνατοτήτων ευρύτερης εφαρμογής αλλά και η προϋπόθεση για την ενίσχυση των θεματικών προτεραιοτήτων σύμφωνα και με τις επιδιώξεις της στρατηγικής για τις παρεμβάσεις κοινωνικών φορέων σε τοπικό επίπεδο για την κοινωνική προστασία και την απασχόληση.

Με τον εντοπισμό και την ανάλυση σχετικά ομοειδών δράσεων των Α.Σ. δημιουργούνται οι προϋποθέσεις για την ανάδειξη ευρύτερων σχεδίων δράσης που θα υλοποιούνται συνεργατικά σε κοινούς τόπους εργασίας. Στην κατεύθυνση αυτήν οι συμμετέχοντες φορείς θα παρουσιάζουν την πρόοδο των εργασιών και τα αποτελέσματα των έργων τους στο πλαίσιο ενός νέου δικτυωμένου περιβάλλοντος δράσεων με κοινό χαρακτήρα και σκοπό.

Η δημιουργία των κοινών σχεδίων δράσης που θα συγκροτούν τα Θεματικά Δίκτυα παρέμβασης αποτελεί ένα σημαντικό βήμα για τον προσδιορισμό και την ανάδειξη των καλών πρακτικών, αλλά περαιτέρω και για την ευρύτερη εφαρμογή των τελευταίων μέσω της προστιθέμενης αξίας που δημιουργεί η δικτυωμένη συνεργασία των φορέων, των Οργανισμών και των Αναπτυξιακών Συμπράξεων. Στην πορεία, τα προϊόντα των καλών πρακτικών θα προκύπτουν από τη συνεργασία των φορέων σε επίπεδο κοινών δράσεων ή από συγκεκριμένες δράσεις που έχουν αναλάβει ξεχωριστά οι Αναπτυξιακές Συμπράξεις.

11. Καλές πρακτικές ως προς την εταιρική και τη στρατηγική παρεμβάσεων των τοπικών κοινωνικών δομών

Έχει αποδειχθεί ότι ευέλικτα και λειτουργικά εταιρικά σχήματα ως προς τη λήψη αποφάσεων και την υλοποίηση των παρεμβάσεων, με ισότιμη συμμετοχή και συνεκτικότητα δράσεων, διασφαλίζουν τις κατάλληλες προϋποθέσεις για επιτυχείς παρεμβάσεις. Το ίδιο και η σύνθεση των εταιρικών σχημάτων ως προς την αντιπροσωπευτικότητα και καταλληλότητα των εταίρων για την επιτυχή υλοποίηση και παρακολούθηση των επιλεγμένων πρωτοβουλιών, καθώς οι συμπράξεις ως προς την πολυμορφία τους οφείλουν να λειτουργούν συμπλη-

ρωματικά σχετικά με τις ενέργειες που αφορούν τις ομάδες-στόχοι, στις οποίες απευθύνονται. Η αντιπροσωπευτικότητα των εταίρων, η ισότιμη συμμετοχή στη λήψη αποφάσεων και στην υλοποίηση των δράσεων και η εμπειρία τους μπορούν να διασφαλίσουν την επιτυχή υλοποίηση και παρακολούθηση των παρεμβάσεων.

Στο σημείο αυτό πρέπει να είναι αποτελεσματικός ο συντονισμός και η επικοινωνία μεταξύ των εταίρων, δηλαδή τα θέματα που αφορούν την επικοινωνία και το συντονισμό των εταίρων να καλύπτονται κατά τρόπο ικανοποιητικό. Να ενισχύονται επίσης οι διαδικασίες διαλόγου ώστε να αξιοποιούνται με τον καλύτερο τρόπο όλες οι μορφές επικοινωνίας και οι συνεργαζόμενοι φορείς να λειτουργούν συμπληρωματικά στην επίτευξη των στόχων των έργων. Βασική παράμετρο επιτυχούς έκβασης των παρεμβάσεων αποτελεί η προϋπόθεση στο να λαμβάνονται σοβαρά υπόψη οι προτεραιότητες των εταίρων φορέων στο ενιαίο πλαίσιο παρέμβασης σε κοινούς στόχους στο πλαίσιο ενιαίας στρατηγικής που ορίζεται και χαράσσεται στο σχεδιασμό.

Ο τελευταίος θα πρέπει να παρουσιάζει εξαιρετική πολυμορφία αναφορικά με τις δράσεις καθώς και την εμπλοκή εταίρων, έτσι ώστε με τις ανάλογες ενέργειες να επιτευχθεί απρόσκοπτα η υλοποίησή του. Σύμφωνα δε με τον αρχικό σχεδιασμό, να προσδοκάται η καλύτερη δυνατή επίτευξη των έργων σύμφωνα με τα χρονοδιαγράμματα και τα διαθέσιμα μέσα ή τις πολιτικές, και να διακρίνεται από λογική ακολουθία και συμπληρωματικότητα. Επίσης, τα έργα να χαρακτηρίζονται από ευελιξία και να ανατροφοδοτούνται διαρκώς με νέα δεδομένα, σύμφωνα με εκτιμήσεις ενός πλαισίου αναμορφούμενων πολιτικών, έτσι ώστε να επιτυγχάνεται η επικαιροποίηση των στόχων των σχεδίων δράσης. Οι επικαιροποιήσεις αυτές αφορούν μεταξύ άλλων και την εξέλιξη των κοινωνικο-οικονομικών συνθηκών σε σχέση με τις ομάδες-στόχοι.

Ο σχεδιασμός των στόχων, σύμφωνα με τα παραπάνω, πρέπει να πραγματοποιείται σε ρεαλιστική βάση ανάλογα με τους διατιθέμενους πόρους. Επίσης, οι επιλογές να υποστηρίζουν την επίτευξη των στόχων των έργων και να προσφέρουν όλες τις απαραίτητες προϋποθέσεις ώστε να διασφαλίζεται η δυνατότητα ευέλικτων αναπροσαρμογών. Τα προβλήματα που προκύπτουν στα διάφορα στάδια υλοποίησης των έργων σχετίζονται κυρίως με τη ροή χρηματοδότησης, τις προβλεπόμενες υποχρεώσεις και δεσμεύσεις, που συνδέονται με τις διαδικασίες παρακολούθησης/πιστοποίησης/ελέγχου φυσικού και οικονομικού αντικείμενου, τις απρόβλεπτες συνέπειες που σχετίζονται με τις λειτουργίες, αλλά και τη βιωσιμότητα κοινωνικών φορέων και δομών συμβουλευτικής στήριξης και απασχόλησης και τις μεταβολές στη σύνθεση των συντονιστικών σχημάτων/ομάδων εργασίας, λόγω πιθανής αποχώρησης στελεχών εταίρων φορέων με συνέπειες στο φυσικό αντικείμενο κυρίως ως προς τον προδιαγεγραμμένο χρόνο υλοποίησης.

Η διαδικασία ανάδειξης επιτυχημένων πρακτικών και εφαρμογών συνδέεται με τον προσδιορισμό του βαθμού εκπλήρωσης των στόχων των εμπλεκόμενων φορέων για την αναβάθμιση των τοπικών κοινωνικών δομών

- την εκτίμηση των παραγόντων που επηρεάζουν την αποτελεσματικότητα των παρεμβάσεων και την αποδοτικότητα των επιμέρους προϊόντων
- τη συμβατότητα των έργων που υλοποιούνται με τους στόχους και τις προτεραιότητες της κοινωνικής ανάπτυξης σε τοπικό επίπεδο
- την αξιολόγηση του σχεδιασμού, διοίκησης και διαχείρισης των επιμέρους έργων φορέων και δικτυώσεων σε θέματα που άπτονται των αξόνων παρέμβασης σε επιλεγμένα θεματικά πεδία και ομάδες-στόχοι
- τη χρήση διαδικασιών, μεθόδων, τεχνικών μέσων, που διασφαλίζουν την αποτελεσματικότητα των έργων και την προσαρμογή και αναπροσαρμογή τους στις μεταβαλλόμενες ανάγκες των τοπικών φορέων, των δομών απασχόλησης των στελεχών, των συμβούλων, των επιχειρήσεων, των ομάδων-στόχοι και των λοιπών συντελεστών, στο πλαίσιο του ευρύτερου κοινωνικοοικονομικού περιβάλλοντος
- την εκτίμηση εκείνων των στοιχείων/παραμέτρων που αφορούν την καινοτομία, την ενεργό συμμετοχή, την ενδυνάμωση, την προώθηση της ισότητας ευκαιριών και την αξιοποίηση των δυνατοτήτων των νέων τεχνολογιών
- τη βελτίωση της ποιότητας των προϊόντων, σύμφωνα με τα δεδομένα της ανατροφοδότησης
- την προώθηση διεργασιών για την ευρύτερη εφαρμογή των αποτελεσμάτων των έργων και την επιρροή των πολιτικών απασχόλησης και προώθησης της ισότητας ευκαιριών.

Η ΣΧΕΔΙΑΣΗ ΣΥΓΚΡΙΤΙΚΩΝ ΕΡΕΥΝΩΝ ΚΑΙ ΤΑ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ ΟΜΟΙΟΓΕΝΟΠΟΙΗΣΗΣ ΤΩΝ ΔΕΔΟΜΕΝΩΝ

ΑΠΟΣΤΟΛΟΣ ΛΙΝΑΡΔΗΣ

Περίληψη

Η συγκριτική έρευνα είναι μία μορφή έρευνας των κοινωνικών επιστημών που αποσκοπεί στη διεξαγωγή συγκρίσεων σε αναπαραστάσεις που προκύπτουν από δύο ή περισσότερους κοινωνικούς σχηματισμούς. Ως προς τη «χρονική» διάσταση, οι έρευνες διακρίνονται σε χρονικά εντοπισμένες και διαχρονικές, ενώ ως προς τη «χωρική» διάσταση σε εθνικές/μονοπολιτισμικές ή διεθνικές/διαπολιτισμικές. Οι συγκριτικές έρευνες προκύπτουν είτε ως διαχρονικές είτε ως διαπολιτισμικές είτε ως διαχρονικές-διαπολιτισμικές. Για να επιτευχθούν οι συγκριτικές έρευνες ακολουθούνται στρατηγικές εναρμόνισης δεδομένων, όπως η «εκ των υστέρων ομοιογενοποίηση», η «εκ των προτέρων ομοιογενοποίηση κατά την είσοδο», η «εκ των προτέρων ομοιογενοποίηση κατά την έξοδο» καθώς και μεικτές τεχνικές. Οι παραπάνω στρατηγικές εναρμόνισης των δεδομένων είναι αρκετά σύνθετες διαδικασίες όπου η επιτυχία ή αποτυχία αυτών αντικατοπτρίζεται πλήρως στο τελικό προϊόν της έρευνας. Το τελικό προϊόν της έρευνας θα πρέπει να συνοδεύεται με κατάλληλη και εκτενή τεκμηρίωση, ώστε ο χρήστης να είναι δυνατόν να αντιληφθεί όλες τις διαδικασίες που συνέβησαν προτού φτάσει το τελικό προϊόν στα χέρια του. Ειδικότερα για την τεκμηρίωση της συγκριτικής έρευνας απαιτείται ένα μοντέλο μεταδεδομένων ικανό να συμπεριλάβει όλα τα στάδια εναρμόνισης των δεδομένων καθώς και ένα κατάλληλο εργαλείο που να υποστηρίζει το μοντέλο μεταδεδομένων και να διευκολύνει τον τεκμηριωτή στη διαδικασία τεκμηρίωσης.

1. Εισαγωγή

Συγκριτική έρευνα είναι μία μορφή έρευνας των κοινωνικών επιστημών που αποσκοπεί στη διεξαγωγή συγκρίσεων σε αναπαραστάσεις που προκύπτουν από δύο ή περισσότερους κοινωνικούς σχηματισμούς (Hantrais L.). Τα δεδομένα που χρησιμοποιούνται σε μία συγκριτική έρευνα οφείλουν να είναι συγκρίσιμα. Η παραπάνω πρόταση μπορεί να φαίνεται προφανής, αλλά στην πραγματικότητα η εξασφάλιση της συγκρισιμότητας είναι αρκετά δύσκολη διαδικασία.

Σκοπός της συγκριτικής έρευνας είναι η αναζήτηση ομοιοτήτων και διαφορών για γενίκευση αποτελεσμάτων ή για επίγνωση και βαθύτερη κατανόηση της κοινωνικής πραγματικότητας των διάφορων χωροχρονικών πλαισίων.

Παρακάτω εισάγεται μία τυπολογία συγκριτικών ερευνών καθώς επίσης και μεθοδολογίες ομοιογενοποίησης για τη δημιουργία συγκρίσιμων δεδομένων. Κατόπιν επισημαίνεται η αναγκαιότητα και σπουδαιότητα ενός πρότυπου μεταδεδομένων κατάλληλο για την τεκμηρίωση της συγκριτικής έρευνας. Τέλος, εκφράζονται κάποιες γενικές προδιαγραφές υλοποίησης του πρότυπου τεκμηρίωσης, βάσει της τυποποίησης που προηγήθηκε.

2. Τυπολογία συγκριτικών ερευνών

Ειδικότερα υπάρχουν οι παρακάτω τύποι ερευνών ως προς τη χωροχρονική εξέλιξη:

- ως προς το χρόνο

Χρονικά εντοπισμένη έρευνα (cross – sectional).

Διαχρονική έρευνα (longitudinal).

- ως προς το χώρο

Εθνική/μονοπολιτισμική έρευνα (national/one cultural).

Διεθνική/διαπολιτισμική έρευνα (cross national/cross cultural).

Από τις παραπάνω κατηγοριοποιήσεις των ερευνών, σε σχέση με το χωρο-χρονικό πλαίσιο, συγκριτική οπτική παρουσιάζουν οι παρακάτω συνδυασμοί:

ΧΩΡΟΣ ΧΡΟΝΟΣ	Μονοπολιτισμική- Εθνική	Διαπολιτισμική- Διεθνική
Χρονικά εντοπισμένη	-	✓
Διαχρονική	✓	✓

2.1 Χρονικά Εντοπισμένες και Διαχρονικές έρευνες

Οι διαχρονικές έρευνες είναι έρευνες συσχέτισης που χρησιμοποιούν επαναλαμβανόμενες μετρήσεις των ίδιων αντικειμένων για μεγάλα χρονικά διαστήματα σε αντίθεση με τις χρονικά εντοπισμένες έρευνες που διεξάγονται μία χρονική στιγμή. Σε μία χρονικά εντοπισμένη έρευνα μπορούμε να γενικεύσουμε τα αποτελέσματά της σε επίπεδο πληθυσμού μόνο για τη στιγμή της έρευνας. Μία πολιτική δημοσκόπηση πριν από τις εκλογές αναπαριστά την πρόθεση των ψηφοφόρων εκείνη τη στιγμή και γι' αυτό δεν μπορούμε να θεωρήσουμε ότι τα ίδια αποτελέσματα θα ισχύουν και στις εκλογές, διότι οι γνώμες των ψηφοφόρων αλλάζουν μέρα με την ημέρα (Dooley 1995). Είναι προφανές ότι τα αποτελέσματα που

προέρχονται από διαχρονικές έρευνες θεωρούνται περισσότερο αξιόπιστα. Παρ' όλα αυτά υπάρχουν κάποια μειονεκτήματα και για τις διαχρονικές έρευνες.

Οι διαχρονικές έρευνες θεωρούνται «ακριβές» έρευνες. Ειδικότερα στις περιπτώσεις όπου εξετάζονται τα ίδια άτομα (panel), οι έρευνες εκτός από ακριβές είναι και χρονοβόρες. Οι συμμετέχοντες μπορεί να μετακινούνται, να πεθαίνουν, να αρρωσταίνουν και συνεπώς να τίθενται εκτός έρευνας. Οι χρονικά εντοπισμένες έρευνες δεν απαιτούν πολύ κόστος και χρόνο σε σχέση με τις διαχρονικές, αλλά τα αποτελέσματά τους θεωρούνται λιγότερο συνεπή και αξιόπιστα σε σχέση με εκείνα των διαχρονικών.

Για παράδειγμα, έστω ότι θέλουμε να ερευνήσουμε κατά ποιον τρόπο έχουν αλλάξει οι εθνικές καταναλωτικές προτεραιότητες των Αμερικανών τις τελευταίες τρεις δεκαετίες. Στην έρευνα GSS (General Social Survey) οι συνεντευξιαζόμενοι καλούνται να απαντήσουν από το 1973 και μετά στην ακόλουθη ερώτηση:

«Αντιμετωπίζουμε πολλά προβλήματα σε αυτήν τη χώρα, κανένα από τα οποία δεν μπορεί να επιλυθεί εύκολα ή ανέξοδα. Πρόκειται να σας θέσουμε κάποια από αυτά τα προβλήματα και για καθένα από αυτά θα θέλαμε να μας πείτε αν ξοδεύουμε πολλά χρήματα για την επίλυση αυτών, αν ξοδεύουμε λίγα χρήματα ή αν ξοδεύουμε πάνω-κάτω το σωστό ποσό...»

Η συγκρισιμότητα στο παραπάνω παράδειγμα διασφαλίζεται από την επανάληψη της ίδιας ερώτησης σε πολλές χρονικές στιγμές για την ίδια χώρα. Πολύ συχνά κάποιος μπορεί να εντοπίσει σχεδόν όμοιες ερωτήσεις που επίσης μπορεί να διασφαλίζουν τη συγκρισιμότητα των στοιχείων. Παρ' όλα αυτά, υπάρχουν πολλοί που υποστηρίζουν ότι μικρές αλλαγές στο λεκτικό της ερώτησης ή στις απαντήσεις της ερώτησης ή ακόμα και στο πλαίσιο που ανήκει η ερώτηση (π.χ. τομέας ερωτηματολογίου) μπορεί να επηρεάσουν την ερμηνεία της και την κατανόησή της από τους συνεντευξιαζόμενους, εμποδίζοντας τη συγκρισιμότητα των δεδομένων (Granda/Hadorn/Wolf 2008).

Για παράδειγμα, στη διαχρονική έρευνα που ονομάζεται «German Microcensus» και είναι μία ετήσια έρευνα νοικοκυριών στη Γερμανία, μεταξύ των ετών 1995 και 1996, υπεισήλθαν μεγάλες αλλαγές στο ερωτηματολόγιο με αποτέλεσμα να υπάρξει πλήθος άλλων αλλαγών. Πολλές από τις ερωτήσεις της απογραφής του 1995 διαχωρίστηκαν σε δύο ερωτήσεις τα επόμενα χρόνια. Επιπρόσθετα υπήρχαν αλλαγές και στα λεκτικά των ερωτήσεων αλλά και στο διάγραμμα ροής των ερωτήσεων. Σε πολλές ερωτήσεις υπεισήλθαν αλλαγές και στις κατηγορίες των ερωτήσεων, με αποτέλεσμα να υπάρξει διαφοροποίηση και στο πεδίο τιμών των μεταβλητών (Bohr/Janben/Wackerow).

2.1.1 Τύποι διαχρονικών ερευνών

Σύμφωνα με τη Shirpley B. οι διαχρονικές έρευνες κατηγοριοποιούνται ως εξής:

2.1.1.1 Επαναλαμβανόμενες έρευνες πολλών «χρονικών στιγμών» (Repeated Cross Sectional)

Πρόκειται για το πιο γνωστό είδος διαχρονικών ερευνών. Οι ίδιες μεταβλητές (ερωτήσεις) επαναλαμβάνονται πολλές χρονικές στιγμές, χωρίς να χρησιμοποιούνται οι ίδιες μονάδες μέτρησης (ίδια άτομα).

Παράδειγμα

Έρευνα	Κωδ. Ατόμου	Var1	Var2	Var3	Var4
1	1	1	38	1	1
1	2	2	34	2	2
1	3	2	36	1	1
2	4	1	45	1	3
2	5	2	48	1	1
3	6	1	20	2	2
3	7	1	25	2	2
3	8	1	28	-	-

Πλεονεκτήματα: Διεξάγεται σχετικά εύκολα και δείχνει ξεκάθαρα πώς οι μεταβλητές μπορούν να αλλάζουν κατά τη διάρκεια του χρόνου.

Μειονεκτήματα: Δεν μπορεί να δείξει πλήρως αιτιότητα.

2.1.1.2 Έρευνες Πάνελ (Panel Studies)

Η πληροφορία συλλέγεται χρησιμοποιώντας τις ίδιες μονάδες μέτρησης για πολλές χρονικές στιγμές. Υπάρχει συνεχής παρακολούθηση των μονάδων καθώς και επαναλαμβανόμενες μετρήσεις. Οι έρευνες πάνελ με μεγάλα διαστήματα μεταξύ των «κυμάτων» αντιμετωπίζουν πολλές φορές δυσκολίες στον εντοπισμό των ίδιων ατόμων.

Παράδειγμα

Κύμα	Κωδ. Ατόμου	Var1	Var2	Var3	Var4
1	1	1	38	1	1
1	2	2	34	2	2
1	3	2	36	1	1
2	1	1	45	1	3
2	3	2	48	1	1
3	1	1	20	2	2
3	2	1	25	2	2
3	3	1	28	-	-

Πλεονεκτήματα: Ανακαλύπτεται μία γεμάτη και αξιόπιστη «ιστορία ζωής».

Μειονεκτήματα: Η ανάλυση δεδομένων καθώς και η διαχείρισή τους είναι ιδιαίτερα σύνθετη. Φθορά ερωτώμενων από τις συνεχείς έρευνες. Κοστίζουν αρκετά.

2.1.1.3 Έρευνες κοινωνικής ομάδας ιδιαίτερου φάσματος ενδιαφερόντων (Cohort Studies)

Πληροφορία που συλλέγεται επαναληπτικά κατά τη διάρκεια της ζωής μίας ομάδας ατόμων που έχουν κάποιο κοινό χαρακτηριστικό ή κοινή εμπειρία για μία προκαθορισμένη περίοδο (π.χ. έχουν γεννηθεί σε προκαθορισμένη περίοδο, έχασαν τη δουλειά τους, τους δόθηκε κάποιο φάρμακο ή τους έγινε κάποιο εμβόλιο). Αποτελεί μία ειδική περίπτωση έρευνας panel.

Πλεονεκτήματα: Πλήρες και αξιόπιστο «ιστορικό ζωής» – μπορεί να εξεταστεί ένα πλήθος ζητημάτων.

Μειονεκτήματα: Η ανάλυση δεδομένων καθώς και η διαχείρισή τους είναι ιδιαίτερα σύνθετη. Φθορά ερωτώμενων από τις συνεχείς έρευνες πιο σοβαρή από τις έρευνες πάνελ. Μεγαλύτερη διάρκεια. Πολύ εξειδικευμένα ευρήματα.

2.1.1.4 Έρευνες ιστορικών συμβάντων (Event History), ή ανάλυσης επιβίωσης (survival data analysis), ή ανάλυσης Hazards, ή ανάλυσης ρίσκου (risk analysis)

Αυτές οι έρευνες εστιάζονται στη μελέτη της διάρκειας σε μία κατάσταση – π.χ. χρόνος μέχρι το θάνατο από τη στιγμή που διαγνώστηκε η ασθένεια.

Μπορεί να θεωρηθεί ως ένας συνδυασμός έρευνας πάνελ και έρευνας ομάδας κοινωνικού ενδιαφέροντος. Επίσης θεωρείται ότι είναι ανακεφαλαιωτική - αναδρομική έρευνα (retrospective study) με την έννοια ότι κοιτάζει πίσω στο χρόνο. Π.χ. ένας ερευνητής μπορεί να αναζητά το ιατρικό ιστορικό ώστε να διερευνήσει για την ύπαρξη κάποιας τάσης.

Το σύνολο δεδομένων απαρτίζεται από δεδομένα που οι περιπτώσεις είναι οι χρονικές περίοδοι και όχι τα άτομα.

Το κλειδί στα δεδομένα και στην ανάλυση είναι το διάστημα σε μία κατάσταση (state space).

Περίπτωση	Κωδ. Ατόμου	Ώρα Έναρξης	Ώρα τερματισμού	Διάρκεια	Αρχική κατάσταση*	Τελική κατάσταση*
1	1	1	158	157	1:FT	3:NW
2	1	158	170	12	3:NW	3:NW
3	2	1	22	21	3:NW	1:FT
4	2	22	106	84	1:FT	3:NW
5	2	106	149	43	3:NW	2:PT
6	2	149	170	21	2:PT	2:PT
7	3	1	10	9	1:FT	2:PT

1: Εργασία ολόκληρου ωραρίου (Full time work –FT)

2: Εργασία περιορισμένου ωραρίου (Partial Time work – PT) 3: Καθόλου εργασία (No Work - NW)

2.1.1.5 Χρονοσειρές (Time Series)

Εξετάζεται μία συγκεκριμένη έννοια ή ιδέα και τα δεδομένα συλλέγονται επαναλαμβανόμενα για ένα ή περισσότερα υποκείμενα.

Όμοιες με τις επαναλαμβανόμενες έρευνες πολλών χρονικών στιγμών.

Η διαφορά σε σχέση με τις επαναλαμβανόμενες έρευνες πολλών χρονικών στιγμών είναι ότι αυτές χρησιμοποιούν πολλές μεταβλητές και λίγα χρονικά σημεία ενώ οι χρονοσειρές λίγες μεταβλητές και πολλά χρονικά σημεία.

Παραδείγματα: α) ρυθμός ανεργίας στην Ελλάδα β) ρυθμός εισαγωγής φοιτητών στην τριτοβάθμια εκπαίδευση.

2.2 Εθνικές/Μονοπολιτισμικές και Διεθνικές/Διαπολιτισμικές έρευνες

Ός προς τη χωρική διάσταση, ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι διαπολιτισμικές έρευνες. Μία έρευνα είναι διεθνική/διαπολιτισμική, όταν άτομα ή ομάδες εξετάζουν ειδικά θέματα ή φαινόμενα σε δύο ή περισσότερες χώρες-πολιτισμούς έχοντας την πρόθεση να συγκρίνουν τα διάφορα κοινωνικοπολιτισμικά πλαίσια (θεσμούς, παραδόσεις, έθιμα, συστήματα αξιών, γλώσσες, υποδείγματα σκέψης, στιλ ζωής) (Hantrais L.). Τα αποτελέσματα της διεθνικής έρευνας μπορούν να χρησιμοποιηθούν έξω από το εθνικό πλαίσιο διαμόρφωσής τους, να θεωρηθούν βάση προκειμένου να καταγραφούν οι καλύτερες πολιτικές και πρακτικές ή να χρησιμεύσουν ως σημείο αναφοράς προκειμένου να μεταφερθεί ένα μέτρο από τη μία χώρα στην άλλη, με το πρόσχημα ότι έχει αποδειχθεί αποτελεσματικό σ' αυτήν (Καριακουλάφη 2004). Η διεθνική έρευνα μπορεί να λάβει χώρα είτε χρησιμοποιώντας εξ αρχής κοινό σχεδιασμό και ίδια εργαλεία έρευνας για όλες τις χώρες είτε χρησιμοποιώντας μεθόδους εναρμόνισης εθνικών ερευνών όπου αυτό είναι εφικτό. Ο σκοπός είναι η αναζήτηση

ομοιοτήτων και διαφορών για γενίκευση αποτελεσμάτων ή για επίγνωση και βαθύτερη κατανόηση της κοινωνικής πραγματικότητας των διαφόρων εθνικών πλαισίων.

Για παράδειγμα, έστω ότι θέλουμε να ερευνήσουμε την ικανοποίηση από την εργασία από τους Βρετανούς, τους Γάλλους και τους Γερμανούς. Υπάρχει ερώτηση στο ISSP (International Social Survey Programme) του 2005 με τα παρακάτω λεκτικά για κάθε χώρα (Granda/Hadorn/Wolf 2008):

Βρετανία	Γαλλία	Γερμανία
How satisfied are you in your main job?	Etes-vous satisfait ou insatisfait de votre emploi principal ? (Entourer seulement un chiffre)	Wie zufrieden sind Sie im allgemeinen in Ihrem Beruf? Nur EINE Markierung möglich!
Completely Satisfied	complètement satisfait	Völlig zufrieden
Very Satisfied	très satisfait	Sehr zufrieden
Fairly Satisfied	assez satisfait	Ziemlich zufrieden
Neither Satisfied nor dissatisfied	ni satisfait; ni insatisfait	Weder zufrieden noch unzufrieden
Fairly dissatisfied	assez insatisfait	Ziemlich unzufrieden
Very dissatisfied	très insatisfait	Sehr unzufrieden
Completely dissatisfied	complètement insatisfait	Völlig unzufrieden
Can't choose	ne peut pas dire	Kann ich nicht sagen

Η παραπάνω ερώτηση επινοήθηκε από μία ομάδα όπου συμμετείχαν αντιπρόσωποι από αρκετές χώρες που συμμετέχουν στο ISSP και έγινε αποδεκτή από τη γενική συνέλευση όλων των χωρών που συμμετέχουν στο ISSP. Η προαναφερθείσα διαδικασία επιβεβαιώνει ότι η ερώτηση κατ' αρχάς έχει νόημα για όλες τις χώρες και ότι μπορεί να μεταφραστεί σε όλες τις σχετικές γλώσσες. Παρ' όλα αυτά υπάρχουν μικρές αποκλίσεις μεταξύ των τριών ερωτήσεων. Ενώ οι Βρετανοί και οι Γερμανοί ρωτούν «Πόσο ικανοποιημένοι είστε...», οι Γάλλοι ρωτούν «Είστε ικανοποιημένοι ή δυσαρεστημένοι...». Επίσης ενώ οι Βρετανοί και οι Γάλλοι ρωτούν για ικανοποίηση από την κύρια εργασία, οι Γερμανοί ρωτούν για ικανοποίηση γενικά από την εργασία. Ο βαθμός που αυτές οι μικρές διαφορές επηρεάζουν τη συγκρισιμότητα των στοιχείων είναι δύσκολο να οριστεί. Μία προσέγγιση θα ήταν να ερευνηθεί αν οι απαντήσεις των ερωτήσεων έχουν συγκρίσιμες δομές συνδιακύμανσης με άλλες απαντήσεις (van Deth 1998). Το τελευταίο προϋποθέτει αυτές οι «άλλες» απαντήσεις να είναι συγκρίσιμες μεταξύ των συνόλων δεδομένων (Granda/Hadorn/Wolf 2008).

3. Μέθοδοι εναρμόνισης ερευνών

Υπάρχουν τρεις μέθοδοι εναρμόνισης συγκριτικών ερευνών: α) η «εκ των υστέρων ομοιογενοποίηση» (ex post harmonization), β) η «εκ των προτέρων ομοιογενοποίηση κατά την είσοδο» (ex ante input harmonization) και γ) η «εκ των προτέρων ομοιογενοποίηση κατά την έξοδο» (ex ante output harmonization). Στις συγκριτικές έρευνες που προκύπτουν με εκ των προτέρων ομοιογενοποίηση πολλές φορές χρησιμοποιούνται μέθοδοι ομοιογενοποίησης και κατά την είσοδο και κατά την έξοδο (μεικτές τεχνικές).

3.1 Η εκ των υστέρων ομοιογενοποίηση (ex post harmonization)

Η εμπειρική κοινωνική έρευνα στην Ελλάδα διαθέτει περιορισμένο αλλά σημαντικό αριθμό συνόλων δεδομένων, τα περισσότερα εκ των οποίων έχουν παραχθεί στο πλαίσιο μεμονωμένων ερευνών. Με στόχο την αξιοποίηση των προϊόντων των μεμονωμένων ερευνών στη συγκριτική έρευνα, κάποιες έρευνες αναλαμβάνουν ένα δύσκολο έργο όπως είναι αυτό της εκ των υστέρων ομοιογενοποίησης των διαφόρων μεμονωμένων ερευνών. Η εκ των υστέρων ομοιογενοποίηση είναι μία πολύ δύσκολη διαδικασία και πολλές φορές μη εφαρμόσιμη λόγω αποκλίσεων στον εννοιολογικό σχεδιασμό των προγενέστερων ερευνών αλλά και λόγω περιορισμένης τεκμηρίωσης των ήδη υπαρχουσών ερευνών.

Η μεθοδολογία της εκ των υστέρων ομοιογενοποίησης αποτελείται από τα εξής βήματα:

- Προσδιορίζονται τα σύνολα δεδομένων που περιέχουν τα δεδομένα που πρόκειται να ομοιογενοποιηθούν.
- Ορίζονται οι στοχευμένες μεταβλητές (target variables) του ενδιαφέροντός μας από τα διάφορα σύνολα δεδομένων (καθώς και οι τιμές αυτών).
- Δημιουργείται τεκμηρίωση ώστε να ορίζεται η στοχευμένη μεταβλητή σε σχέση με τις σχετικές μεταβλητές των άλλων ερευνών (relevant – source variables).
- Δημιουργούνται ρουτίνες κωδικοποίησης των αρχικών μεταβλητών για την υλοποίηση της στοχευμένης μεταβλητής.

Παρακάτω δίνεται ένα τέτοιο παράδειγμα. Ας υποθέσουμε ότι θέλουμε να δημιουργήσουμε τη στοχευμένη μεταβλητή που προσδιορίζει τη θρησκεία ενός ατόμου ανάμεσα σε Καθολικούς, Προτεστάντες, Άλλο και Τίποτα (Granda/Hadorn/Wolf 2008). Οι αρχικές μεταβλητές είναι οι 2 τελευταίες μεταβλητές του παρακάτω πίνακα ενώ η στοχευμένη μεταβλητή η πρώτη. Ο απαραίτητος μετασχηματισμός των δεδομένων παρουσιάζεται μέσω των γραμμών του παρακάτω πίνακα:

Στοχευμένη μεταβλητή: RELIG	Έρευνα 1, αρχική μεταβλητή V38	Έρευνα 2, αρχική μεταβλητή V325
Θρησκεία	Είσαστε...	Ποια είναι η θρησκεία σας;
1. Καθολικός	1. Καθολικός	2. Καθολικός
2. Προτεστάντης	2. Προτεστάντης	1. Προτεστάντης
3. Άλλο	3. Μωαμεθανός	3. Άλλος Χριστιανός
	4. Ιουδαίος	4. Άλλος μη Χριστιανός
	5. Άλλο	
4. Τίποτα	6. Δεν ανήκω σε κάποια θρησκεία	5. Καμία
9. Missing	9. Missing	

Ένα αξιολόγο ευρωπαϊκό έργο εκ των υστέρων εναρμόνισης είναι το CHER-Consortium of Household panels for socio-Economic Research (<http://www.ceps.lu/Cher/>).

Κατά τη διαδικασία της εκ των υστέρων εναρμόνισης κρίνεται αναγκαία η τεκμηρίωση των στοχευμένων μεταβλητών με αναφορά στις αρχικές μεταβλητές των αρχικών συνόλων δεδομένων, στις ρουτίνες κωδικοποίησης καθώς και σε αποκλίσεις στα εννοιολογικά πλαίσια που μπορεί να εντοπίστηκαν. Η τεκμηρίωση θα βοηθήσει τους δευτερογενείς αναλυτές να κατανοήσουν όλες τις φάσεις που προηγήθηκαν αλλά και τον αρχικό ερευνητή να επιστρέψει στην έρευνά του, όταν αρκετές λεπτομέρειες θα έχουν σβηστεί από τη μνήμη του.

Ένα ιδεατό και πολύ χρήσιμο εργαλείο για την εκ των υστέρων ομοιογενοποίηση θα ήταν μία τράπεζα ερωτήσεων και μεταβλητών που να περιέχει ερωτήσεις και μεταβλητές πολλών ερευνών.

3.2 Η εκ των προτέρων ομοιογενοποίηση (ex ante harmonization)

Υπάρχουν δύο διαφορετικές επιλογές ώστε να καταλήξουμε σε συγκρίσιμα δεδομένα με τη μέθοδο της εκ των προτέρων ομοιογενοποίησης: α) να συλλέξουμε τα δεδομένα με τη χρήση του ίδιου ερωτηματολογίου, β) να ορίσουμε στοχευμένες μεταβλητές, όπου ο κάθε συμμετέχων (κάθε κράτος) θα προσπαθήσει να μετρήσει χρησιμοποιώντας ερωτήσεις που μπορεί να διαφέρουν μεταξύ τους. Αυτοί οι δύο τρόποι εναρμόνισης ονομάζονται «εκ των προτέρων ομοιογενοποίηση κατά την είσοδο» (input harmonization) και «εκ των προτέρων ομοιογενοποίηση κατά την έξοδο» (ex-ante output harmonization) αντίστοιχα.

3.2.1 Η εκ των προτέρων ομοιογενοποίηση κατά την είσοδο (ex ante input harmonization)

Η εκ των προτέρων ομοιογενοποίηση κατά την είσοδο παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον ως προς τη διαπολιτισμική - διεθνική έρευνα. Οι συμμετέχου-

σες χώρες συμφωνούν σε κοινό ερωτηματολόγιο –συνήθως γραμμένο στα αγγλικά–, ορίζουν την ακριβή διάταξη των ερωτήσεων, το λεκτικό, τις κατηγορίες απάντησης, τους κανόνες φιλτραρίσματος και τις οδηγίες προς τους συνεντευκτές. Κατόπιν το ερωτηματολόγιο μεταφράζεται σε όλες τις γλώσσες των χωρών που συμμετέχουν. Όπως είδαμε στο παράδειγμα της 2.2 παραγράφου ακόμα και αυτή η διαδικασία μπορεί να οδηγήσει σε μικρές αποκλίσεις των εθνικών ερωτηματολογίων από το πηγαίο ερωτηματολόγιο – αποκλίσεις που οφείλουν να τεκμηριωθούν σε ένα σύστημα τεκμηρίωσης.

Οι σχεδιαστές της Ευρωπαϊκής Κοινωνικής Έρευνας (European Social Survey) επέλεξαν τη μέθοδο της αυστηρής εναρμόνισης κατά την είσοδο (παρ' όλα αυτά κάποιες μεταβλητές είναι εκ των προτέρων ομοιογενοποιημένες κατά την έξοδο όπως η εκπαίδευση). Αυτή η τακτική εγγυόταν υψηλό επίπεδο συγκρισιμότητας. Παρ' όλα αυτά έχουν ήδη εντοπιστεί αρκετά ψεγάδια ως προς τη συγκρισιμότητα των δεδομένων. Ένα πρόβλημα σχετίζεται με τη δημιουργία του πηγαίου-αρχικού ερωτηματολογίου. Αν για τη δημιουργία αυτού δε συμμετέχουν αντιπρόσωποι όλων των χωρών που συμμετέχουν στην έρευνα, τότε είναι πιθανό κάποιες ερωτήσεις να είναι πολιτισμικά μεροληπτικές. Για παράδειγμα, στο ESS, οι ερωτήσεις εισοδήματος ταιριάζουν καλά για το Ηνωμένο Βασίλειο –απ' όπου κατάγονται οι ιθύνοντες του ESS–, αλλά λιγότερο καλά για το Λουξεμβούργο ή την Πορτογαλία, όπου καμία από αυτές τις χώρες δεν αντιπροσωπεύεται στην κεντρική συντονιστική ομάδα του ESS. Παρ' όλα αυτά αν η «εκ των προτέρων ομοιογενοποίηση κατά την είσοδο» εφαρμοστεί ιδεατά σε έρευνες, θεωρείται ότι είναι η ιδανική μέθοδος για διεθνικές έρευνες. Σε κάποιες περιπτώσεις όμως δεν είναι εφικτή. Για παράδειγμα, στο πλαίσιο της μέτρησης της εκπαίδευσης, η εκπαίδευση θα πρέπει πρώτα να μετρηθεί με τον εθνικό τρόπο μέτρησης και κατόπιν να εναρμονιστεί κατά την έξοδο. Σε αυτές τις περιπτώσεις είναι κρίσιμο να παρέχουμε και τα πρωτογενή εθνικά δεδομένα και να τεκμηριώσουμε τη διαδικασία αντιστοίχισης των εθνικών δεδομένων στα εναρμονισμένα δεδομένα (Granda/Hadorn/Wolf 2008).

Περίληπτικά ο τρόπος διεξαγωγής μίας εκ των προτέρων συγκριτικής και διεθνικής έρευνας εναρμονισμένης κατά την είσοδο έχει ως εξής (η διαδικασία που ακολουθεί περιγράφεται στο πρωτόκολλο συνεργασίας της Ευρωπαϊκής Κοινωνικής Έρευνας): 1) ορίζεται ο γενικός συντονιστής της έρευνας, 2) από τις διαφορετικές χώρες που λαμβάνουν μέρος στην έρευνα ορίζεται ο εθνικός συντονιστής φορέας καθώς και κύρια πρόσωπα επαφής ανά χώρα, 3) κατασκευάζονται τα κοινά ερωτηματολόγια από το γενικό συντονιστή με τη συμμετοχή όσο το δυνατόν περισσότερων αντιπροσώπων από διάφορες χώρες, 4) ορίζονται οι διαδικασίες δειγματοληψίας ανά χώρα 5) μεταφράζονται τα ερωτηματολόγια ανά χώρα 6) συλλέγονται τα δεδομένα ανά χώρα, 7) οι εθνικοί συντονιστές καλούνται να επιστρέψουν τα δεδομένα καθώς και κεί-

μενα τεκμηρίωσης στο γενικό συντονιστή, αφού πρώτα τα ελέγξουν για τυχόν αποκλίσεις, τα ανωνυμοποιήσουν σύμφωνα με τους κανονισμούς προστασίας προσωπικών δεδομένων και χρησιμοποιήσουν συγκεκριμένα πρότυπα για την κατασκευή των αρχείων δεδομένων. Επίσης στα διάφορα τεκμήρια που προσκομίζουν στο γενικό συντονιστή συμπεριλαμβάνεται και η εθνική τεχνική περίληψη, όπου αναφέρεται πλήρης τεκμηρίωση των εθνικών μεταβλητών (μεταβλητές που διαφέρουν από χώρα σε χώρα, όπως περιοχές χώρας, κόμματα και εκλογικά συστήματα, εκπαιδευτικό σύστημα, εισοδήματα νοικοκυριού ανά τοπικό νόμισμα). Επίσης συνήθως σε άλλο τεκμήριο αναφέρονται προβλήματα που προέκυψαν από διάφορες ερωτήσεις του ερωτηματολογίου και οι λόγοι για τους οποίους προέκυψαν, 8) ο γενικός συντονιστής ελέγχει τα δεδομένα και τα ενοποιεί σε ένα ολοκληρωμένο αρχείο δεδομένων, 9) δημιουργούνται βάρη από το γενικό συντονιστή, 10) το συνολικό αρχείο δεδομένων δίνεται στους εθνικούς συντονιστές για έναν επανέλεγχο και κατόπιν μοιράζεται στο ευρύ κοινό.

3.2.2 Η εκ των προτέρων ομοιογενοποίηση κατά την έξοδο (ex ante output harmonization)

Κατά την «εκ των προτέρων ομοιογενοποίηση κατά την έξοδο» ορίζεται επακριβώς ο στόχος που μελετάται. Η επιλογή των κατάλληλων μεθόδων της έρευνας αφήνεται στις συμμετέχουσες χώρες. Στη γενική περίπτωση, η «εκ των προτέρων ομοιογενοποίηση κατά την έξοδο» ορίζει τη διεθνή ιδέα που πρέπει να μετρηθεί (π.χ. εκπαίδευση). Οι χώρες τότε θα πρέπει να υλοποιήσουν «εθνικές ιδέες» καθώς και διαδικασίες μέτρησης αυτών των εθνικών ιδεών. Εν τέλει οι «εθνικές ιδέες» θα εναρμονιστούν στη διεθνή ιδέα (Manfred Ehling).

Η παραπάνω πρακτική εναρμόνισης χρησιμοποιείται ιδιαίτερα όταν πρόκειται να χρησιμοποιηθεί ένα διεθνές πρότυπο ταξινόμησης κάποιων μεταβλητών, όπως π.χ. το ICSE (International Classification of Status in Employment), το ISCO (International Standard Classification of Occupations), το ISCED (International Standard Classification of Education) κ.ά. Η αξία αυτών των προτύπων είναι ότι παρέχουν έναν αναμφίβολο ορισμό μίας μέτρησης και των κατηγοριών της καθώς και οδηγίες κωδικοποίησης των εθνικών δεδομένων στο διεθνές πρότυπο. Συνεπώς, οι ερευνητές που συμμετέχουν σε μία συγκριτική έρευνα πρέπει μόνο να συμφωνήσουν ότι π.χ. θα μετρήσουν το επάγγελμα σύμφωνα με το ISCO-88.

Στο ESS (European Social Survey) καταγράφεται το μέγιστο επίπεδο σπουδών του συνεντευξιαζόμενου. Επειδή η εκπαίδευση εξαρτάται από θεσμικές διαρρυθμίσεις της εκάστοτε χώρας, οι υπεύθυνοι του ESS ζητούν από κάθε συμμετέχουσα χώρα να συλλέξει την πληροφορία σύμφωνα με τις εθνικές

της πρακτικές και κατόπιν να επανακωδικοποιήσει τα δεδομένα σύμφωνα με τη διεθνή κωδικοποίηση ISCED-97 (International Standard Classification of Education). Εφαρμόζοντας ένα διεθνές πρότυπο, η ομάδα του ESS ήλπιζε στη διασφάλιση της συγκρισιμότητας μεταξύ των κρατών για την εκπαίδευση. Παρ' όλα αυτά, το πρότυπο του ISCED πρέπει να εφαρμόζεται πολύ προσεκτικά και στη βάση ειδικής και εξειδικευμένης γνώσης. Ο Schneider (2007) αποδεικνύει ότι πολλές από τις χώρες του ESS δεν ακολούθησαν τους κανόνες κωδικοποίησης της UNESCO και τις συστάσεις του OECD, με αποτέλεσμα να καταλήξουν σε μη συγκρίσιμα ISCED σκορ.

3.2.3 Μεικτές υλοποιήσεις με ομοιογενοποιήσεις κατά την είσοδο και κατά την έξοδο

Τέλος, σε κάποιες συγκριτικές έρευνες πολύ συχνά εφαρμόζεται ένας συνδυασμός των δύο παραπάνω προσεγγίσεων (Scholz 2005).

Για παράδειγμα, το ISSP ακολουθεί μία αυστηρή «εναρμόνιση κατά την είσοδο» σε σχέση με όλες τις θεματικές του ερωτηματολογίου. Παρ' όλα αυτά σε μερικές περιπτώσεις στα αρχικά ερωτηματολόγια αφήνεται εσκεμμένα χώρος για μεταφράσεις από τους διεθνείς οργανισμούς. Για παράδειγμα το 2008 υπήρχε η ακόλουθη ερώτηση σε σχέση με θρησκεία:

«Για θρησκευτικούς λόγους έχετε στο σπίτι σας ένα ιεροφυλάκιο ή έναν βωμό ή άλλο θρησκευτικό αντικείμενο, το οποίο είναι εμφανές σε τρίτους, όπως... (συμπληρώνει κάθε χώρα τα αντικείμενα ανάλογα με το θρήσκευμα, όπως εικόνες, καντήλι, σταυρό κ.ά.)»

Λόγω του γεγονότος ότι οι θρησκείες διαφέρουν σε σχέση με τα αντικείμενα εκκλησιασμού ήταν απίθανο να παραχθεί μία λίστα που έχει σημασία για όλες τις χώρες. Γι' αυτό προτάθηκε κάθε χώρα να δημιουργήσει τη δική της λίστα.

4. Η αναγκαιότητα ενός προτύπου τεκμηρίωσης όλων των συγκριτικών ερευνών

Για όλους τους τύπους των συγκριτικών ερευνών –είτε αυτές προκύπτουν με εκ των υστέρων ή με εκ των προτέρων ομοιογενοποίηση– λαμβάνονται αποφάσεις, ειδικότερα κατά τη φάση του σχεδιασμού τους, που πρέπει να τεκμηριώνονται ώστε οι τελικοί χρήστες να έχουν μία πλήρη περιγραφή των ενεργειών που προηγήθηκαν και να κρίνουν κατά πόσο οι αποφάσεις που πάρθηκαν ικανοποιούν τις δικές τους απαιτήσεις. Γενικά η αυστηρή και καλής ποιότητας τεκμηρίωση απαιτείται για τους εξής λόγους (Λιναρδής 2006):

- Για να καταλάβουν και για να χρησιμοποιήσουν τα δεδομένα άλλοι ερευνητές.
- Για να μπορεί ο αρχικός ερευνητής να επιστρέψει στα δεδομένα, από τη στιγμή που όλες οι λεπτομέρειες έχουν σβηστεί από τη μνήμη του.
- Για να παρέχει τη βάση για συστηματικό αθροιστικό χτίσιμο της προηγούμενης γνώσης.
- Για να είναι εφικτή η εκ των υστέρων ομοιογενοποίηση όπου μπορεί να εφαρμοστεί.
- Δεδομένα χωρίς τεκμηρίωση καθίστανται ευτελή με την πάροδο του χρόνου. (Blank/Rasmussen 2004)

Είναι συνεπώς επιτακτική η ανάγκη για ένα μοντέλο μεταδεδομένων που να τεκμηριώνει όλη την τυπολογία των ερευνών που αναπτύχθηκε στις προηγούμενες παραγράφους (για περισσότερες πληροφορίες σε σχέση με τα μεταδεδομένα τεκμηρίωσης βλέπε Κάλλας 2002). Το πιο γνωστό πρότυπο τεκμηρίωσης ερευνών είναι το διεθνές πρότυπο Data Documentation Initiative (DDI). Η έκδοση του DDI που χρησιμοποιείται αυτήν τη στιγμή από τα περισσότερα Αρχεία Δεδομένων της Ευρώπης είναι το DDI 2.0. Παρ' όλα αυτά η συγκεκριμένη έκδοση του DDI κρίνεται ακατάλληλη για την τεκμηρίωση των συγκριτικών ερευνών. Κάποια άλλα βασικά μειονεκτήματα αυτής της έκδοσης του DDI είναι τα εξής (Λιναρδής 2006):

- Η προσέγγιση της τεκμηρίωσης μέσω ενός codebook υποφέρει από την έλλειψη μιας ξεκάθαρης ιδέας για το τι περιλαμβάνει ένα codebook.
- Δεν υπάρχει εκτενής τεκμηρίωση στο στάδιο της σχεδίασης μιας έρευνας αλλά μόνο στο τελικό σύνολο δεδομένων της (το στατιστικό αρχείο).
- Η οντότητα της έρευνας (study) περιλαμβάνει πληροφορία που λογικά αρμόζει σε άλλες οντότητες που θα πρέπει να δημιουργηθούν (στιγμιότυπο έρευνας, έργο, η επιχειρησιακή πληροφορία μιας έρευνας) ώστε να δημιουργηθούν οι προϋποθέσεις για τεκμηρίωση της συγκριτικής έρευνας.
- Δεν ανταποκρίνεται στις απαιτήσεις της συγκριτικής έρευνας.

Η νέα έκδοση του DDI 3.0 φιλοδοξεί να τεκμηριώνει μία έρευνα από το στάδιο της σχεδίασης και να μην εστιάζεται μόνο στο τελικό σύνολο δεδομένων της έρευνας, ώστε να καλύπτει ολόκληρο τον κύκλο ζωής μίας έρευνας. Η καινούργια έκδοση του DDI έχει υιοθετήσει πολλές από τις ιδέες του έργου Metadater, η οποία ήταν η πρώτη αξιόλογη προσπάθεια για την τεκμηρίωση της συγκριτικής έρευνας. Ανεξάρτητα από την επιτυχία της νέας έκδοσης του DDI, ένα πρότυπο μεταδεδομένων θα πρέπει να υλοποιηθεί, ώστε να καλύπτει όλους τους προαναφερθέντες τύπους ερευνών καθώς και όλους τους τύπους ομοιογενοποίησης. Επίσης θα πρέπει να συμπεριλαμβάνει πληροφορία όπως: τα πραγματικά εθνικά αρχεία ή κύματα, περιγραφή της διαδικασίας ομοιο-

γενοποίησης από τα απλά σύνολα δεδομένων στα ομοιογενοποιημένα, το συνολικό ομοιογενοποιημένο αρχείο, τις σχέσεις ερωτήσεων και μεταβλητών. Η υλοποίηση του νέου μοντέλου μεταδεδομένων θα πρέπει να επιτευχθεί ως σύνθεση όλων των μοντέλων μεταδεδομένων (Kallas/Frydakis/Linardis) που προκύπτουν για όλους τους προαναφερθέντες τύπους ερευνών καθώς και όλους τους τύπους ομοιογενοποίησης. Το μοντέλο αυτό θα πρέπει εν τέλει να υποστηρίζεται από ερευνητικές υποδομές οι οποίες δεν στοχεύουν απλώς στην αντιμετώπιση επιμέρους τεχνικών προβλημάτων, αλλά αντίθετα αποτελούν μεθοδολογική παρέμβαση στον τρόπο οργάνωσης της κοινωνικής έρευνας (Κάλλας/Λιναρδής, 2004).

Πιο συγκεκριμένα, το νέο μοντέλο μεταδεδομένων θα πρέπει να υλοποιηθεί ως σύνθεση των παρακάτω μοντέλων:

4.1 Μοντέλο μεταδεδομένων για την απλή έρευνα (χωροχρονικά εντοπισμένη)

Στις απλές έρευνες (μονοπολιτισμικές ή χρονικά εντοπισμένες) ορίζεται το γενικό πλαίσιο της έρευνας καθώς και μόλις ένα στιγμιότυπο έρευνας. Είναι όμως δυνατόν μία απλή έρευνα χωροχρονικά εντοπισμένη να αποτελείται από πολλά ερωτηματολόγια (π.χ. ατομικό ερωτηματολόγιο, ερωτηματολόγιο νοικοκυριού) και συνεπώς από πολλά αρχεία δεδομένων (π.χ. ατομικό αρχείο δεδομένων, αρχείο δεδομένων νοικοκυριού). Σε αυτήν την περίπτωση ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η αντιστοίχιση ερωτήσεων και μεταβλητών. Επίσης είναι αναγκαία η σύνδεση των ερωτήσεων ή και των κατηγοριών των ερωτήσεων με ορολογία. Η ορολογία επίσης μπορεί να αναφέρεται σε πεδία που αφορούν τον περαιτέρω σχεδιασμό της έρευνας, π.χ. ορισμός νοικοκυριού, μελών νοικοκυριού, υπεύθυνος νοικοκυριού κ.ά.

Η απλή έρευνα είναι ο μοναδικός τύπος έρευνας που υποστηρίζεται από το διεθνές πρότυπο DDI 2.0.

4.2 Μοντέλο μεταδεδομένων για τη διαχρονική έρευνα

Στη διαχρονική έρευνα ορίζεται το γενικό πλαίσιο της έρευνας καθώς και πολλά στιγμιότυπα αυτής ως προς τη χρονική διάσταση. Κάθε στιγμιότυπο έρευνας περιλαμβάνει την ειδικότερη πληροφορία κάθε χρονικά εντοπισμένης έρευνας. Στο γενικό πλαίσιο της έρευνας θα πρέπει να αναφέρεται ο τύπος της διαχρονικής έρευνας, δηλαδή αν πρόκειται για έρευνα «επαναλαμβανόμενη πολλών χρονικών στιγμών», έρευνα πάνελ, έρευνα κοινωνικής ομάδας ιδιαίτερου φάσματος ενδιαφερόντων, έρευνα ιστορικών συμβάντων ή χρονοσειρά. Επίσης είναι δυνατή η δημιουργία ενός «τεχνητού» στιγμιότυπου έρευνας που να περιλαμβάνει όλα τα στιγμιότυπα έρευνας για κάθε χρονική στιγμή.

Η τεκμηρίωση διαχρονικών ερευνών δεν υποστηρίζεται από το διεθνές πρότυπο DDI 2.0.

4.2.1 Μοντέλο μεταδεδομένων για τη διαχρονική έρευνα χωρίς αποκλίσεις κατά το σχεδιασμό

Στην περίπτωση που η έρευνα δεν παρουσιάζει αποκλίσεις κατά το σχεδιασμό (π.χ. οι ερωτήσεις ενός ερωτηματολογίου παραμένουν οι ίδιες σε κάθε στιγμή-μιάτυπο), τότε ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η σύνδεση μεταβλητών με μεταβλητές προηγούμενων ή και επόμενων χρονικών στιγμών, ώστε να είναι εφικτή η παρουσίαση κάποιων αποτελεσμάτων υπό μορφή χρονοσειράς.

4.2.2 Μοντέλο μεταδεδομένων για τη διαχρονική έρευνα με αποκλίσεις κατά το σχεδιασμό

Στην περίπτωση που η ίδια έρευνα παρουσιάζει αποκλίσεις κατά το σχεδιασμό μεταξύ των χρονικών στιγμών, οι αποκλίσεις αυτές οφείλουν να τεκμηριωθούν. Για παράδειγμα, πολλές φορές προκύπτουν μικρές ή μεγάλες αλλαγές στο λεκτικό της ερώτησης, στις απαντήσεις της ερώτησης, στο πλαίσιο που ανήκει η ερώτηση (π.χ. τομέας ερωτηματολογίου), στη ροή των ερωτήσεων, στις ερωτήσεις φίλτρα κ.λπ., με αποτέλεσμα να διακυβεύεται η συγκρισιμότητα των δεδομένων όπως στο παράδειγμα που δόθηκε στην παράγραφο 2.1. Σε αυτήν την περίπτωση ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η σύνδεση των ερωτήσεων στις οποίες συνέβησαν οι αλλαγές με τις ερωτήσεις προηγούμενων χρονικών στιγμών, συνοδευόμενες με κατάλληλη τεκμηρίωση των αλλαγών που υπεισήλθαν.

4.3 Μοντέλο μεταδεδομένων για τη διαπολιτισμική/διεθνική έρευνα

Στη διαπολιτισμική / διεθνική έρευνα ένα από τα βασικά θέματα που πρέπει να τεκμηριώνεται σε ένα μοντέλο μεταδεδομένων είναι το θέμα της πολυγλωσσικότητας ή ακόμα και της διαφορετικής προσέγγισης κάποιων εννοιών λόγω των διαφορετικών πολιτισμικών καταβολών. Μία έρευνα περιέχει πολλά εθνικά στιγμιότυπα έρευνας (στην τεκμηρίωση θα πρέπει να συμπεριλαμβάνονται τα εθνικά αρχεία δεδομένων). Επίσης είναι δυνατή η δημιουργία ενός «τεχνητού» στιγμιότυπου έρευνας που να περιλαμβάνει όλα τα στιγμιότυπα έρευνας όλων των χωρών σε μία ενιαία δομή, ομοιογενοποιημένα σε μία διεθνή γλώσσα (π.χ. αγγλικά).

Η τεκμηρίωση διαπολιτισμικών/διεθνικών ερευνών δεν υποστηρίζεται από το διεθνές πρότυπο DDI 2.0.

4.3.1 Μοντέλο μεταδεδομένων για τη διαπολιτισμική/διεθνική έρευνα χωρίς αποκλίσεις κατά το σχεδιασμό και εκ των προτέρων ομοιογενοποίηση κατά την είσοδο

Σε αυτήν την περίπτωση ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η αντιστοίχιση ερωτήσεων με ερωτήσεις που προήλθαν από διαφορετικές κουλτούρες και πολιτισμούς και κατ' επέκταση και η σύνδεση των αντίστοιχων μεταβλητών.

4.3.2 Μοντέλο μεταδεδομένων για τη διαπολιτισμική/διεθνική έρευνα με αποκλίσεις κατά το σχεδιασμό και εκ των προτέρων ομοιογενοποίηση κατά την είσοδο

Έχοντας κατά νου το παράδειγμα της παραγράφου 2.2 είναι δυνατόν –παρά την εφαρμογή της εκ των προτέρων ομοιογενοποίησης κατά την είσοδο– να υπάρχουν διαφοροποιήσεις στο παραχθέν νόημα των ερωτήσεων λόγω μικρών αλλαγών στα λεκτικά των ερωτήσεων από χώρα σε χώρα. Οι ερωτήσεις μεταξύ των κρατών, όπως προαναφέρθηκε, θα πρέπει να συνδέονται μεταξύ τους, αλλά επίσης θα πρέπει να τεκμηριώνονται και οι διαφοροποιήσεις στην έννοια των ερωτήσεων λόγω των διαφοροποιήσεων στα λεκτικά που χρησιμοποίησε κάθε χώρα.

4.3.3 Μοντέλο μεταδεδομένων για τη διαπολιτισμική/διεθνική έρευνα με εκ των προτέρων ομοιογενοποίηση κατά την έξοδο

Στην «εκ των προτέρων ομοιογενοποίηση κατά την έξοδο» τίθενται γενικές διεθνείς ιδέες (π.χ. εκπαίδευση). Οι χώρες υλοποιούν τις «εθνικές ιδέες» και τους εθνικούς τρόπους μέτρησης και κατόπιν οι «εθνικές ιδέες» επανακωδικοποιούνται στη «διεθνή ιδέα». Θεωρητικά μία συγκριτική έρευνα θα μπορούσε να υλοποιηθεί στο σύνολό της με τον προαναφερθέντα τρόπο, αλλά η όλη διαδικασία θα ήταν αρκετά δύσκολη και επώδυνη. Συνήθως η παραπάνω πρακτική εφαρμόζεται σε συγκεκριμένες μεταβλητές, όπου εξαρτώνται άμεσα από τα εθνικά θεσμικά πλαίσια και δεν μπορούν να μετρηθούν με άλλον τρόπο. Σε αυτήν την περίπτωση λοιπόν το μοντέλο θα πρέπει να υποστηρίζει την καταγραφή προτύπων ταξινομήσεων (π.χ. ISCO, ISCED), ώστε να είναι άμεσα προσβάσιμη η τεκμηρίωση της «διεθνούς ιδέας». Κατόπιν το μοντέλο οφείλει να υποστηρίζει τη σύνδεση της πρότυπης ταξινόμησης με τις εθνικές μεταβλητές που μετράνε τις «εθνικές ιδέες» καθώς και τις ρουτίνες κωδικοποίησης των εθνικών μεταβλητών στη «διεθνή ιδέα».

4.4 Μοντέλο μεταδεδομένων για τη διαχρονική - διαπολιτισμική/διεθνική έρευνα

Σε αυτήν την περίπτωση πρέπει να συνδυάζονται οι περιπτώσεις 2 και 3. Επίσης είναι δυνατή η δημιουργία «τεχνητών» στιγμιοτύπων έρευνας που να περι-

λαμβάνουν είτε όλα τα στιγμιότυπα έρευνας μίας χώρας για πολλές χρονικές στιγμές (τεκμηριωμένα στην εθνική γλώσσα), είτε όλα τα στιγμιότυπα της έρευνας για πολλές χώρες και μία χρονική στιγμή (ομοιογενοποιημένα σε μία διεθνή γλώσσα – αγγλικά) είτε όλα τα στιγμιότυπα της έρευνας για πολλές χρονικές στιγμές και πολλές χώρες (ομοιογενοποιημένα σε μία διεθνή γλώσσα – αγγλικά).

Η τεκμηρίωση διαχρονικών - διαπολιτισμικών/διεθνικών ερευνών δεν υποστηρίζεται από το διεθνές πρότυπο DDI 2.0.

4.5 Μοντέλο μεταδεδομένων για την εκ των υστέρων ομοιογενοποίηση

Η βασική διαφοροποίηση σε σχέση με άλλους τύπους ερευνών της έρευνας που προκύπτει με τη μέθοδο της εκ των υστέρων ομοιογενοποίησης είναι ότι περιλαμβάνει μόνο δομές αποθήκευσης δεδομένων και όχι ερωτηματολόγια. Συνεπώς η δομική συνιστώσα μιας τέτοιας έρευνας είναι η μεταβλητή και όχι η ερώτηση. Ο αρχικός σχεδιασμός μιας τέτοιας διαδικασίας περιλαμβάνει τον προσδιορισμό των ερευνών και των στιγμιότυπων έρευνας απ' όπου θα εξαχθούν οι πηγαίες μεταβλητές. Συνεπώς στην τεκμηρίωση της έρευνας θα πρέπει να αναφέρεται ξεκάθαρα από ποιες έρευνες θα συλλεχθούν οι πηγαίες μεταβλητές. Σε δεύτερη φάση πρέπει να τεκμηριώνονται οι στοχευμένες μεταβλητές της έρευνας με τις τιμές τους (target variables). Επίσης πρέπει να υπάρχει σύνδεσμος μεταξύ της στοχευμένης μεταβλητής και των αρχικών μεταβλητών (αυτό προϋποθέτει την ύπαρξη τεκμηρίωσης των αρχικών μεταβλητών σύμφωνα με το κοινό μοντέλο). Τέλος, πρέπει να υπάρχουν διαθέσιμες οι ρουτίνες κωδικοποίησης των αρχικών μεταβλητών στις στοχευμένες μεταβλητές.

Η εκ των υστέρων ομοιογενοποίηση δεν υποστηρίζεται από το διεθνές πρότυπο DDI 2.0.

5. Συμπεράσματα

Τα δεδομένα που χρησιμοποιούνται σε μία συγκριτική έρευνα οφείλουν να είναι συγκρίσιμα. Η παραπάνω πρόταση μπορεί να φαίνεται προφανής αλλά στην πραγματικότητα η εξασφάλιση της συγκρισιμότητας είναι αρκετά δύσκολη διαδικασία. Από τα παραπάνω αντιλαμβάνεται κανείς ότι ακόμα και αν έχουν τεθεί όλες οι προϋποθέσεις για τη διεξαγωγή μίας συγκριτικής έρευνας, υπάρχουν πολλές περιπτώσεις απόκλισης από το συγκριτικό πλαίσιο. Όλες οι αποφάσεις που λαμβάνονται ή οι ενέργειες που γίνονται για τη διατήρηση ή απόκλιση από το συγκριτικό πλαίσιο θα πρέπει να τεκμηριώνονται σε ένα αρκετά σύνθετο πρότυπο τεκμηρίωσης. Το πρότυπο τεκμηρίωσης οφείλει να υποστηρίζει όλους τους τύπους των συγκριτικών ερευνών καθώς και όλες τις

μεθόδους εναρμόνισης των δεδομένων. Η ανακάλυψη ενός τέτοιου προτύπου είναι πιο εύκολη και έγκυρη αν στηρίζεται σε κάποια συγκεκριμένη τυπολογία συγκριτικών ερευνών και το πρότυπο ανακαλύπτονταν ως σύνθεση των επιμέρους μοντέλων μεταδεδομένων.

Βιβλιογραφικές αναφορές

Κάλλας Γ., *Ζητήματα σχεδιασμού εμπειρικών ερευνών*. Αξιοποίηση μεθόδων της πληροφορικής τεχνολογίας. ΕΚΚΕ – Νεφέλη, 2002.

Κάλλας Γ., Λιναρδής, «Η επίδραση των ερευνητικών υποδομών στη μεθοδολογία των κοινωνικών επιστημών», *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, τεύχος 115 Γ, 2004.

Καριακουλάφη Χριστίνα, «Μεθοδολογικά ζητήματα στη διεθνή συγκριτική έρευνα: Το παράδειγμα των εργασιακών σχέσεων», *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, τεύχος 115 Γ, 2004.

Λιναρδής Α., *Η αναγκαιότητα αυστηρής και ποιοτικής τεκμηρίωσης στις κοινωνικές έρευνες*. Το πρότυπο τεκμηρίωσης Data Documentation Initiative, Κείμενα εργασίας 2006/14 – ΕΚΚΕ.

Blank Grant and Rasmussen Karsten Boye, *The Data Documentation Initiative*. The Value and Significance of a Worldwide Standard, *Social Science Computer Review*, Vol. 22, No. 3, Fall 2004 307-318.

Bohr Jeanette, Janben Andrea, Wacherow Joachim, *Problems of Comparability in the German Microcensus over Time in the New DDI Version 3.0*, IASSIST Quarterly Spring 2006.

Dooley D., *Social Research Methods* (Third Edition), Prentice Hall, 1995.

Ehling Manfred, «Harmonizing Data in Official Statistics: Development, Procedures, and Data Quality», Pp: 33-47 in Jurgen H.P. Hoffmeyer-Zlotnik and Christof Wolf, *Advances in Cross-National Comparison*. A European Working Group for Demographic and Socio-Economic variables. New York: Kluwer Academic/Plenum Publishers, 2003.

Granda Peter, Hadorn Reto, Wolf Christof, *Harmonizing Survey Data*, Draft Paper, February 2008.

Kallas J., Frydakakis M., Linardis A., «The Metadata model of the Greek Social Data Bank» in J. Kallas. *The Node for Secondary Processing*, a Comparative Research Infrastructure, Athens: ΕΚΚΕ, 2005.

Schneider Silke, *Measuring Educational Attainment in Cross-National Surveys*: The case of the European Social Survey. Paper presented at the 8th conference of the European Sociological Association in Glasgow, 3-6 September 2007.

Scholz Evi: *Harmonization of Survey Data in the International Social Survey Programme* (ISSP), ZUMA Nachrichten Spezial – Methodological Aspects in Cross-National Research 11: 183-200, 2005.

Van Deth Jan W., 1998, «Equivalence in Comparative Political Research». Pp 1-19 in Jan W. Van Deth (ed), *Comparative Politics*. The problem of Equivalence. London: Routledge.

Διαδικτυακές παραπομπές

Πρωτόκολλο συνεργασίας Ευρωπαϊκής Κοινωνικής Έρευνας <http://ess.nsd.uib.no/>.

Cher, Consortium of Household Panels for European Socio-economic Research, <http://www.ceps.lu/Cher/>.

DDI, Data Documentation Initiative, <http://www.ddialliance.org/>.

European Social Survey (ESS), <http://www.europeansocialsurvey.org>.

Hantrais Linda, Comparative Research Methods, <http://sru.soc.surrey.ac.uk/SRU13.html>.

ISCED, http://www.uis.unesco.org/ev_en.php?ID=3813_201&ID2=DO_TOPIC.

ISCO, <http://www.ilo.org/public/english/bureau/stat/isco/index.htm>.

ISSP, International Social Survey Programme, <http://www.issp.org/>.

Metadater <http://www.metadater.org/>.

Shipley B., Longitudinal Data Collection,

<http://www.psy.ed.ac.uk/people/bshipley/longitudinal%20data%20slides.pdf>

ΤΟ ΔΙΦΑΣΙΚΟ ΥΠΟΔΕΙΓΜΑ ΚΑΙ ΟΙ ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΕΣ ΥΠΟΔΟΜΕΣ ΩΣ ΠΡΟΫΠΟΘΕΣΗ ΓΙΑ ΤΗ ΣΥΖΕΥΞΗ ΤΗΣ «ΠΟΣΟΤΙΚΗΣ» ΚΑΙ «ΠΟΙΟΤΙΚΗΣ» ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑΣ

ΓΙΑΝΝΗΣ ΚΑΛΛΑΣ, ΔΗΜΗΤΡΑ ΚΟΝΔΥΛΗ

Περίληψη

Στο παρόν άρθρο αναλύονται οι αλλαγές που επιφέρει η υιοθέτηση ενός νέου επικοινωνιακού ορθολογισμού από την εμπειρική έρευνα. Η μεταβολή του μεθοδολογικού υποδείγματος της εμπειρικής κοινωνιολογικής έρευνας βασίζεται στη σύζευξη της ποιοτικής με την ποσοτική μεθοδολογία, η οποία με τη σειρά της οδηγεί σε θεωρητικές και μεθοδολογικές ανατροπές. Ωστόσο η ανάπτυξη των ερευνητικών υποδομών που προϋποθέτει το νέο διφασικό μεθοδολογικό υπόδειγμα απαιτούν μεταβολές και στο δεοντολογικό και θεσμικό πλαίσιο που διέπει σήμερα την οργάνωση της εμπειρικής έρευνας. Τέλος, υποστηρίζεται ότι η μεταβολή του μεθοδολογικού υποδείγματος θα οδηγήσει στην αξιοποίηση των κοινωνικών και οικονομικών δεδομένων που παράγονται για επιχειρησιακούς σκοπούς από την ίδια την επιστημονική έρευνα.

1. Εισαγωγή

Στις κοινωνικές επιστήμες το πρόβλημα της μεθοδολογίας της εμπειρικής έρευνας αντιμετωπίστηκε μέσα από δύο διακριτές προσεγγίσεις: την «ποσοτική» μεθοδολογία, που αναπτύχθηκε αρχικά κάτω από την κυριαρχία του θετικισμού, και την «ποιοτική» μεθοδολογία που αναπτύχθηκε σε πλήρη αντιπαλότητα με την «ποσοτική». Η πρώτη συγκροτήθηκε ως διαδικασία δικαιολόγησης συγκεκριμένων ερευνητικών υποθέσεων, ενώ η δεύτερη ως διαδικασία ανακάλυψης νέων θεωριών και νέων εμπειρικών περιγραφών. Η άρνηση του θετικισμού να αποδεχθεί την ανακάλυψη ως επιστημονική διαδικασία κατέστησε αρχικά το χάσμα ανάμεσα στις δύο μεθοδολογίες αγεφύρωτο.

Οι εξελίξεις στη φιλοσοφία της επιστήμης μετά τη δεκαετία του '60 έθεσαν σε αμφισβήτηση το θετικιστικό υπόδειγμα που κυριαρχούσε μέχρι τότε στην

επιστήμη (Βλέπε Kuhn 1981, Feyerabend 1983, Lakatos 1986). Οι νεότερες επιστημολογικές προσεγγίσεις υποστήριξαν θέσεις που αμφισβητούν πλήρως το θετικιστικό υπόδειγμα, όπως οι ακόλουθες:

- Δεν υπάρχει αναμφισβήτητη θεμελίωση για την επιστήμη ούτε αναμφισβήτητα γεγονότα.
- Τόσο η δικαιολόγηση όσο και η ανακάλυψη αποτελούν επιστημονικές διαδικασίες.
- Οι θεωρίες δεν υφίστανται ως ανεξάρτητες οντότητες αλλά ως συμπλέγματα θεωριών, τα οποία είναι μάλιστα ιεραρχημένα.

Η υποχώρηση του θετικισμού άνοιξε το δρόμο για τη σύγκλιση ανάμεσα στις διαδικασίες ανακάλυψης και δικαιολόγησης. Εφόσον τόσο η δικαιολόγηση όσο και η ανακάλυψη αναγνωρίστηκαν ως επιστημονικές διαδικασίες δεν συνέτρεχαν πλέον λόγοι που να απαγορεύουν το συνδυασμό τους στο πλαίσιο της ίδιας εμπειρικής έρευνας. Η δικαιολόγηση και η ανακάλυψη έπαψαν να αποτελούν μεθοδολογικά πλαίσια που ανήκουν σε αντίπαλες επιστημολογικές προσεγγίσεις και ήταν πλέον δυνατόν να αναγνωριστούν και να συνυπάρχουν χωρίς πρόβλημα ως εναλλακτικά πλαίσια που ανήκουν στο ίδιο μεθοδολογικό υπόδειγμα.

Όμως οι δύο κυρίαρχες μεθοδολογικές προσεγγίσεις των κοινωνικών επιστημών, η «ποιοτική» και η «ποσοτική», δεν διαφέρουν μόνο ως προς τις επιστημολογικές παραδοχές στις οποίες βασίζονται, αλλά και επειδή αναφέρονται σε διαφορετικού τύπου φαινόμενα. Η επιτυχία που εμφανίζει η καθεμία στην περιγραφή των φαινομένων που εξετάζει καθώς και η αδυναμία καθεμιάς να περιγράψει το ίδιο αποτελεσματικά τα φαινόμενα της άλλης δεν επέτρεψαν σε καμία από τις δύο να κυριαρχήσει ολοκληρωτικά. Ωστόσο η συνύπαρξη των δύο μεθοδολογικών πλαισίων στο εσωτερικό του κυρίαρχου μεθοδολογικού υποδείγματος των κοινωνικών επιστημών (του μονοφασικού σύμφωνα με τον Κάλλα, 2008) δεν ήταν αρκετή προϋπόθεση για να συγκλίνουν και μεθοδολογικά τα δύο πλαίσια.

Ακόμη και όταν η υποχώρηση του θετικισμού αφαίρεσε τους όποιους επιστημολογικούς φραγμούς ενάντια στη σύγκλιση των δύο μεθοδολογικών προσεγγίσεων, η σύγκλιση δεν έγινε δυνατή. Για να γίνει αυτό είναι απαραίτητο να αλλάξουν και οι θεωρητικές και μεθοδολογικές προϋποθέσεις πάνω στις οποίες αναπτύχθηκαν οι δύο μεθοδολογικές προσεγγίσεις. Οι προϋποθέσεις αυτές είναι οι ακόλουθες:

- η πλήρης διάκριση των διαδικασιών δικαιολόγησης και ανακάλυψης που υποστηρίζονται από τελείως διαφορετικές μεθόδους
- η υιοθέτηση ενός επικοινωνιακού ορθολογισμού βασισμένου στην κυκλοφορία γραπτών κειμένων (εντύπων ή χειρογράφων)
- η αυτοτελής οργάνωση της έρευνας σε αυτόνομα ερευνητικά έργα

Την αλλαγή αυτών των προϋποθέσεων υποστηρίζει η ανάδυση ενός νέου μεθοδολογικού υποδείγματος (του διφασικού) και η ανάπτυξη ερευνητικών υποδομών για τις κοινωνικές επιστήμες.

2. Η ασυμβατότητα της ποιοτικής και της ποσοτικής μεθοδολογίας

Για να αναλύσει κανείς τις προϋποθέσεις σύγκλισης της «ποιοτικής» και της «ποσοτικής» μεθοδολογίας θα πρέπει προηγουμένως να συζητήσει τις αιτίες της ασυμβατότητάς τους. Η σύζευξη των «ποιοτικών» και των «ποσοτικών» μεθόδων υπήρξε πάντα προβληματική εφόσον τα δύο αυτά μεθοδολογικά πλαίσια σχεδιάστηκαν εξ αρχής ως ασύμβατα. Πιο συγκεκριμένα η σύζευξη των δύο πλαισίων παρουσιάζει επιστημολογικά και θεωρητικά προβλήματα αλλά και προβλήματα στόχων τα οποία θα εξεταστούν στη συνέχεια.

2.1 Τα επιστημολογικά προβλήματα

Ο θετικισμός είναι η προσέγγιση που κυριάρχησε για μεγάλο διάστημα στη φιλοσοφία της επιστήμης και που καθόρισε σε μεγάλο βαθμό τη διαμόρφωσή της. Ο θετικισμός, που έχει τις ρίζες του στην εμπειριστική παράδοση, αποτέλεσε σημείο διαμάχης και για τις κοινωνικές επιστήμες. Οι βασικότερες παραδοχές του θετικισμού είναι οι ακόλουθες (βλέπε Brown, 1993):

- Η εμπειρία είναι θεωρητικά ουδέτερη
- Η θεωρία είναι εμπειρικά ουδέτερη και επικυρώνεται εμπειρικά
- Η λογική ανάλυση της έγκυρης γνώσης βασίζεται στα μαθηματικά
- Η δικαιολόγηση διακρίνεται από την ανακάλυψη, η οποία δεν αφορά την επιστήμη (για τη διάκριση ανακάλυψης δικαιολόγησης βλέπε Brown, 1993)

Η θετικιστική προσέγγιση στις κοινωνικές επιστήμες οδήγησε στην ανάπτυξη μιας «ποσοτικής» μεθοδολογίας για την εμπειρική έρευνα βασισμένης στην παρατήρηση πληθυσμών.

Στον αντίποδα του θετικισμού αναπτύχθηκε η ερμηνευτική προσέγγιση που βασίστηκε στις ακόλουθες παραδοχές:

- Φυσικές και κοινωνικές επιστήμες δεν μοιράζονται κοινές μεθόδους εφόσον αντιμετωπίζουν διαφορετικού τύπου φαινόμενα
- Σκοπός της έρευνας είναι η διατύπωση γενικών κανόνων που διέπουν την κοινωνική ζωή
- Η κοινωνική πραγματικότητα κατασκευάζεται από τα υποκείμενα μέσα από τα νοήματα που αποδίδουν στην ανθρώπινη συμπεριφορά

- Ο εξωτερικός κόσμος αντικειμενοποιείται καθώς προσλαμβάνεται και κατασκευάζεται με κοινά συστήματα τυποποίησης, δεδομένα για τα μέλη μιας κοινότητας
- Η ερμηνευτική προσέγγιση στήριξε την ανάπτυξη μιας «ποιοτικής» μεθοδολογίας

2.2 Τα θεωρητικά προβλήματα

Το βασικότερο θεωρητικό εμπόδιο στη σύζευξη των δύο μεθοδολογικών προσεγγίσεων ήταν ο δυϊσμός που χαρακτηρίζει όλες τις επιστημονικές περιγραφές των κοινωνικών γεγονότων. Η ποιοτική και η ποσοτική μεθοδολογία συγκροτήθηκαν με βάση διαφορετικές θεωρητικές προσεγγίσεις που έδιναν έμφαση σε διαφορετικές πλευρές αυτού του δυϊσμού. Για την ποσοτική προσέγγιση η κύρια πλευρά του δυϊσμού ήταν η κοινωνική εξάρτηση του ατόμου ενώ για την ποσοτική η ανθρώπινη βούληση. Κάθε πλευρά θεωρεί τις επιπτώσεις από αυτήν της την παραδοχή αμελητέες δημιουργώντας έτσι μια θεωρητική ασυμβατότητα.

2.3 Τα προβλήματα στόχων

Οι δύο μεθοδολογίες διακρίνονται από ασυμβατότητα στόχων εφόσον η ποιοτική μεθοδολογία στοχεύει κυρίως στην ανακάλυψη, ενώ η ποσοτική στη δικαιολόγηση.

Η διάκριση των στόχων είναι περισσότερο εύλογη στο πλαίσιο ενός ερευνητικού έργου παρά ενός ερευνητικού προγράμματος. Στο ερευνητικό έργο η διαχείριση του χρόνου και των πόρων θέτει περιορισμούς στην περιγραφή του προβλήματος και στον περιορισμό των στόχων.

Η σύζευξη των ανεξάρτητων ερευνητικών έργων που συγκροτούν ένα ερευνητικό πρόγραμμα δεν διασφαλίζεται με την απλή ανταλλαγή τεκμηρίων (κειμένων, δεδομένων κ.λπ.) αλλά με την ολοκλήρωση αυτών των τεκμηρίων και των ερευνητικών διαδικασιών που τα παράγουν. Η ανάπτυξη των ερευνητικών υποδομών ενισχύει τις δυνατότητες δευτερογενούς επεξεργασίας των διαθέσιμων δεδομένων και τεκμηρίων και αυξάνει σημαντικά τη δυνατότητα της ολοκλήρωσης των ερευνητικών τεκμηρίων.

2.4 Μεθοδολογικά προβλήματα

Η ποσοτική μεθοδολογία, ακολουθώντας πιστά τη θετικιστική οπτική, βασίστηκε σε έναν γνωσιακό ορθολογισμό ανεξάρτητο από τα συγκεκριμένα φαινόμενα που εξετάζονταν κάθε φορά. Έτσι η ποσοτική μεθοδολογία περιγράφει τυπικά όλα τα φαινόμενα που εξετάζει με τον ίδιο ακριβώς τρόπο, δηλαδή μέσα από τη στατιστική οντολογία. Το μοντέλο δεδομένων στο οποίο βασίζεται η τυπική

περιγραφή των φαινομένων, η στατιστική οντολογία, περιγράφει όλα τα φαινόμενα με τη βοήθεια ενός στατιστικού πληθυσμού που συγκροτείται από όμοιες στατιστικές μονάδες, κάθε μια από τις οποίες περιγράφεται από ένα σύνολο μεταβλητών. Οι ιδιαιτερότητες των φαινομένων δεν λαμβάνονται υπόψη κατά τη συγκρότηση της δομής των δεδομένων, αλλά μόνο κατά την επιλογή των μεταβλητών. Τα αντικείμενα παρατήρησης περιγράφονται όλα από το ίδιο σχήμα και οι όποιες διαφορές τους αποτυπώνονται απλώς στις τιμές των μεταβλητών. Οι όποιες σχέσεις ανάμεσα στις μεταβλητές αποδεικνύονται κατά την ανάλυση και δεν προκύπτουν από τη δομή του σχήματος των δεδομένων. Αντίθετα, η ποιοτική μεθοδολογία περιγράφει τυπικά τα κοινωνικά φαινόμενα δημιουργώντας οντότητες και σχέσεις ανάμεσα στις οντότητες και αποφεύγοντας να βασιστεί εκ των προτέρων σε ένα συγκεκριμένο σχήμα δεδομένων κατά την παρατήρηση. Οργανώνονται επομένως οι δύο προσεγγίσεις ως δύο ασύμβατα μεθοδολογικά πλαίσια και για κάθε ανεξάρτητο ερευνητικό έργο επιλέγεται κάθε φορά ένα από τα δύο μεθοδολογικά πλαίσια⁴. Έτσι καθώς τα ερευνητικά έργα στο μονοφασικό υπόδειγμα σχεδιάζονται εντελώς ανεξάρτητα δεν υφίσταται καμία πρόβλεψη για τη σύνδεση των δύο μεθοδολογικών πλαισίων.

3. Η σύζευξη ως ολοκλήρωση δύο διακριτών μεθοδολογικών προσεγγίσεων

Για όσο διάστημα θα υφίστανται τα παραπάνω προβλήματα η ποσοτική και η ποιοτική μεθοδολογία θα παραμένουν ασύμβατες. Η σύζευξή τους προϋποθέτει ευρύτερες αλλαγές στη μεθοδολογία της εμπειρικής έρευνας ώστε να αρθούν οι ασυμβατότητες. Για την ακρίβεια, προϋποθέτει τα ακόλουθα:

- Μια νέα θεωρητική προσέγγιση που θα αντιμετωπίζει αποτελεσματικότερα το πρόβλημα του δυϊσμού.
- Έναν νέο επικοινωνιακό ορθολογισμό που θα υποστηρίζει τη συλλογική παραγωγή δεδομένων και όχι την απλή ανταλλαγή ερευνητικών προϊόντων.
- Ένα διαφορετικό μεθοδολογικό υπόδειγμα, το οποίο θα βασίζεται τόσο στη νέα θεωρητική προσέγγιση όσο και στον νέο επικοινωνιακό ορθολογισμό, και το οποίο δεν θα οργανώνει την ανακάλυψη και τη δικαιολόγηση μέσα από δύο εντελώς ασύμβατα μεθοδολογικά πλαίσια, αλλά μέσα από πλαίσια σε αλληλεπίδραση.

Για τη βαθύτερη κατανόηση αυτών των προϋποθέσεων είναι απαραίτητη η αναλυτικότερη εξέτασή τους.

4 Για την περιγραφή των χαρακτηριστικών των δύο διακριτών μεθοδολογικών πλαισίων βλέπε και Robson C. 2007, και Mason J. 2003.

3.1 Ένα διαφορετικό θεωρητικό παράδειγμα

Οι δυσκολίες που παρουσιάζει η προσπάθεια συγκρότησης σταθερών κοινωνικών φαινομένων με αναφορά στα γεγονότα πρέπει να αποδοθούν κυρίως στο διϋσμό που χαρακτηρίζει την αναπαράσταση των κοινωνικών γεγονότων. Ο διϋσμός εκφράστηκε με διαφορετικό τρόπο στις τρεις διακριτές θεωρητικές προσεγγίσεις μέσα από τις οποίες μπορεί να διερευνήσει κανείς τα κοινωνικά γεγονότα και να ορίσει τα κοινωνικά φαινόμενα. Το βασικότερο ίσως κριτήριο για τη διαφοροποίηση των τριών αυτών θεωρητικών προσεγγίσεων είναι ο τρόπος που αντιμετωπίζεται το υποκείμενο. Η πρώτη προσέγγιση εκφράστηκε κυρίως από το δομολειτουργιστικό παράδειγμα. Η δεύτερη από το ερμηνευτικό παράδειγμα και η τρίτη από εκείνες τις θεωρητικές προσεγγίσεις, δομιστικές και μεταδομιστικές, που προσπάθησαν να υπερβούν το διϋσμό άτομο/κοινωνία καθώς και τη συμβατική προβληματική τού αν τα άτομα είναι δημιουργοί της κοινωνίας ή το αντίθετο.

Η ανάπτυξη του μονοφασικού μεθοδολογικού υποδείγματος στηρίχθηκε στην ανάπτυξη ενός διαφορετικού μεθοδολογικού πλαισίου για κάθε μια από τις δύο πρώτες θεωρητικές προσεγγίσεις. Έτσι η «ποιοτική» και η «ποσοτική» μεθοδολογία οργανώθηκαν εξ ορισμού ως ασύμβατα μεθοδολογικά πλαίσια.

Οι προσπάθειες θεωρητικής υπέρβασης του διϋσμού άτομο/κοινωνία βασίστηκαν στην αναγνώριση ότι τα κοινωνικά φαινόμενα συγκροτούνται νοηματικά (βλέπε Berger και Luckmann, 2003). Αναγνωρίστηκε λοιπόν ότι αφενός η κοινωνία είναι ένα ανθρώπινο προϊόν και ταυτόχρονα μια αντικειμενική πραγματικότητα, και αφετέρου ότι ο άνθρωπος είναι ένα κοινωνικό προϊόν. Η αναγνώριση αυτή δημιούργησε τις θεωρητικές προϋποθέσεις για την αλλαγή του μεθοδολογικού υποδείγματος. Το νέο υπόδειγμα καλείται να συνδυάσει τις «ποιοτικές» και τις «ποσοτικές» προσεγγίσεις αποδεχόμενο εκ προοιμίου τη σύζευξη ανακάλυψης και δικαιολόγησης αφού η πρώτη παράγει τα σχήματα δεδομένων που χρησιμοποιεί η δεύτερη και εκείνη με τη σειρά της παρέχει το υλικό για τον έλεγχο των σχημάτων.

3.2 Ένας νέος επικοινωνιακός ορθολογισμός

Η αντικειμενικότητα της παρατήρησης προϋποθέτει την ορθολογική οργάνωση της επικοινωνίας με στόχο την πρόσβαση όλων στις ίδιες παρατηρήσεις. Αυτή η ορθολογική οργάνωση της επικοινωνίας βασίζεται σε έναν συγκεκριμένο ορθολογισμό, δηλαδή σε έναν επικοινωνιακό ορθολογισμό (βλέπε και Brown, 1993). Η διασφάλιση ενός επικοινωνιακού ορθολογισμού για την οργάνωση της παρατήρησης είναι πιο κρίσιμη για τις κοινωνικές από ό,τι για τις φυσικές επιστήμες.

Στις φυσικές επιστήμες η εμπειρική παρατήρηση βασίζεται στις αισθήσεις. Τα παρατηρούμενα αντικείμενα επηρεάζονται από την ανθρώπινη επικοινωνία

μόνο δευτερογενώς και αυτό μόνο στο βαθμό που η επικοινωνία μεταξύ των επιστημόνων συμβάλλει στη διαμόρφωση μιας οπτικής για την παρατήρηση. Στις κοινωνικές επιστήμες όμως η παρατήρηση των αντικειμένων δεν βασίζεται μόνο στις αισθήσεις αλλά εξαρτάται άμεσα από την επικοινωνία με κάποιους πληροφορητές. Ο επικοινωνιακός ορθολογισμός δεν περιορίζεται στην επικοινωνία μεταξύ των επιστημόνων, αλλά εμπλέκεται άμεσα στην οργάνωση της παρατήρησης. Αυτός είναι ο λόγος για τον οποίο ο επικοινωνιακός ορθολογισμός είναι τόσο κρίσιμος παράγων για τις κοινωνικές επιστήμες. Ο επικοινωνιακός ορθολογισμός είναι ωστόσο υποχρεωμένος να βασίζεται στις διαθέσιμες τεχνολογίες επικοινωνίας. Για ένα μεγάλο χρονικό διάστημα η κυρίαρχη επικοινωνιακή τεχνολογία πάνω στην οποία στηρίχθηκε ο επικοινωνιακός ορθολογισμός της επιστήμης ήταν η γραφή. Τα τελευταία περίπου πενήντα χρόνια η πληροφορική τεχνολογία παρέχει τα μέσα για μεταβολή του επικοινωνιακού ορθολογισμού των επιστημών. Θα εξετάσουμε στη συνέχεια τις μεταβολές που η πληροφορική τεχνολογία επιφέρει στον επικοινωνιακό ορθολογισμό.

Ο επικοινωνιακός ορθολογισμός της γραφής

Η γραφή ως τεχνολογία καταγραφής και επικοινωνίας στήριξε από την εποχή του Πλάτωνα έναν επικοινωνιακό ορθολογισμό στον οποίο βασίστηκε η ανάπτυξη της επιστήμης. Τα κυριότερα χαρακτηριστικά του επικοινωνιακού ορθολογισμού που εισάγεται με τη γενικευμένη χρήση της γραφής είναι τα εξής:

Η δυνατότητα ασύγχρονης επικοινωνίας μεταξύ των επιστημόνων. Η ασύγχρονη επικοινωνία επιτρέπει την επικοινωνία χωρίς να προϋποθέτει την ταυτόχρονη παρουσία όσων επικοινωνούν, όπως συμβαίνει με τον προφορικό λόγο.

Η μετατροπή της περιγραφής σε αντικείμενο. Ένα κείμενο από τη στιγμή που θα παραχθεί παραμένει αναλλοίωτο από τη συνέχεια της επικοινωνίας. Είναι ταυτόχρονα ένα συμβολικό και ένα υλικό αντικείμενο. Σε τεκμήριο όσων έχουν ειπωθεί. Στη διαχείριση και την επεξεργασία αυτών των τεκμηρίων βασίζεται στη συνέχεια η επιστημονική εργασία.

Ένα γραπτό τεκμήριο μπορεί να αναπαριστά οτιδήποτε. Μπορεί να περιλαμβάνει όχι μόνο θεωρητικές διατυπώσεις και αποδείξεις αλλά και εμπειρικές περιγραφές.

Η γραπτή επικοινωνία σημαίνει ωστόσο ταυτόχρονα μια προσαρμογή όσων επικοινωνούν μέσω του γραπτού τεκμηρίου που καθορίζεται από τις τεχνικές του λόγου που ενυπάρχουν στο γραπτό.

Η γραπτή επικοινωνία διευκολύνει σημαντικά τον αναστοχασμό.

Ο επικοινωνιακός ορθολογισμός της πληροφορικής τεχνολογίας.

Η πληροφορική τεχνολογία είναι μια νέα τεχνολογία καταγραφής και επικοινωνίας που διαφοροποιεί τον επικοινωνιακό ορθολογισμό που επέβαλλε η γραφή ως προς τα ακόλουθα σημεία:

Τη δυνατότητα μηχανικής διαχείρισης και επεξεργασίας των κειμένων καθώς επίσης και τη δυνατότητα ενιαίας διαχείρισης διαφορετικών ειδών κειμένων

Την ένταξη των κειμένων σε σειρές και πλέγματα κειμένων με τη βοήθεια πρόσθετων πληροφοριών και δεδομένων που καλούνται μεταδεδομένα. Αυτή η ένταξη μετατρέπει τη σημασία των κειμένων, τη δυνατότητα επεξεργασίας τους και τους όρους του αναστοχασμού πάνω σε αυτά.

Η πληροφορική τεχνολογία αξιοποιείται μέσα από την ανάπτυξη υποδομών επιβάλλοντας έτσι την εκμηχάνιση της θεωρητικής παραγωγής. Με την έννοια υποδομές δεν πρέπει να αντιλαμβανόμαστε μόνον τους Η/Υ ως μηχανές που επιτρέπουν τη διαχείριση και την επεξεργασία των τεκμηρίων, όσο κυρίως τις ίδιες τις δομές των ψηφιακών τεκμηρίων τις οργανωμένες με τη βοήθεια μεταδεδομένων σε ολοκληρωμένα σώματα διαχειρίσιμων πληροφοριών.

Συμπλήρωση της γραφής με εικόνα και ήχο.

Τα στοιχεία της γραφής (κείμενα) συμπληρώνονται από εικόνα και ήχο.

Η πληροφορική τεχνολογία επανεισάγει σε κάποιο βαθμό την αστάθεια του λόγου που εμφανίζει η ομιλία μετατρέποντας το κείμενο από σταθερό σε δυναμικό αντικείμενο.

Μεταβάλλεται η γραμμικότητα της γραφής. Ενώ στο παραδοσιακό γραπτό κείμενο η εξέλιξη του λόγου είναι γραμμική και εξελίσσεται από σειρά σε σειρά, ένα ηλεκτρονικό κείμενο που δομείται ως υπερκείμενο επιτρέπει και την εξέλιξη του λόγου εν παραλλήλω και μάλιστα σε απεριόριστο βαθμό.

Η υιοθέτηση του νέου επικοινωνιακού ορθολογισμού που διαμορφώνεται με τη βοήθεια της πληροφορικής τεχνολογίας είναι κρίσιμος παράγων για τις κοινωνικές επιστήμες διότι συμβάλλει στην αλλαγή του μεθοδολογικού υποδείγματος των κοινωνικών επιστημών.

3.3 Ένα νέο μεθοδολογικό υπόδειγμα

Για να επιτευχθεί η σύζευξη της «ποιοτικής» και της «ποσοτικής» μεθοδολογίας ήταν απαραίτητο να αλλάξει το κυρίαρχο μεθοδολογικό υπόδειγμα της εμπειρικής έρευνας, το μονοφασικό (βλέπε Κάλλας 2008), το οποίο προέβλεπε την οργάνωση της έρευνας σε εντελώς διακριτά ερευνητικά έργα καθένα από τα οποία οργανωνόταν είτε ως πλαίσιο ανακάλυψης είτε ως πλαίσιο δικαιολόγησης. Το νέο μεθοδολογικό υπόδειγμα της εμπειρικής έρευνας, το διφασικό (Κάλλας, 2008), παρουσιάζει τις ακόλουθες διαφορές από το μονοφασικό:

Η οργάνωση της έρευνας δεν γίνεται πλέον στο πλαίσιο εντελώς αυτόνομων μεταξύ τους ερευνητικών έργων, όπως στο μονοφασικό, αλλά στο πλαίσιο ερευνητικών έργων που εντάσσονται σε ευρύτερα ερευνητικά προγράμματα (για την έννοια του ερευνητικού προγράμματος βλέπε και Lakatos 1986). Τα

επιμέρους ερευνητικά έργα που εντάσσονται στο ίδιο ερευνητικό πρόγραμμα μοιράζονται έννοιες, όρους, δεδομένα και κυρίως μεταδεδομένα.

Η ανάπτυξη των ερευνητικών προγραμμάτων γίνεται γύρω από σταθερά φαινόμενα στα οποία αναφέρονται όλα τα επιμέρους ερευνητικά έργα που εντάσσονται στο συγκεκριμένο ερευνητικό πρόγραμμα.

Η τυπική περιγραφή των φαινομένων δεν γίνεται, όπως στο μονοφασικό, στο πλαίσιο ενός ερευνητικού έργου, αλλά ανεξάρτητα από αυτά στο πλαίσιο ενός ερευνητικού προγράμματος. Προϋποθέτει επομένως την υιοθέτηση αυστηρών τρόπων τυπικής περιγραφής των φαινομένων. Η σύζευξη δικαιολόγησης και ανακάλυψης δεν επιχειρείται, όπως στο μονοφασικό υπόδειγμα, στο επίπεδο του μεμονωμένου ερευνητικού έργου, το οποίο συνεχίζει συνήθως να οργανώνεται είτε ως πλαίσιο δικαιολόγησης είτε ως πλαίσιο ανακάλυψης, αλλά στο επίπεδο του ερευνητικού προγράμματος.

Η οργάνωση τόσο του ερευνητικού προγράμματος όσο και των επιμέρους ερευνητικών έργων βασίζεται σε έναν διαφορετικό επικοινωνιακό ορθολογισμό, στηριγμένο σε ερευνητικές υποδομές. Ο νέος επικοινωνιακός ορθολογισμός οργανώνει την επικοινωνία με βάση την κοινή πρόσβαση όλων σε δεδομένα και πληροφορίες σε όλες τις φάσεις της έρευνας και όχι στη βάση της απλής ανταλλαγής ερευνητικών προϊόντων (τεκμηρίων) που έχουν τη μορφή υλικών αντικειμένων όπως προέβλεπε ο προηγούμενος επικοινωνιακός ορθολογισμός. Η εμφάνιση της σύγχρονης πληροφορικής τεχνολογίας επέτρεψε την ανάδυση αυτού του νέου επικοινωνιακού ορθολογισμού και δημιούργησε τις τεχνολογικές προϋποθέσεις για την αλλαγή του μεθοδολογικού υποδείγματος.

Ακριβώς επειδή το διφασικό υπόδειγμα υποστηρίζει την ενιαία διαχείριση και επεξεργασία των δεδομένων που παράγονται από διαφορετικά ερευνητικά έργα, καθιστά την ανάλυση δευτερογενή και την αυτονομεί από την καταγραφή. Έτσι η καταγραφή στο διφασικό υπόδειγμα διακρίνεται ως διαδικασία από την ανάλυση, ακόμη και όταν υλοποιούνται και οι δύο στο πλαίσιο του ίδιου ερευνητικού έργου.

4. Οι ιδιαιτερότητες των ερευνητικών υποδομών των κοινωνικών επιστημών

4.1 Οι ερευνητικές υποδομές και η σύζευξη δικαιολόγησης ανακάλυψης

Οι ερευνητικές υποδομές των κοινωνικών επιστημών που επιτρέπουν τη σύζευξη δικαιολόγησης και ανακάλυψης συγκροτούνται με βάση το διφασικό υπόδειγμα. Πρέπει δηλαδή να υποστηρίζουν την ολοκλήρωση των επιμέρους ερευνητικών έργων σε ευρύτερα ερευνητικά προγράμματα. Διασφαλίζεται έτσι

ένας επικοινωνιακός ορθολογισμός που δεν περιορίζεται μόνο στην ανταλλαγή γραπτών τεκμηρίων ανάμεσα στα επιμέρους ερευνητικά έργα. Ο νέος ορθολογισμός βασίζεται στη συμβατότητα των στοιχείων με βάση τα οποία συγκροτούνται τα τεκμήρια ώστε να διασφαλίζεται η συμβατότητα των τεκμηρίων και να είναι δυνατή η ολοκλήρωσή τους και όχι η απλή διαχείριση ή η επεξεργασία τους. Η ολοκλήρωση επιτυγχάνεται με την ένταξη των τεκμηρίων σε ολοκληρωμένες σειρές που συγκροτούνται με μια κοινή πραγματολογική βάση. Η βάση αυτή είναι η αναφορά όλων των τεκμηρίων στο ίδιο κοινωνικό φαινόμενο. Επομένως στις ερευνητικές υποδομές που επιτρέπουν τη σύζευξη δικαιολόγησης και ανακάλυψης τα φαινόμενα πρέπει να μπορούν να περιγράφονται τυπικά και με σταθερό τρόπο. Η τυπική περιγραφή των φαινομένων προϋποθέτει τη σύζευξη δύο επιμέρους διαδικασιών: μιας διαδικασίας αρχικής περιγραφής του φαινομένου βασισμένης στο πλαίσιο ανακάλυψης, καθώς και μιας διαδικασίας ελέγχου και αναθεώρησης του φαινομένου μέσα από τη συστηματική του παρατήρηση που βασίζεται στο πλαίσιο δικαιολόγησης. Ένας μηχανισμός που συνθέτει τις δύο διαδικασίες φέρνει σε αναγκαστική σύζευξη το βασισμένο σε «ποιοτικές» μεθόδους πλαίσιο ανακάλυψης, που χρησιμοποιήθηκε για την αρχική περιγραφή ενός φαινομένου, το βασισμένο σε «ποσοτικές» μεθόδους πλαίσιο δικαιολόγησης με βάση το οποίο το φαινόμενο παρατηρήθηκε στη συνέχεια συστηματικά και ελέγχθηκε. Οι αντιφάσεις μάλιστα που θα αναδυθούν κατά τη διαδικασία ελέγχου θα μπορούν να χρησιμοποιηθούν ως υλικό αναστοχασμού για τη βελτίωση της τυπικής περιγραφής του. Ο δεσμός που δημιουργείται ανάμεσα στα τεκμήρια που παράγονται στο πλαίσιο διαφορετικών έργων ώστε αυτά να συγκροτηθούν σε σειρές είναι ένα σώμα μεταδεδομένων που παράγεται αρχικά με τη βοήθεια «ποιοτικής» έρευνας και χρησιμοποιείται στη συνέχεια για τη διενέργεια «ποσοτικών» ερευνών μέσα από τα αποτελέσματα των οποίων αναθεωρείται όταν χρειάζεται. Μέσα από αυτήν τη διαδικασία τόσο το σώμα των τεκμηρίων όσο και το σώμα των μεταδεδομένων με βάση τα οποία τα τεκμήρια συγκροτούνται σε σειρές, φαίνεται ότι αυτονομούνται από τα επιμέρους έργα με βάση τα οποία ενδεχόμενα παράγονται και αποτελούν εμπειρικό υλικό που ανήκει σε ένα ολόκληρο ερευνητικό πρόγραμμα. Τη συσσώρευση και τη διαχείριση αυτού του υλικού αναλαμβάνουν ερευνητικές υποδομές, οι οποίες υποστηρίζουν με εργαλεία δεδομένα και μεταδεδομένα το σύνολο των ερευνητικών έργων που εντάσσονται στο συγκεκριμένο ερευνητικό πρόγραμμα. Πρέπει εδώ να σημειώσουμε ότι η συγκρότηση του σώματος των μεταδεδομένων στο οποίο στηρίζεται τόσο η τυπική περιγραφή των φαινομένων στα οποία εστιάζει ένα ερευνητικό πρόγραμμα όσο και η συγκρότηση των τεκμηρίων σε σειρές και η διαχείρισή τους παύει να είναι αποκλειστικά προϊόν ενός μόνου ερευνητικού έργου. Άλλωστε για την παραγωγή νέων μεταδεδομένων ή την τροποποίησή τους είναι απαραί-

τητη η προσφυγή σε ήδη διαθέσιμες τυπικές περιγραφές ανάλογων ή συγγενών φαινομένων. Αυτό είναι σημαντικό τόσο για την «ποσοτική» όσο και για την «ποιοτική» έρευνα.

Η σύγκλιση επομένως των «ποιοτικών» και των «ποσοτικών» μεθόδων θα επιτευχθεί στο πλαίσιο του διφασικού υποδείγματος και με τη βοήθεια ερευνητικών υποδομών που θα παρέχουν τα εργαλεία ενιαίας διαχείρισης και παραγωγής δεδομένων και μεταδεδομένων. Τα δεδομένα που διαχειρίζεται μια τέτοια υποδομή συγκροτούνται ως τεκμήρια που έχουν άλλοτε τη μορφή κειμένων και άλλοτε τη μορφή συνόλων δεδομένων. Η επεξεργασία των τεκμηρίων διαφέρει ανάλογα με τη μορφή τους και η ερευνητική υποδομή διαθέτει ένα πλήθος διαφορετικών εργαλείων. Σημειώνουμε ότι και κατά τις «ποιοτικές» έρευνες παράγονται τεκμήρια με τη μορφή συνόλων δεδομένων, όπως είναι για παράδειγμα οι κατηγορίες που δημιουργούνται για την ταξινόμηση των συνεντεύξεων. Αντίστοιχα και κατά τις ποσοτικές έρευνες παράγονται τεκμήρια με μορφή κειμένου, όπως είναι οι αρχικές περιγραφές και τα συμπεράσματα της έρευνας ή οι απαντήσεις σε ορισμένες ανοικτές ερωτήσεις. Μπορούμε επομένως να πούμε ότι τόσο οι «ποσοτικές» όσο και οι «ποιοτικές έρευνες» τεκμηριώνονται με τη βοήθεια μιας σειράς τεκμηρίων που περιλαμβάνει τόσο κείμενα όσο και σύνολα δεδομένων. (Για το ζήτημα αυτό βλέπε και Kallas 2005.)

4.2 Τα ειδικά χαρακτηριστικά των ερευνητικών υποδομών των κοινωνικών επιστημών

Οι ερευνητικές υποδομές των κοινωνικών επιστημών που επιτρέπουν τη σύζευξη δικαιολόγησης και ανακάλυψης δεν είναι απλά πληροφορικά συστήματα που διαθέτουν απλώς ειδικό εξοπλισμό ή και ειδικό λογισμικό. Οι ερευνητικές υποδομές των κοινωνικών επιστημών παρουσιάζουν τις ακόλουθες ιδιομορφίες:

1. Είναι σύνθετες υποδομές

Οι ερευνητικές υποδομές των κοινωνικών επιστημών είναι σύνθετα πληροφορικά συστήματα που συγκροτούνται μέσα από την ολοκλήρωση τεσσάρων κρίσιμων στοιχείων: του εξοπλισμού, του λογισμικού, των δεδομένων και των μεταδεδομένων.

Ο εξοπλισμός δεν διαθέτει ειδικού τύπου χαρακτηριστικά και δεν διαφέρει επομένως από τον εξοπλισμό που χρησιμοποιείται σε άλλου είδους υποδομές. Το λογισμικό είναι κατά ένα μέρος γενικό λογισμικό και κατά ένα άλλο λογισμικό ειδικό για τις κοινωνικές επιστήμες. Τα στοιχεία τα οποία διαφοροποιούν κυρίως τις ερευνητικές υποδομές των κοινωνικών επιστημών είναι τα δεδομένα και κυρίως τα μεταδεδομένα τα οποία διαχειρίζονται και τα οποία διαφοροποιούνται από τα δεδομένα άλλων επιστημών. Το βασικό χαρακτηριστικό των ερευνητικών υποδομών των κοινωνικών επιστημών δεν είναι τόσο

ο ειδικός εξοπλισμός ή οι ιδιαίτεροι αλγόριθμοι επεξεργασίας των δεδομένων όσο ο ιδιαίτερος τρόπος οργάνωσης και διαχείρισης της πληροφορίας των δεδομένων και των μεταδεδομένων. Δεδομένα, μεταδεδομένα και πληροφορίες που εισάγονται σε μια υποδομή συσχετίζονται με ήδη υπάρχοντα δεδομένα έτσι ώστε να συγκροτείται κάθε φορά μια συλλογικά προσπελάσιμη μνήμη. Στο μονοφασικό υπόδειγμα η μνήμη είναι συλλογικά προσπελάσιμη, αλλά η συγκρότησή της κατανέμεται σε συγκεκριμένα ερευνητικά έργα που συγκροτούνται αυτόνομα. Στο διφασικό υπόδειγμα η συγκρότηση της μνήμης κατανέμεται σε συγκεκριμένα έργα που συγκροτούνται ωστόσο και αυτά συλλογικά ως στοιχεία ευρύτερων ερευνητικών προγραμμάτων. Έτσι μεγάλο μέρος των μεταδεδομένων με βάση τα οποία συγκροτούνται τα δεδομένα των επιμέρους ερευνητικών έργων συγκροτούνται επίσης συλλογικά.

Οι ερευνητικές υποδομές των κοινωνικών επιστημών υποστηρίζουν ταυτόχρονα πολλές διαφορετικές λειτουργίες, όπως είναι η καταγραφή, η τεκμηρίωση, η αρχειοθέτηση, η ταξινόμηση και η ανάλυση δεδομένων και κειμένων.

2. Βασίζονται σε συγκεκριμένα εννοιολογικά πλαίσια

Η οργάνωση αυτής της συλλογικά προσπελάσιμης μνήμης δεν είναι γενική και ανεξάρτητη από την ερευνητική περιοχή που εξετάζεται. Αντίθετα, γίνεται γύρω από συγκεκριμένα κοινωνικά φαινόμενα τα οποία χαρακτηρίζουν κάποιο ερευνητικό πεδίο. Η διερεύνηση του συγκεκριμένου πεδίου οργανώνεται από ένα ερευνητικό πρόγραμμα που υλοποιείται από επιμέρους ερευνητικά έργα. Τόσο οι περιγραφές των φαινομένων όσο και οι αναλύσεις βασίζονται σε ένα συγκεκριμένο εννοιολογικό πλαίσιο που περιλαμβάνει συγκεκριμένους παρατηρησιακούς όρους. Τα διαφορετικά ερευνητικά πεδία συχνά συγκροτούνται με διαφορετικά εννοιολογικά πλαίσια ενώ συχνά τα πλαίσια αυτά μοιράζονται ορισμένους όρους.

3. Αξιοποιούν όχι μόνο επιστημονικά αλλά και επιχειρησιακά δεδομένα

Μια κρίσιμη παράμετρος για την ανάπτυξη τέτοιων υποδομών είναι η σύζευξή τους με υποδομές παραγωγής και διαχείρισης δεδομένων που παράγονται για επιχειρησιακούς σκοπούς. Επειδή η συστηματική παρατήρηση των κοινωνικών γεγονότων δεν γίνεται μόνο για αυστηρά επιστημονικούς λόγους, αλλά συχνότερα οργανώνεται μέσα από τις οργανώσεις (επιχειρήσεις, κρατικούς φορείς, διεθνείς οργανισμούς κ.λπ.) με στόχο τη ρύθμιση συγκεκριμένων πρακτικών ή τη χάραξη πολιτικής, ένας σημαντικός όγκος δεδομένων παράγεται για επιχειρησιακούς σκοπούς. Η αξιοποίηση των δεδομένων αυτών στην επιστημονική έρευνα είναι ιδιαίτερα σημαντική κυρίως διότι αυτή είναι που διασφαλίζει την απαιτούμενη συσσώρευση πληροφορίας για σημαντική δευτερογενή ανάλυση⁵.

5 Τα ποσοτικά δεδομένα, πολύ συχνά μάλιστα προϊόν μεγάλης κλίμακας εμπειρικών ερευνών, εκτεταμένων ερευνών και τα οποία είναι σημαντικά τόσο στη δημόσια διοίκηση όσο

Μέχρι σήμερα η σύζευξη των ερευνητικών υποδομών περιορίζεται κυρίως στις στατιστικές υπηρεσίες ή τους διεθνείς οργανισμούς, αλλά η ιδέα ανοίγματος των διαθέσιμων βάσεων δεδομένων κερδίζει συνεχώς έδαφος.

4. Προϋποθέτουν θεσμικές και δεοντολογικές ρυθμίσεις

Καθώς η παραγωγή των δεδομένων παράγεται αποκεντρωμένα από διαφορετικές ερευνητικές ομάδες, η ανταλλαγή δεδομένων και πληροφοριών ρυθμίζεται από θεσμικούς και δεοντολογικούς περιορισμούς. Καθώς η παραγωγή των δεδομένων κατανέμεται ακόμη και έξω από τα σύνορα δημιουργούνται ειδικοί περιορισμοί, όπως είναι για παράδειγμα η προστασία των ευαίσθητων προσωπικών δεδομένων, η προστασία του απορρήτου κ.λπ. Η συγκρότηση λοιπόν των ερευνητικών υποδομών προϋποθέτει συγκεκριμένες θεσμικές και δεοντολογικές ρυθμίσεις που αίρουν αυτά τα εμπόδια διασφαλίζοντας έτσι τη συλλογική πρόσβαση και παραγωγή δεδομένων και πληροφοριών.

5. Συμπεράσματα

Ακριβώς επειδή η παρατήρηση στις κοινωνικές επιστήμες δεν οργανώνεται τόσο αισθητηριακά όσο επικοινωνιακά, η υιοθέτηση ενός νέου επικοινωνιακού ορθολογισμού που επιβάλλεται από τη χρήση της πληροφορικής τεχνολογίας οδηγεί στην πλήρη ανατροπή των όρων της παρατήρησης. Η εμπειρική έρευνα μεταβάλλει το μεθοδολογικό της υπόδειγμα από μονοφασικό σε διφασικό επιτρέποντας με αυτόν τον τρόπο τη σύζευξη της ποιοτικής και της ποσοτικής μεθοδολογίας. Όμως μια τέτοια σύζευξη προϋποθέτει ανάλογες ανατροπές στη θεωρητική οπτική με βάση την οποία συγκροτούνται τα φαινό-

και στην ερευνητική κοινότητα, αποτέλεσαν και την κατηγορία δεδομένων που διασώθηκαν, διασφαλίστηκε σε μεγάλο βαθμό η συντήρησή τους, παρά το γεγονός ότι οι ερευνητές έχουν περιορισμένη πρόσβαση στα δεδομένα σε ατομικό επίπεδο και ως εκ τούτου σε αναλύσεις ή δευτερογενείς επεξεργασίες. Αντίθετα, ένας μεγάλος αριθμός ποιοτικών δεδομένων χάθηκαν ανεπιστρεπτί ενώ κάποια άλλα σώθηκαν χάρη στην ευσυνειδησία και τις προσπάθειες των επιστημόνων που τα παρήγαγαν ή την πρωτοβουλία αρχειοθετών, ή και τεχνικών των οργανισμών από τους οποίους παρήχθησαν τα συγκεκριμένα δεδομένα, ή κάποιους ειδικούς οργανισμούς όπως κέντρα τεκμηρίωσης, αρχεία κ.ά. συγκεκριμένων επιστημονικών πειθαρχιών (κυρίως στην ανθρωπολογία, αρχιτεκτονική, αρχαιολογία) τα οποία, αφού υπέστησαν τις απαραίτητες επεξεργασίες, συντήρηση και αρχειοθέτηση, μπόρεσαν στη συνέχεια να αξιοποιηθούν από την ερευνητική κοινότητα [βλ. F. Cribier (2003)] στην έκθεση που συνέταξε για τον υπουργό Έρευνας και Νέων Τεχνολογιών της Γαλλίας και στην οποία καταγράφονται τα προβλήματα πολιτικής συντήρησης και η κατάσταση των ποιοτικών δεδομένων στη Γαλλία. Κατά τη γνώμη μας, τα ίδια προβλήματα απαντώνται τόσο σε εθνικό όσο και σε ευρωπαϊκό επίπεδο. Υπ' αυτήν την έννοια οι ερευνητικές υποδομές αποτελούν τη λύση στα προβλήματα μεθοδολογικής τάξης όσο και πολιτικής συντήρησης των δεδομένων.

μενα, αλλά και την ανάπτυξη ειδικών ερευνητικών υποδομών κατάλληλων να υποστηρίξουν τεχνικά, δεοντολογικά, θεσμικά αλλά και από άποψη ψηφιακού περιεχομένου αυτήν τη σύζευξη. Όσο η ποσοτική και ποιοτική έρευνα θα οργανώνονται σύμφωνα με τα παραδοσιακά πλαίσια που προβλέπει το μονοφασικό μεθοδολογικό υπόδειγμα, η σύζευξή τους θα παραμένει πρακτικά αδύνατη. Η αντιμετώπιση των δεοντολογικών και θεσμικών προβλημάτων που εμποδίζει τη συλλογική επεξεργασία των πληροφοριών και η πρόσβαση όλων σε κοινές υποδομές είναι τα δύο σημαντικότερα εμπόδια που πρέπει να υπερπηδηθούν.

Βιβλιογραφικές αναφορές

- Κάλλας Γ. (2008), *Η πληροφορική τεχνολογία στην κοινωνική έρευνα*. Το πρόβλημα των δεδομένων. ΕΚΚΕ – Νεφέλη.
- Berger P.L., Luckmann T. (2003), *Η κοινωνική κατασκευή της πραγματικότητας*. Νήσος.
- Brown H. (1993), *Αντίληψη, θεωρία και δέσμευση*. Πανεπιστημιακές εκδόσεις Κρήτης.
- Cribier F., E. Feller (2003), Rapport sur la sauvegarde des données qualitatives des sciences sociales «Projet de conservation des données qualitatives des sciences sociales recueillies en France auprès de la “société civile”», έκθεση προς το υπουργείο Έρευνας και Νέων Τεχνολογιών, CNRS-EHESS, Lasmas, UMR 8097.
- Feyerabend P. (1983), *Ενάντια στη Μέθοδο. Για μια αναρχική θεωρία της γνώσης*. Σύγχρονα Θέματα.
- Kallas J., “Methodology and empirical research documentation” in J. Kallas The Node for Secondary Processing, a Comparative Research Infrastructure, ΕΚΚΕ, Athens 2005
- Kuhn T.S. (1981), *Η δομή των επιστημονικών επαναστάσεων*. Σύγχρονα Θέματα.
- Lakatos I. (1986), *Μεθοδολογία των Προγραμμάτων Επιστημονικής Έρευνας*, Σύγχρονα Θέματα.
- Mason J. (2003), *Η διεξαγωγή της ποιοτικής έρευνας*. Ελληνικά Γράμματα.
- Robson C. (2007), *Η έρευνα του πραγματικού κόσμου*. Gutenberg.

ΖΗΤΗΜΑΤΑ ΑΝΩΝΥΜΟΠΟΙΗΣΗΣ ΚΑΙ ΔΙΑΧΥΣΗΣ ΤΩΝ ΔΕΔΟΜΕΝΩΝ

ΔΗΜΗΤΡΑ ΚΟΝΔΥΛΗ

Περίληψη

Η εποχή της παγκοσμιοποίησης και της ραγδαίας διάδοσης των τεχνολογιών της πληροφορίας και των επικοινωνιών επέδρασε καθοριστικά αφενός στον τρόπο αφετέρου στην ταχύτητα και συχνότητα ροής με την οποία οι σημερινές κοινωνίες καταγράφουν και παράγουν δεδομένα για την αποτύπωση της κοινωνικής πραγματικότητας. Συνέβαλε επίσης στην ανάπτυξη της συγκριτικής έρευνας και τέθηκαν ζητήματα διάχυσης και ανάλυσης των δεδομένων. Στο παρόν άρθρο υποστηρίζεται ότι διαδικασίες όπως η ανωνυμοποίηση των κοινωνικο-οικονομικών δεδομένων και η διάχυσή τους είναι ζήτημα θεσμικό όσο και μεθοδολογικό. Θαδειχθεί, τέλος, ότι οι ερευνητικές υποδομές των κοινωνικών επιστημών παρέχουν μια αξιόπιστη πρόταση στη διευθέτηση των προβλημάτων που ανακύπτουν από τις πιο πάνω εξελίξεις.

Εισαγωγή

Η παγκοσμιοποίηση και η ραγδαία διάδοση των τεχνολογιών της πληροφορίας και των επικοινωνιών επέδρασε καθοριστικά και στον τρόπο που οι σημερινές κοινωνίες καταγράφουν και παράγουν δεδομένα για την αποτύπωση της κοινωνικής πραγματικότητας. Η τεχνολογία επέδρασε επίσης αποφασιστικά στη μεθοδολογία παραγωγής των δεδομένων και στη δημιουργία ερευνητικών υποδομών⁶ για την παραγωγή, διατήρηση και διάχυση των δεδομένων. Με τον όρο ερευνητικές υποδομές των κοινωνικών επιστημών νοούνται οι συλλογικές δομές

6 Η ανάγκη για ανάπτυξη της συγκριτικής κοινωνικής έρευνας και η συμβολή της στη χάραξη πολιτικών είχε αποτέλεσμα η Ευρωπαϊκή Ένωση να συμπεριλάβει στους στόχους του Ευρωπαϊκού Χώρου Έρευνας και στη συνέχεια του Ευρωπαϊκού Οδικού Χάρτη την ανάπτυξη ερευνητικών υποδομών για τις ανθρωπιστικές και κοινωνικές επιστήμες. Η χρηματοδότηση των ερευνητικών υποδομών πραγματοποιήθηκε στη συνέχεια με την υλοποίηση του 7ου Προγράμματος Πλαισίου, για την έρευνα και τεχνολογική ανάπτυξη (βλ. Πισκοπάνη Α.Μ. «Μελέτη θεσμικών ζητημάτων διαχείρισης και λειτουργίας της Ερευνητικής Υποδομής: κόμβος Δευτερογενούς Επεξεργασίας», Μάρτιος 2008, αδημοσίευτη μελέτη, Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών.

που πραγματοποιούν, ενισχύουν, συμβάλλουν στην οργάνωση της έρευνας. «Σε αυτές περιλαμβάνονται τα ίδια τα δεδομένα, υπηρεσίες για την αποτελεσματική διαχείρισή τους, εργαλεία λογισμικού και hardware, ενέργειες που ευνοούν την επικοινωνία εντός και πέρα από την ερευνητική κοινότητα καθώς επίσης και την εσωτερική δομή των οργανώσεων που προάγουν και διευκολύνουν την έρευνα⁷».

Συν τω χρόνῳ η ευρωπαϊκή εναρμόνιση προώθησε την πρόσβαση και διάχυση των δεδομένων είτε άμεσα, καθιστώντας τα τεκμήρια για την επίτευξη των στόχων της, οικονομικών, κοινωνικών, τεκμηριωτικών είτε έμμεσα, χρηματοδοτώντας μεγάλες συγκριτικές έρευνες στους κόλπους της. Τα μεθοδολογικά και επιστημονικά ζητήματα, τα οποία εν προκειμένῳ αναφέρονται, ξεπερνούν την εθνική διάσταση και αρχίζουν να αντιμετωπίζονται σε διεθνές ή ευρωπαϊκό επίπεδο.

Οι στόχοι της στρατηγικής της Λισαβόνας⁸ συνέβαλαν στη διαμόρφωση ενός ανταγωνιστικού «Ευρωπαϊκού Χώρου Έρευνας» στην παγκόσμια κοινότητα. Οι ευρωπαϊκές χρηματοδοτήσεις για την εκπόνηση συγκριτικών ερευνών καθώς επίσης, σχετικά πρόσφατα, των ερευνητικών υποδομών, εντάσσονται σε ένα γενικότερο πλαίσιο, εντός του οποίου ζητήματα όπως η παραγωγή και διάχυση των δεδομένων τίθενται πλέον με όρους ευρωπαϊκούς/διεθνείς ξεφεύγοντας από τα εθνικά όρια..

Πρόσβαση και διάχυση των κοινωνικών δεδομένων

Όπως ήδη αναφέραμε η πρόσβαση στην αυξημένη παραγωγή δεδομένων στο πλαίσιο της Ευρωπαϊκής Ενοποίησης είναι εξαιρετικά σημαντική τόσο για την ερευνητική κοινότητα όσο και για την ίδια την Ε.Ε. κατά το σχεδιασμό των στρατηγικών της και τη στήριξη των πολιτικών της. Η ανάγκη των ευρωπαϊκών χωρών καθώς επίσης και της ίδιας της Ε.Ε. για τεκμήρια που θα στηρίζονται σε ερευνητικά πορίσματα ανέκυψε εν όψει της υλοποίησης των στόχων της Λισαβόνας.

Η ανάπτυξη επίσης των νέων τεχνολογιών διεύρυνε τις δυνατότητες συλλογής και επεξεργασίας των δεδομένων δημιουργώντας συλλογές δεδομένων σε ποικίλους τομείς, από την ανάλυση της καταναλωτικής συμπεριφοράς μέχρι την καταγραφή ειδικών πληθυσμιακών μονάδων, τις πολιτικές δημοσκοπήσεις κ.ά. Στην αύξηση αυτών των πρωτογενών καταγραφών προστέθηκαν οι καταγραφές διοικητικών και εμπορικών δραστηριοτήτων, ιατρικών αρχείων κ.ά. καθιστώντας όλες αυτές τις πηγές εξαιρετικά χρήσιμες για την ερευνητική διαδικασία.

7 Κονδύλη Δ., Λιναρδής, Α. (2004) «Ερευνητικές Υποδομές: Το Ψηφιακό Περιβάλλον της Συγκριτικής Έρευνας», Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών, τεύχος 115, σελ. 119-138.

8 Για την υλοποίηση των στόχων της Λισαβόνας (Μάρτιος 2000), να καταστεί η Ευρωπαϊκή Ένωση «η πλέον ανταγωνιστική και δυναμική οικονομία της γνώσης ανά τον κόσμο μέχρι το 2010, με βιώσιμη οικονομική ανάπτυξη, περισσότερες και καλύτερες θέσεις εργασίας και ευρύτερη κοινωνική συνοχή» προγραμματίστηκε μεταξύ άλλων η δημιουργία του Ευρωπαϊκού Χώρου Έρευνας.

Τα δεδομένα σε διεθνές επίπεδο είναι α) ελεύθερα προσβάσιμα, διατίθενται δηλαδή από φορείς παραγωγούς ή διαμεσολαβητές παραγωγής με ελεύθερη πρόσβαση, όπως είναι ο Οργανισμός για την Οικονομική Συνεργασία και Ανάπτυξη (ΟΟΣΑ)⁹, σύμφωνα με τη λειτουργία των οποίων ο μεγαλύτερος αριθμός συνόλων δεδομένων που διαθέτουν μπορεί να ανακτηθεί μέσα από τον ιστότοπό τους. Επίσης ερευνητικά έργα όπως η Ευρωπαϊκή Κοινωνική Έρευνα διατίθενται ελεύθερα, δηλαδή μπορούν να ανακτηθούν στον προσωπικό Η/Υ κάθε ενδιαφερόμενου μετά από on-line εγγραφή στον κεντρικό διαθέτη (Νορβηγικό Αρχείο Δεδομένων)¹⁰ όλων των μέχρι σήμερα διεξαχθέντων κυμάτων και για όλες τις συμμετέχουσες χώρες.

Ο μεγαλύτερος όμως ποσοτικά όγκος δεδομένων διατίθεται β) σε συνθήκες περιορισμένης πρόσβασης ή και ελεύθερης, κατά περίπτωση όμως, πρόσβασης. Τα Αρχεία Κοινωνικών Δεδομένων σε διεθνές και ευρωπαϊκό επίπεδο όπως το CESSDA¹¹ που αποτελεί το Συμβούλιο των Ευρωπαϊκών Αρχείων Κοινωνικών Δεδομένων ελληνικό μέλος του οποίου είναι η Ελληνική Τράπεζα Κοινωνικών Δεδομένων (ΕΤΚΔ) του Εθνικού Κέντρου Κοινωνικών Ερευνών (ΕΚΚΕ) ανήκουν σε αυτήν την κατηγορία. Η Eurostat και οι εθνικές στατιστικές υπηρεσίες των χωρών μελών διαθέτουν επίσης δεδομένα υπό όρους. Οι όροι πρόσβασης συναρτώνται προς το είδος των δεδομένων (προσωπικά, εμπορικά, οικονομικά κ.ά.), την ιδιότητα του αιτούντος (ιδιώτης, ανεξάρτητος ερευνητής, ερευνητικός οργανισμός, εμπορική εταιρεία κ.ά.) και τη χρήση τους.

Η πρόσβαση και διάχυση των κοινωνικών δεδομένων μέσα από ερευνητικές υποδομές όπως του CESSDA ή άλλων παρόμοιων συμπράξεων διευκολύνει την πρόσβαση στα υπάρχοντα ευρωπαϊκά και εθνικά δεδομένα, καθιστώντας ευκολότερη τη χρήση συνδέσεων και τη διακίνηση πληροφοριών. Οι ερευνητικές υποδομές δεν είναι μόνο εφαρμογή της τεχνολογίας στην εμπειρική έρευνα, αλλά αποτελούν μεθοδολογική παρέμβαση στον τρόπο οργάνωσης της κοινωνικής έρευνας. Η ερευνητική διαδικασία αναδιοργανώνεται μέσα από μηχανισμούς συσσώρευσης και διαχείρισης των παρατηρήσεων και από ένα μηχανισμό ταξινόμησής τους στηριζόμενη πλέον στη συγκεκριμένη τεχνολογία των ερευνητικών υποδομών.

Η πρόσβαση και η διάχυση των δεδομένων προωθεί κατά συνέπεια το σχεδιασμό εργαλείων, προτύπων τεκμηρίωσης, μοντέλων για μεγαλύτερη αξιοπιστία των δεδομένων. Επιτρέπει τη σταδιακή δυνατότητα ψηφιοποίησης αρχειακού υλικού σε έντυπη μορφή. Πρωτίστως όμως διασφαλίζει τα συλλογικά και ατομικά υπο-

9 www.oecd.org

10 Περισσότερες πληροφορίες για την Ευρωπαϊκή Κοινωνική Έρευνα στον ιστότοπο: <http://www.ess.nsd.uib.no>

11 Council of European Social Sciences Data Archives (CESSDA), που δημιουργήθηκε τη δεκαετία του '70 με σκοπό την απόκτηση, αρχειοθέτηση και διάθεση ηλεκτρονικών δεδομένων για τη διδασκαλία και την έρευνα των κοινωνικών επιστημών στην Ευρώπη.

κείμενα που με διάφορους τρόπους εμπλέκονται στην έρευνα (εκείνοι οι οποίοι ερευνούν, εκείνοι που αποτελούν τα αντικείμενα παρατήρησης και εκείνοι που δυνητικά εφαρμόζουν πολιτικές που επηρεάζουν το σύνολο των κοινωνικών υποκειμένων) μέσω των θεσμικών και μεθοδολογικών διαδικασιών προστασίας των πληροφοριών και στοιχείων που τα δεδομένα εμπεριέχουν.

Η ωφελιμότητα της διάχυσης

Η διάχυση των δεδομένων ενισχύει έμμεσα και τον ποιοτικό έλεγχο των δεδομένων αφού ό,τι διαχέεται ελέγχεται μέσα από τη χρήση, την κριτική και την υπαγωγή των δεδομένων στον έλεγχο της επιστημονικής κοινότητας.

Η διάχυση προϋποθέτει προστασία απορρήτου / προσωπικών δεδομένων

Στη συνέχεια θα εξετασθούν θέματα που ανακύπτουν από την παραγωγή και διάχυση κοινωνικών δεδομένων, είτε συγκριτικών είτε εθνικών ερευνών. Το ζήτημα της προστασίας και του απορρήτου των δεδομένων τέθηκε καταρχήν με όρους εθνικούς και αντιμετωπίστηκε ad hoc στο πλαίσιο μεμονωμένων ερευνητικών ομάδων και μεγάλων παραγωγών, όπως οι Εθνικές Στατιστικές Υπηρεσίες. Η ανάπτυξη κατόπιν, των νέων τεχνολογιών και του Διαδικτύου καθώς επίσης και το αυξανόμενο ενδιαφέρον της ερευνητικής κοινότητας σε διεθνές αλλά και ευρωπαϊκό επίπεδο για συγκριτικές έρευνες, και των διεθνών συνεργασιών που αυτές συνεπάγονταν, ξεπέρασαν τα εθνικά όρια και απέκτησαν διεθνή διάσταση. Η ζήτηση για μικροδεδομένα¹² προς τα εθνικά κράτη εντάθηκε. Η πρόσβαση σε μικροδεδομένα δεν αφορά πλέον μόνο τους ερευνητές αλλά και τους διεθνείς οργανισμούς, μεταξύ των οποίων συγκαταλέγονται η ΕΕ, ο ΟΟΣΑ, η Παγκόσμια Τράπεζα κ.ά., οι οποίοι ενδιαφέρονται να αξιοποιήσουν τα μικροδεδομένα για την παραγωγή συγκριτικών κυρίως μελετών μεταξύ των χωρών. Οι μελέτες αυτού του τύπου είναι εξαιρετικά σημαντικές για τις χώρες για λογαριασμό των οποίων πραγματοποιούνται· η απαιτούμενη ωστόσο πρόσβαση στα μικροδεδομένα των χωρών αυτών προσκρούει αφενός στα όρια που θέτει η μη διασφάλιση της προστασίας του απορρήτου, αφετέρου στις διαδικαστικές-θεσμικές δυσκολίες πρόσβασης στα μικροδεδομένα των χωρών για τις οποίες διεξάγονται οι μελέτες.

12 Μικροδεδομένα στο παρόν άρθρο θεωρούνται δεδομένα που αφορούν το άτομο, νοικοκυριό, μια επιχείρηση ή οποιαδήποτε άλλη μονάδα και τα οποία έχουν συλλεγεί πρωτογενώς ή και δευτερογενώς από διαφορετικές πηγές είτε Στατιστική Υπηρεσία είτε διοικητικές υπηρεσίες κ.λπ.

Τα πρωτογενή δεδομένα που εμπεριέχουν πληροφορίες προσωπικού χαρακτήρα προϋποθέτουν διαδικασίες μη ταυτοποίησης των δεδομένων /πληροφοριών που θα μπορούσαν να ταυτοποιήσουν τα υποκείμενα, ατομικά και συλλογικά (η περίπτωση των επιχειρήσεων) σε συμφωνία με το ισχύον θεσμικό πλαίσιο προστασίας της χώρας στην οποία πραγματοποιήθηκε η έρευνα ή στην οποία αναφέρονται τα δεδομένα. Η διαδικασία αυτή ονομάζεται ανωνυμοποίηση.

Η διαδικασία της ανωνυμοποίησης των κοινωνικών δεδομένων

Τα δεδομένα τα οποία έχουν υποστεί τη διαδικασία της ανωνυμοποίησης είναι δεδομένα από τα οποία έχουν αφαιρεθεί τα ονόματα και οι διευθύνσεις των ατομικών καταγραφών στο σύνολο των μικροδεδομένων αλλά επίσης και άλλες επεξεργασίες, όπως για παράδειγμα η αφαίρεση πληροφοριών που συνδέονται με τη γεωγραφική τοποθεσία, την ηλικία, το φύλο, τον τόπο γέννησης, το επάγγελμα έτσι ώστε η ταυτοποίηση των υποκειμένων της έρευνας να καθίσταται δυσχερής έως απίθανη. Ο βαθμός ανωνυμοποίησης ενός συνόλου δεδομένων συνδέεται στενά με τη χρήση τους: το θεσμικό πλαίσιο που ισχύει διαφοροποιείται και αυτό ανάλογα με τη χρήση τους, δηλαδή για ερευνητικούς ή εμπορικούς σκοπούς κ.λπ.

Εκτός των τεχνικών και μεθοδολογικών δυσκολιών που σχετίζονται αμιγώς με την ερευνητική διαδικασία υπάρχουν και οι διαδικασίες που διαφέρουν στο εσωτερικό κάθε χώρας και συνδέονται με την πρόσβαση στα μικροδεδομένα.

Ο Howard J. Silver¹³ αναφέρει ότι οι κοινωνικοί επιστήμονες χαρακτηρίζονται από το ακόλουθο δισυπόστατο «είναι ταυτόχρονα υποκείμενα και αντικείμενα της επιστημονικής έρευνας. Ως κοινωνικοί επιστήμονες αιτούμεθα ογκώδη, ευαίσθητα δεδομένα για άτομα και συλλογικές οντότητες. Συγχρόνως δεσμευόμαστε να διασφαλίσουμε το ιδιωτικό απόρρητο των υποκειμένων της έρευνας και να τους ενημερώνουμε για τη χρήση των πληροφοριών που μας παρέχουν». Το δίλημμα αναφύεται με τους όρους που θέτει ο Paul Reynolds¹⁴ όταν διερωτάται «πώς μπορεί να αποδίδεται ο απαιτούμενος σεβασμός στην ιδιωτικότητα των υποκειμένων της έρευνας μέσω του αρμόζοντος πλαισίου διαχείρισης των ιδιωτικών και ευαίσθητων πληροφοριών σε συνδυασμό με την απόδοση των ερευνητικών ευρημάτων από τη μελέτη των κοινωνικών φαινομένων και την κατανόησή τους στο κοινωνικό σύνολο. Η εναρμόνιση μεταξύ των προαναφερόμενων παραμέτρων/συνιστωσών αποτελεί τον πυρήνα, τρόπον τινά, της ερευνητικής διαδικασίας». Ένας επιπλέον

13 Silver J. H., "Data needs in the Social Sciences" εισήγηση στο Συνέδριο Information and Democratic Society Representing and Conveying Quantitative Data, Πανεπιστήμιο Columbia, 31/3/2000. Αποθήκευση 4/5/2006, <http://www.cossa.org/volume24/24.18.htm>.

14 Paul D. Reynolds, "Privacy and Advances in Social and Policy Sciences: Balancing Present Costs and Future Gains", Journal of Official Statistics, vol. 3, no 2, 1993, Statistics Sweden.

παράγοντας είναι επίσης το δικαίωμα της δημόσιας ενημέρωσης. Η σχετική συζήτηση εμπλέκει τους τρεις πιο πάνω παράγοντες «προστασία των ατομικών απόρρητων πληροφοριών, την ερευνητική διαδικασία και το δικαίωμα, ταυτόχρονα, της δημόσιας ενημέρωσης/πληροφόρησης. Διαφορετικά θα υπήρχε κίνδυνος δημιουργίας μονοπωλιακών καταστάσεων από δημόσιους ή και ιδιωτικούς οργανισμούς, οι οποίες θα αντέβαιναν στο δημόσιο συμφέρον.

Την τελευταία δεκαετία πρωτοβουλίες προερχόμενες από διεθνείς οργανισμούς όπως ο Οργανισμός Ηνωμένων Εθνών (ΟΗΕ), τα Αρχεία Κοινωνικών Δεδομένων διεθνώς μέσω του CESSDA ή του ICPSR¹⁵, και άλλους παραγωγούς δεδομένων όπως οι Εθνικές Στατιστικές Υπηρεσίες, διαβουλευονται με στόχο την αποτελεσματικότερη και καλύτερη διάχυση δεδομένων προς την ερευνητική κοινότητα και προς όφελος των τοπικών κοινωνιών. Έτσι το CESSDA διεξάγει αυτήν την περίοδο έργο χρηματοδοτούμενο από το 7^ο πρόγραμμα πλαίσιο¹⁶ για την αναβάθμιση της ερευνητικής του υποδομής (CESSDA PPP), υποέργο του οποίου αποσκοπεί στη βελτίωση της δικτύωσης μεταξύ των δημόσιων οργανισμών που διαθέτουν δεδομένα, συμπεριλαμβανομένων της Eurostat, των εθνικών στατιστικών υπηρεσιών και του CESSDA. Στους κόλπους αυτής της συνεργασίας προγραμματίζεται από κοινού συνάντηση εργασίας Eurostat - CESSDA και εκπροσώπων των Στατιστικών Υπηρεσιών τον Οκτώβριο 2008.

Η ανωνυμοποίηση ενός συνόλου δεδομένων

Η ανωνυμοποίηση των ποσοτικών δεδομένων περιλαμβάνει τα ακόλουθα βήματα:

- Διαγραφή άμεσων στοιχείων ταυτοποίησης (όνομα, διεύθυνση, αρ. ταυτότητας, καρτών κ.ά.)
- Έμμεσα στοιχεία ταυτοποίησης (ηλικία, οργανισμός απασχόλησης, γεωγραφική περιοχή, κατηγοριοποιούνται για να μην ταυτοποιηθεί το υποκείμενο
- Συχνά δημιουργείται νέο δείγμα επί του αρχικού για τη δευτερογενή ανάλυση και την εκ νέου χρήση
- Η ανωνυμοποίηση των ποιοτικών δεδομένων είναι περισσότερο σύνθετη και δύσκολη ως διαδικασία χωρίς να επιτυγχάνεται πλήρως πάντοτε η μη ταυτοποίηση (τουλάχιστον σε μικρό δείγμα, όπως εξάλλου και στα ποσοτικά δεδομένα).

15 Inter-university Consortium for Social and Political Research (ICPSR) πρωτοβουλία του Πανεπιστημίου του Michigan που δημιούργησε την πρώτη διεθνή ένωση πανεπιστημίων, με σκοπό την ανταλλαγή δεδομένων και τεχνογνωσίας μεταξύ των μελών.

16 Περισσότερες πληροφορίες για το έργο στον ιστότοπο <http://www.cessda.org/ppp.html>, Workig Package 10.

Απαιτούν περισσότερη εργασία για ανωνυμοποίηση και προϋποθέτουν ότι ο ερωτώμενος έχει δώσει προφορική ή γραπτή σύμφωνη γνώμη για την περαιτέρω επεξεργασία των απαντήσεών του

- Διαγραφή άμεσων στοιχείων ταυτοποίησης
- Αλλαγή ονομάτων και κυρίων ονομάτων
- Αφαίρεση ευαίσθητων πληροφοριών

Κατηγοριοποίηση πληροφοριών

Σε κάθε περίπτωση υπάρχει ο κίνδυνος της ταυτοποίησης σε μικρά δείγματα πληθυσμού, σε ειδικούς πληθυσμούς και στην περίπτωση των πολύ μικρών γεωγραφικών περιοχών τόσο για τα ατομικά όσο και τα συλλογικά υποκείμενα.

Κοινωνική έρευνα και προσωπικά δεδομένα

Η κοινωνική έρευνα έχει ανάγκη τα προσωπικά δεδομένα. Κατ'αρχάς η έρευνα δεν αποτελεί απειλή για τα υποκείμενά της, αφού η χρήση των δεδομένων διεξάγεται με βάση την ανωνυμία παρά το γεγονός ότι, μέχρις ενός συγκεκριμένου σταδίου της ερευνητικής επεξεργασίας, τα δεδομένα αυτά είναι ονομαστικά και ως εκ τούτου το υποκείμενο της έρευνας μπορεί να ταυτοποιηθεί. Η διάθεση αυτών των δεδομένων ενέχει κινδύνους σε περίπτωση κακής χρήσης ή απλά χρήσης χωρίς ειδικούς όρους. Επομένως προστατεύοντας τα ίδια τα δεδομένα προστατεύονται κατ'επέκταση τα υποκείμενα της συγκεκριμένης έρευνας και διασφαλίζεται η ανάπτυξη και συνέχιση της ερευνητικής διαδικασίας.

Με τη διαδικασία της ανωνυμοποίησης ο ερευνητής, επιλέγοντας συγκεκριμένες μεθόδους, επιτυγχάνει τη μη σύνδεση των δεδομένων με την ταυτότητα των ατόμων που συνέβαλαν στη συλλογή τους. Η διαδικασία της ανωνυμοποίησης εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από το είδος των δεδομένων. Η δυσκολία και η ανάγκη μη ταυτοποίησης ποικίλλει ανάλογα με το είδος των δεδομένων. Η ανωνυμοποίηση είναι μηχανισμός που παράγει «λάθη» ή αλλάζει ελαφρώς τα δεδομένα ώστε να μην εντοπίζεται το άτομο, να μην ταυτοποιείται το σχετικά τυχαίο. Δεν επιτρέπει την παγίδα του προφανούς, αλλά ταυτόχρονα η διαδικασία της ανωνυμοποίησης έχει όρια αν δεν θέλουμε να επηρεασθεί η αξιοπιστία των ερευνητικών ευρημάτων.

Τα επιχειρησιακά δεδομένα (μητρώα κ.λπ.) απαιτούν μεγαλύτερη αναγωγή για να μην ταυτοποιούνται, ενώ, για παράδειγμα, τα δεδομένα σε επίπεδο νοικοκυριών λιγότερες παρεμβάσεις και «αλλοιώσεις» εφόσον η απογραφή και ο γενικός πληθυσμός δεν μπορούν να ταυτοποιηθούν εύκολα, με εξαίρεση τις πολύ μικρές περιοχές. (βλ. Anonymization L. Franconi, G. Seri.)

Ένα άλλο ζήτημα που εγείρεται αφορά την προστασία της συλλογικής οντότητας διατηρώντας ταυτόχρονα το δικαίωμά της στην πληροφόρηση. Οι πληροφορίες για τις επιχειρήσεις ή τους οργανισμούς δημοσίου συμφέροντος εμπίπτουν σε αυτήν την κατηγορία. Το βασικό επίχειρημα στη φειδωλή πρόσβαση στα δεδομένα των επιχειρήσεων είναι η δυσκολία της μη ταυτοποίησης. Η ανωνυμοποίηση δηλαδή, σύμφωνα με τα προαναφερόμενα στάδια, προϋποθέτει την απόκρυψη σχετικά με τον τομέα δραστηριότητας, το μέγεθος της επιχείρησης και την περιοχή όπου εδρεύει η επιχείρηση, πληροφορίες εξαιρετικά χρήσιμες για την ανάλυση. Και βέβαια όσο μικρότερη σε πληθυσμό είναι η περιοχή, τόσο αυξάνονται οι πιθανότητες ταυτοποίησης της επιχείρησης.

Η Εθνική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδας διαθέτει δευτερογενή δεδομένα και δείκτες, ενώ το Ινστιτούτο Κοινωνικών Ασφαλίσεων, για παράδειγμα, το οποίο διαθέτει εξαιρετικά πλούσιες και λεπτομερείς καταγραφές για το προσωπικό και τη δραστηριότητα των επιχειρήσεων της χώρας (έμμεσα) δεν διαθέτει τα δεδομένα του στην ερευνητική κοινότητα, λόγω των ευαίσθητων πληροφοριών και του κινδύνου ταυτοποίησης. Από την άλλη μεριά χρειάζεται τη διαμεσολάβηση των ειδικών επιστημόνων για την αποτίμηση των δεδομένων που καταγράφει και βάσει των οποίων διαμορφώνει την εκάστοτε στρατηγική του¹⁷.

Η Στατιστική Υπηρεσία της Γαλλίας για παράδειγμα, σε ό,τι αφορά τα δεδομένα των επιχειρήσεων, δίνει πρόσβαση στους ερευνητές μόνο μετά από αίτημά τους στο Συμβούλιο Στατιστικού Απορρήτου και με περιορισμούς τοπικότητας και μεγέθους των επιχειρήσεων. Η Ελλάδα και η Γαλλία είναι δύο περιπτώσεις «δεδηλωμένης βούλησης της πολιτείας» να διαθέτουν καταρχήν δευτερογενείς επεξεργασίες δεδομένων ή με εξαιρετικά περιοριστικές συνθήκες προσωπικά και επιχειρησιακά δεδομένα.

Στη συζήτηση για τη χρήση των πρωτογενών δεδομένων αντιπαρά τίθενται το ενδιαφέρον της ερευνητικής κοινότητας για την ανάλυση των κοινωνικών φαινομένων και η μέριμνα των παραγωγών δεδομένων δημόσιου χαρακτήρα, όπως οι Στατιστικές Υπηρεσίες, να διασφαλίσουν το απόρρητο των δεδομένων τους. Στη συζήτηση αυτήν επικρατούν δύο τάσεις και στάσεις. Από τη μια η ισχύουσα «κουλτούρα» της διεθνούς ερευνητικής κοινότητας που περιλαμβάνει ακαδημαϊκούς, ερευνητές δημόσιων, ιδιωτικών οργανισμών, μη κυβερνητικών οργανώσεων για την άμεση πρόσβαση στα μικροδεδομένα και, από την άλλη, οι πρακτικές των

17 Διαβούλευση της ομάδας εργασίας E1 στο πλαίσιο του e-business forum (Γενική Γραμματεία Βιομηχανίας, ΕΠ «κοινωνία της Πληροφορίας» με τίτλο «Τα κοινωνικο-οικονομικά δεδομένα στη μελέτη της Κοινωνίας της Πληροφορίας: Μηχανισμοί αλληλεπίδρασης και τεκμηρίωση αποφάσεων» Συνεργασία ΕΚΚΕ-IOBE, υπεύθυνοι Γ. Κάλλας, Η. Μαντζουνέας, Rapporteur Δ. Κονδύλη, Τοπάλη Μ., Ιανουάριος-Σεπτέμβριος 2003.

δημόσιων οργανισμών που συλλέγουν στατιστικά δεδομένα προς χρήση δημόσιων πολιτικών αλλά και προς όφελος του κοινωνικού συνόλου¹⁸.

Στις λύσεις που έχουν τεθεί προς συζήτηση από τα εμπλεκόμενα μέρη προτείνονται τα ασφαλή κέντρα¹⁹ επεξεργασίας δεδομένων ή κέντρα ελεγχόμενης πρόσβασης καθώς επίσης και οι χώροι των Αρχείων Δεδομένων και των ερευνητικών υποδομών, όπου η κάθε παρέμβαση ελέγχεται και επιβλέπεται με μεθοδολογικές και θεσμικές διαδικασίες.

Η διάχυση των δεδομένων στα κέντρα ελεγχόμενης πρόσβασης ή «ασφαλή κέντρα»

Τι είναι τα ασφαλή κέντρα ή κέντρα ελεγχόμενης πρόσβασης: οι αρχές λειτουργίας συνίστανται α) στην αποφυγή της κυκλοφορίας των δεδομένων και τη συγκέντρωσή τους σε ειδικό χώρο και β) στον έλεγχο κάθε παρέμβασης επί των δεδομένων. Στις άλλες χώρες της Ευρώπης²⁰ και αλλού, τα ασφαλή κέντρα επεξεργασίας των δεδομένων δημιουργήθηκαν για την επεξεργασία των προσωπικών δεδομένων και όχι των επιχειρησιακών δεδομένων. Στις περισσότερες όμως χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης τα δεδομένα των επιχειρήσεων δεν διέπονται από ιδιαίτερα περιοριστικούς όρους διάθεσης και ανάλυσης για ερευνητικούς σκοπούς.

Υπάρχουν δύο βασικές κατευθύνσεις δημιουργίας Ασφαλών Κέντρων για την επεξεργασία ευαίσθητων-προσωπικών δεδομένων:

- η πρόσβαση *in situ* (το δίκτυο των μεγάλων αμερικανικών πανεπιστημίων, στον Καναδά, τη Γερμανία, την Ολλανδία)
- η πρόσβαση μέσω διαδικτυακής σύνδεσης με κωδικό (η περίπτωση της Δανίας)

Τα κέντρα που παρέχουν πρόσβαση *in situ* απαιτούν υψηλό κόστος κατασκευής των ειδικών κτιρίων, καταρτισμένο προσωπικό, ειδικό στις επεξεργασίες των δεδομένων και στην πιστοποίηση όλων των λειτουργιών εισόδου-εξόδου.

Η στρατηγική των επιχειρήσεων και των οργανώσεων στηρίζονται στην πλη-

18 Η προστασία των προσωπικών δεδομένων διέπεται από την European Protection Act 1998 σε συνέχεια των ευρωπαϊκών οδηγιών του 1978 και 1995. Στην Ελλάδα σύμφωνα με το Ν2003 της Αρχής Προστασίας δεδομένων, οι ερευνητικές δραστηριότητες με συνολική διευθέτηση των ερευνών απολαμβάνουν ευνοϊκών ρυθμίσεων και όχι κατά περίπτωση όπως στις έρευνες με εμπορικό σκοπό.

19 Safe Centres σύμφωνα με τον αγγλικό όρο.

20 Με εξαίρεση τη Γαλλία όπου η πρόσβαση όχι μόνο στα προσωπικά αλλά και στα επιχειρησιακά γίνεται μετά από αίτημα στην Επιτροπή Στατιστικού Απορρήτου. Οι ίδιοι περιορισμοί πρόσβασης ισχύουν και στη χώρα μας. Όσο για τη συζήτηση περί δημιουργίας ασφαλών Κέντρων επεξεργασίας, ο προβληματισμός από ελληνικής πλευράς, περιορίζεται κυρίως στους κόλπους της Στατιστικής Υπηρεσίας.

ροφορία. Δεν μπορείς να τα προστατεύεις ενάντια στο δημόσιο συμφέρον. Υπάρχουν μηχανισμοί που αίρουν το απόρρητο σε ασφαλείς συνθήκες στα λεγόμενα ασφαλή κέντρα. Η λύση είναι επεξεργασίες υπό έλεγχο και επεξεργασίες εντός των Αρχείων.

Η δημιουργία δεοντολογίας και θεσμοθέτησης διαφορετικών συνθηκών πρόσβασης είναι απαραίτητη στη λειτουργία των οργανισμών που διαθέτουν, παράγουν και διαχέουν δεδομένα. Τα ασφαλή κέντρα θα πρέπει να είναι ανεξάρτητα των παραγωγών και να συνυπολογίζεται το κόστος και οι ανθρωπίνι πόροι. Οι τεχνικές επίσης δυνατότητες και περιορισμοί μπορούν επίσης να υπονομεύουν ό,τι μπορεί να θεωρείται σωστό «εν τοις πράγμασι».

Προστασία και συμφωνία των υποκειμένων έρευνας

Η ανωνυμοποίηση και η πρόσβαση ενέχουν διλήμματα επιλογών και πολιτικών. Τα μικροδεδομένα αφορούν κυρίως την παραγωγή των Στατιστικών Υπηρεσιών και δευτερευόντως τα Αρχεία Κοινωνικών Δεδομένων και τις Ερευνητικές Υποδομές. Θέτουν διλήμματα επί της ερευνητικής διαδικασίας και μπορούν να αποτελέσουν ή να αποτρέψουν τη χρήση μικροδεδομένων για ερευνητικούς σκοπούς εκ μέρους των φορέων ή και της πολιτείας. Η Ευρωπαϊκή Πράξη προστασίας των δεδομένων απαιτεί την καταρχήν συναίνεση των υποκειμένων της έρευνας και την ενημέρωσή τους σχετικά με το σκοπό συλλογής των πληροφοριών που παρέχουν και τους αφορούν. Τόσο η παραγωγή όσο και η πρόσβαση στα δεδομένα εμπεριέχουν το στοιχείο της εξουσίας και του καταμερισμού γιατί δίνουν πρόσβαση στη γνώση.

Η διαδικασία της ανωνυμοποίησης δεν θα πρέπει να θεωρείται *de jure* υποχρεωτική για τη διεξαγωγή κοινωνικών ερευνών, υποστηρίζει αριθμός κοινωνικών επιστημόνων μεταξύ των οποίων και στελέχη των Ευρωπαϊκών Αρχείων για τα Κοινωνικά Δεδομένα (Kuula 2006), με τη διπλή ιδιότητα του αρχειοθέτη/αρμόδιου τεκμηρίωσης των δεδομένων αλλά και του ερευνητή. Η επιχειρηματολογία τους συνίσταται αφενός στο μακρόχρονο της διαδικασίας ανωνυμοποίησης και ως εκ τούτου της μη δυνατότητας πρόσβασης σε πολύτιμο πρωτογενές υλικό για τον ερευνητή και αφετέρου στην άποψη ότι τα υποκείμενα στην έρευνα έχουν ήδη συναινέσει στη διάθεση των πληροφοριών με τη συμμετοχή τους, εκφράζοντας έμμεσα τη μη συναίνεση σε αριθμό ερωτήσεων τις οποίες δεν απαντούν. Το «ναι» και το «όχι» των ερωτήσεων μπορεί να εκλαμβάνεται ως αποδοχή και άρνηση του υλικού που προτίθεται να παρέχει ο ερωτώμενος στον ερευνητή.

Επίλογος

Στη συζήτηση για την πρόσβαση και τη διάχυση των δεδομένων όπως και στις σχετικές διαδικασίες προστασίας και μη ταυτοποίησης των υποκειμένων της έρευνας οι ερευνητικές υποδομές αποτελούν μια ασφαλή και αξιόπιστη λύση των δεδομένων ώστε να διασφαλίζονται οι προϋποθέσεις σωστής χρήσης. Επιπλέον το θεσμικό πλαίσιο λειτουργίας τους ως κομμάτι της ερευνητικής διαδικασίας προβλέπει όρους χρήσης για κάθε κατηγορία χρηστών και για κάθε ερευνητική χρήση.

Στη σημερινή κοινωνία της πληροφορίας, όπως αποκαλείται, οι κοινωνικοί και πολιτικοί μετασχηματισμοί έχουν δημιουργήσει σημαντικούς όγκους δεδομένων και πληροφοριών τους οποίους οι κοινωνικοί επιστήμονες καλούνται να αναλύσουν. Η ερευνητική κοινότητα και οι δημόσιοι οργανισμοί συλλογής δεδομένων θα πρέπει να βρουν έναν «κοινό τόπο» προς όφελος των τοπικών κοινωνιών σε εθνική και ευρωπαϊκή κλίμακα.

Βιβλιογραφικές αναφορές

Conseil National de l'Information Statistique (CNIS), Chroniques no 6, Juin 2007 "L'accès a l'information statistique a l'heure d'internet", Directeur de la publication Philippe Cuneo, rédactrice en chef Françoise Dussert.

Ministère de l'Economie, de Finances et de l'Emploi, Ministère du Travail, de Relations Sociales et de la Solidarite Objet: «Compte –rendu de la quatrième réunion du conseil scientifique du 21 Juin 2007», Octobre 2007, Direction de l'animation de la recherche, des études et des statistiques.

Kuula A., Data protection Act and Anonymisation of Research Data, Expert Seminar "open Access to Data: Anonymisation, Data Protection & Confidentiality", October 12-13, 2006, Athens.

Κονδύλη Δ. (2005), «Ζητήματα πρόσβασης και χρήσης των δεδομένων του Κόμβου», ημερίδα έργου «Δημιουργία Κόμβου Δευτερογενούς Επεξεργασίας Κοινωνικο-οικονομικών Δεδομένων και Δεικτών», Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών-Εθνικό Κέντρο Τεκμηρίωσης.

Μήτρου Λ. Πισκοπάνη Α.Μ. (2005), «Νομικά Ζητήματα από τη λειτουργία της Ελληνικής Τράπεζας Κοινωνικών Δεδομένων», δημοσίευτη μελέτη, Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών.

Πισκοπάνη Α.Μ. (2008), «Μελέτη θεσμικών ζητημάτων διαχείρισης και λειτουργίας της Ερευνητικής Υποδομής: κόμβος Δευτερογενούς Επεξεργασίας», δημοσίευτη μελέτη, Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών.

Watteler O., «International Comparability research and confidentiality issues. An archival perspective», Workshop CESSDA Experts meeting in Athens September 2006.

Ηλεκτρονικές πηγές

Etienne Penissat, “Entre science, administration et politique: produire des statistiques au sein d’un ministère”, Socio-logos, No 2, { ηλεκτρονική έκδοση}, 14 Νοεμβρίου 2007, url: <http://socio-logos.revues.org/document853.html>, ημερομηνία τελευταίας πρόσβασης 2/5/2008

Franconi L., S. Giovanni “Anonymization”, International Household

Survey Network, url: www.surveynetwork.org/home/?lvl1=tools&lvl2=anonymization
Italian Statistics Office, ημερομηνία τελευταίας πρόσβασης 10/5/2008

Mochmann E., Data Production, Data Access and Data Needs from a European Perspective, (ZA-EUROLAB, GESIS-ZA), παρουσίαση στο στρογγυλό τραπέζι Data for Comparative European Socio-Economic Research: Challenges, Opportunities and Constraints, πρόγραμμα NESSIE, =12-13/9/2002, Πανεπιστήμιο του Essex, ημερομηνία τελευταίας πρόσβασης 4/5/2008

Nations Unis, Commission de statistique, “Principes et lignes directrices concernant la gestion de la confidentialité et de l’accès aux microdonnées”, έκθεση των εργασιών της 38ης συνεδρίας 27/2-2/3/2007, Conseil Economique et Social, documents officiels 2007, supplément no 4. ημερομηνία τελευταίας πρόσβασης 4/7/2008 <http://unstats.un.org/unsd/statcom/doc07/Report-French.pdf>

Rapport Silberman “Les sciences sociales et leurs données”, στο <http://www.education.gouv.fr/rapport/silberman/avertis.htm>, ημερομηνία τελευταίας πρόσβασης 22/6/2006

2ο ΜΕΡΟΣ

ΔΙΑΣΤΑΣΕΙΣ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΑΝΤΙΑΜΕΡΙΚΑΝΙΣΜΟΥ, 1985-2004 ΙΔΕΟΛΟΓΙΚΑ, ΚΟΙΝΩΝΙΚΑ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΑ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ ΤΟΥ ΦΑΙΝΟΜΕΝΟΥ

ΖΗΝΟΒΙΑ ΛΙΑΛΙΟΥΤΗ

Περίληψη

Στο παρόν άρθρο επιχειρούμε να σκιαγραφήσουμε τις διακυμάνσεις και ορισμένα κοινωνικά, δημογραφικά και ιδεολογικά χαρακτηριστικά του αντιαμερικανικού φαινομένου στη μεταπολιτευτική Ελλάδα. Σχηματικά, θα λέγαμε ότι επιχειρούμε μια μετατόπιση του ερωτήματος από το τι είναι αντιαμερικανισμός στο ποιος είναι αντιαμερικανός. Από τα διαθέσιμα στοιχεία προκύπτει ότι έχουμε να κάνουμε με ένα φαινόμενο το οποίο βρίσκεται στην ακμή του. Όσον αφορά τις ιδεολογικές αναφορές του αντιαμερικανισμού, στη μεταψυχροπολεμική περίοδο συντελείται μια σημαντική μεταβολή σε σχέση με την προηγούμενη φάση της Μεταπολίτευσης, καθώς ο αντιαμερικανισμός παύει να είναι στοιχείο που χαρακτηρίζει κυρίως την αριστερή και κεντροαριστερή πολιτική κουλτούρα, και διαχέεται στο κομματικό και ιδεολογικό φάσμα, με ενισχυμένη παρουσία και στο χώρο της Δεξιάς. Επιπλέον, μπορούμε να πούμε ότι ο αντιαμερικανισμός είναι ένα φαινόμενο με νεανικό χαρακτήρα και με έντονη παρουσία στα άτομα ανώτερης μόρφωσης.

1. Εισαγωγή

Ο αντιαμερικανισμός αποτελεί ένα φαινόμενο για το οποίο έχει προταθεί πλήθος ορισμών. Για τους σκοπούς του παρόντος άρθρου θα χρησιμοποιήσουμε έναν εργαλειακό ορισμό, σύμφωνα με τον οποίο ο αντιαμερικανισμός ταυτίζεται με την ψυχολογική τάση ατόμων ή ομάδων να διαμορφώνουν κατά τρόπο συστηματικό αρνητική γνώμη για τις ΗΠΑ ή την αμερικανική κοινωνία γενικά²¹. Στη βιβλιογραφία αποτελεί κοινό τόπο ότι η ετερογένεια

21 Ο ορισμός αυτός παραπέμπει σε μια θεώρηση του αντιαμερικανισμού ως στάσης. P. Katzenstein and R. Keohane, *Varieties of Anti-Americanism: A framework for analysis*, in

και ο πολυπαραγοντικός χαρακτήρας αποτελούν βασικά χαρακτηριστικά του αντιαμερικανισμού ως διεθνούς φαινομένου²².

Οι σχετικές μελέτες εκκινούν από την παραδοχή ότι ο αντιαμερικανισμός δεν αναπτύσσεται στο κενό, αλλά εξαρτάται άμεσα από τα πολιτικά, κοινωνικά και πολιτισμικά χαρακτηριστικά κάθε χώρας. Όπως αναφέρεται χαρακτηριστικά, διαφορετικές ομάδες πολιτών αναπτύσσουν διαφορετικού τύπου συναισθήματα για την Αμερική και σε διαφορετικό βαθμό έντασης. Τόσο το περιεχόμενο όσο και η ένταση, αλλά και οι τρόποι έκφρασης του αντιαμερικανισμού ποικίλλουν όχι μόνο από χώρα σε χώρα, αλλά και στο εσωτερικό των κοινωνικών ομάδων²³. Έτσι, προκρίνεται η κατανόηση του φαινομένου μέσα από τις επιμέρους εθνικές εκφράσεις του, παρά η αφαιρετική σύλληψή του ως ενιαίου φαινομένου. Αυτού του είδους η προσέγγιση προϋποθέτει την κατανόηση του πολιτικού και κοινωνικού πλαισίου κάθε χώρας ως απαραίτητα δεδομένα για κάθε απόπειρα ερμηνείας. Ειδικότερα, το πολιτικό σύστημα και η πολιτική κουλτούρα κάθε χώρας προβάλλουν ως καθοριστικοί παράγοντες που ενθαρρύνουν ή αποθαρρύνουν τη διαμόρφωση αρνητικών στάσεων έναντι των ΗΠΑ²⁴.

Με τα παραπάνω συνδέεται και η έμφαση στην επίδραση της ιστορικής μνήμης, η οποία γίνεται αντιληπτή ως μια δυναμική και διαρκώς εξελισσόμενη διαδικασία. Ο αντιαμερικανισμός ερμηνεύεται επί τη βάση της διαλεκτικής σχέσης και της αλληλεπίδρασης παρελθόντος-παρόντος, καθώς το παρελθόν επηρεάζει την πρόσληψη του παρόντος, αλλά και οι εμπειρίες του παρόντος τροποποιούν την ανάμνηση του παρελθόντος²⁵.

P. Katzenstein and R. Keohane(ed.), *Anti-Americanisms in World Politics*, Cornell University Press 2006. p.12, P. Isernia, *Anti-Americanism in Europe during the Cold War*, in P. Katzenstein and R. Keohane(ed.)..., p.59. Άλλου τύπου ορισμοί εστιάζουν σε διαφορετικά επίπεδα του φαινομένου. Για παράδειγμα, οι A. Rubinstein, D. Smith, δίνοντας έμφαση περισσότερο στο επίπεδο της συμπεριφοράς, ορίζουν τον αντιαμερικανισμό ως «κάθε εχθρική ενέργεια ή έκφραση που γίνεται μέρος μιας αδιαφοροποίητης επίθεσης στην εξωτερική πολιτική, την κοινωνία, τον πολιτισμό και τις αξίες των ΗΠΑ», A. Rubinstein, D. Smith, *Anti-Americanism in the Third World*, in Thomas Perry Thornton (ed.), *Anti-Americanism: Origins and Context*, The Annals of the American Academy of Political and Social Science, May 1988, p.35.

22 Ibid, p.11.

23 Π.χ. Hamid Kizilbash, *Anti-Americanism in Pakistan*, in Thomas Perry Thornton (ed.), *Anti-Americanism: Origins and Context*..., p.59.

24 P. Katzenstein and R. Keohane..., p.12.

25 Χαρακτηριστικό παράδειγμα αυτής της προσέγγισης αποτελούν οι μελέτες για την επίδραση της ιστορικής μνήμης στη γένεση και εξέλιξη του αντιαμερικανισμού στον αραβικό κόσμο και στην Τουρκία αντίστοιχα, Adeed Dawisha, *Anti-Americanism in the Arab World: Memories of the past in the attitudes of the present*, in A. Rubinstein, D. Smith (ed), *Anti-Americanism in the Third World: Implications for US Foreign Policy*, Praeger Publishers, New York 1985, pp.67-82. Ahmet Evin, *Anti-Americanism in Turkey*, in A. Rubinstein, D. Smith (ed)..., pp.128-129.

Μία επιπλέον διάσταση που θα πρέπει να επισημανθεί είναι η μετατόπιση του ενδιαφέροντος από την εννοιακή και ιδεολογική συγκρότηση του αντιαμερικανισμού στα είδη των λειτουργιών που αυτός επιτελεί, καθώς με βάση αυτά ερμηνεύεται ευκολότερα τόσο η διάρκειά του στο χρόνο όσο και η ικανότητα μετάλλαξης και ευελιξίας²⁶. Μία από τις βασικότερες λειτουργίες που αποδίδονται στον αντιαμερικανισμό είναι η λειτουργία της πλαίσίωσης (framing), η οποία συνδέεται άμεσα με τις διεργασίες πολιτικής κινητοποίησης. Στο πλαίσιο αυτό, εξετάζεται και η συμβολή του αντιαμερικανισμού στη διαμόρφωση ατομικών και συλλογικών ταυτοτήτων²⁷. Ο αντιαμερικανισμός ιδωμένος ως πολιτικό, πολιτισμικό και κοινωνικό φαινόμενο συνδέεται επίσης με τα δίκτυα επικοινωνίας και κοινωνικής κινητικότητας κάθε χώρας²⁸.

Λαμβάνοντας υπόψη τα παραπάνω, μπορούμε να οροθετήσουμε τους στόχους της παρούσας μελέτης. Αντί για μία προσπάθεια αφαιρετικής σύλληψης του αντιαμερικανισμού ως ιδεολογικού μορφώματος, εδώ επιχειρούμε να απομονώσουμε πολύ συγκεκριμένες ψηφίδες του αντιαμερικανικού φαινομένου, όπως παρουσιάζεται στην Ελλάδα της Μεταπολίτευσης, σκιαγραφώντας μέσα από τα διαθέσιμα στοιχεία τις διακυμάνσεις του και ορισμένα από τα κοινωνικά, δημογραφικά, ιδεολογικά χαρακτηριστικά των φορέων του. Σχηματικά, θα λέγαμε ότι επιχειρούμε μια μετατόπιση του ερωτήματος από το τι είναι αντιαμερικανισμός στο ποιος είναι αντιαμερικανός. Εξάλλου, η απόπειρα απάντησης στο δεύτερο ερώτημα είναι βασικής σημασίας για την κατανόηση του πρώτου, καθώς η ταυτότητα του φορέα φωτίζει καλύτερα την ουσία του φαινομένου.

2. Ιστορικό πλαίσιο

2.1 Οι απαρχές

Οι ρίζες του ελληνικού αντιαμερικανισμού ανάγονται στην περίοδο του Εμφυλίου. Για την Αριστερά, οι ΗΠΑ ταυτίζονται με την παράταξη των νικητών και με το μετεμφυλιακό καθεστώς²⁹. Πρόκειται για έναν αντιαμερικανισμό με πολιτικές, ιδεολογικές και πολιτισμικές αναφορές. Εξάλλου, και για άλλες ευρωπαϊκές χώρες, που εντάχθηκαν στο Σχέδιο Μάρσαλ, το τέλος του Β' Παγκοσμίου

26 Irving Louis Horowitz, *Latin America, Anti-Americanism, and Intellectual Hubris*, in A. Rubinstein, D. Smith (ed) ..., p.63.

27 P. Katzenstein and R. Keohane, *Varieties of Anti-Americanism: A framework for analysis...*, p.13.

28 Ahmet Evin, *Anti-Americanism in Turkey...*, pp.130-134.

29 Κ. Τσουκαλάς, *Η ιδεολογική επίδραση του εμφυλίου πολέμου*, στο Ν. Αλιβιζάτος (επιμελ.), *Η Ελλάδα στη δεκαετία 1940-1950. Ένα έθνος σε κρίση*, Θεμέλιο, Αθήνα 1994, σελ. 562.

Πολέμου σηματοδοτεί τις απαρχές φαινομένων αντιαμερικανισμού³⁰. Επίσης, δεν πρέπει να μας διαφεύγει ότι ο αντιαμερικανισμός πρέπει να εξετάζεται και να ερμηνεύεται στο ευρύτερο πλαίσιο του Ψυχρού Πολέμου και σε συνάρτηση με την έκβαση των ιδεολογικών αναμετρήσεων, που διεξάγονται στο πλαίσió του, όπως η αντιπαράθεση ολοκληρωτισμού-αντιολοκληρωτισμού³¹. Έτσι, η αποτίμηση του αντιαμερικανισμού αποκτά ολοκληρωμένο νόημα όταν συνεξετάζονται παράγοντες όπως ο φιλοσοβιετισμός ή ο φιλοκομμουνισμός.

Επιστρέφοντας στα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της ελληνικής περίπτωσης, παρατηρούμε ότι κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1950 και κάτω από την επίδραση του κυπριακού ζητήματος, ο αντιαμερικανισμός τείνει να αποκτήσει διαπαραταξιακό χαρακτήρα, υπερβαίνοντας την τομή εθνικοφρόνων και μη. Η εθνικιστική συνιστώσα είναι ένα σημαντικό ερμηνευτικό κλειδί, αλλά δεν είναι το μοναδικό. Τα αιτήματα εκδημοκρατισμού και εκσυγχρονισμού, το αίτημα για εθνική ανεξαρτησία, η άνοδος του φοιτητικού και νεολαιίστικου κινήματος τροφοδοτούν και αυτά τον αντιαμερικανικό λόγο³². Παράλληλα, αρθρώνεται μια συστηματική κριτική και απόρριψη του αμερικανικού κοινωνικού και πολιτισμικού μοντέλου, αυτού που κωδικοποιείται ως «αμερικανικός τρόπος ζωής», που δεν περιορίζεται στο χώρο της κομμουνιστικής Αριστεράς.

Στη δεκαετία του 1960, η νέα όξυνση του κυπριακού ζητήματος και κυρίως η πολιτική κρίση των Ιουλιανών προσδίδουν νέα ένταση στο φαινόμενο. Για την υπό διαμόρφωση Κεντροαριστερά, για την οποία η εμπειρία των Ιουλιανών θα αποτελέσει σημείο αναφοράς³³, οι Αμερικανοί είναι άμεσα συνδεδεμένοι με την εδραίωση και την κρίση της «καχεκτικής δημοκρατίας»³⁴.

2.2 Ο μετασχηματισμός

Η επτάχρονη δικτατορία (1967-1974) είναι μία περίοδος συσσώρευσης ποσοτικών και ποιοτικών μεταβολών στο χαρακτήρα του αντιαμερικανισμού. Η ριζοσπαστικοποίηση ενός ευρύτερου τμήματος της ελληνικής κοινωνίας, που

30 A. Stephan, *The Americanization of Europe. Culture, diplomacy, and Anti-Americanization after 1945*, Berghahn Books, New York-Oxford 2006.

31 Δ. Παπαδημητρίου, *Από το λαό των νομιμοφρόνων στο έθνος των εθνικοφρόνων. Η συντηρητική σκέψη στην Ελλάδα*, Σαββάλας 2007, σελ. 178-206.

32 Β. Κρεμμυδάς, *Η Ελλάδα του 1945-1967: Το ιστορικό πλαίσιο*, στο Ίδρυμα Σάκη Καράγιωργα, *Η ελληνική κοινωνία κατά την πρώτη μεταπολεμική περίοδο (1945-1967)*, Αθήνα 1994, σελ.16.

33 Γ. Καραμπελιάς, «Μετά 20 έτη» στο Λιβιεράτος, Καραμπελιάς, *Ιουλιανά '65: η έκρηξη των αντιθέσεων*, Κομμούνα, Αθήνα 1985, σελ. 85.

34 Ηλ. Νικολακόπουλος, *Η Καχεκτική Δημοκρατία: κόμματα και εκλογές, 1946-1967*, Πατάκης, Αθήνα 2001.

εκφράζεται κατά την περίοδο της Μεταπολίτευσης³⁵, αντανακλάται και στην εκδήλωση του αντιαμερικανικού φαινομένου. Η αποτίμηση των τραυματικών εμπειριών της δικτατορίας και του Κυπριακού από την ελληνική κοινωνία πήρε λιγότερο τη μορφή της αυτοκριτικής και περισσότερο της ενοχοποίησης ενός παντοδύναμου εξωτερικού εχθρού: των ΗΠΑ. Η καταγγελία του ρόλου των ΗΠΑ αποτελεί διακομματικό σημείο αναφοράς, που εκφράζεται συμβολικά και στην απόφαση αποχώρησης από το στρατιωτικό σκέλος του ΝΑΤΟ από την κυβέρνηση Καραμανλή (1974).

Παράλληλα, η ένταξη του αντιαμερικανισμού στον πολιτικό λόγο του ΠΑΣΟΚ ενίσχυσε τη θέση της αντιαμερικανικής ρητορικής στη δημόσια θεματολογία και τα λαϊκιστικά στοιχεία του φαινομένου. Μία από τις συνιστώσες του αιτήματος της Αλλαγής, ένα αίτημα με σημείο αναφοράς όχι μόνο το χώρο του ΠΑΣΟΚ, αλλά και τον ευρύτερο μη δεξιό χώρο, ήταν, τουλάχιστον σε διακηρυκτικό επίπεδο, και το να δοθεί τέρμα στη λεγόμενη αμερικανοκρατία³⁶:

«Αν θέλουμε πραγματική αλλαγή ένας είναι ο δρόμος: να απαλλαγεί η χώρα από την αμερικανοκρατία. Αλλαγή πραγματική και αμερικανοκρατία δεν συμβιβάζονται»³⁷.

Η διακυβέρνηση της χώρας από το ΠΑΣΟΚ (1981-1989) σηματοδοτεί ένα είδος κυβερνητικά εκπορευόμενου αντιαμερικανισμού, ο οποίος είχε περισσότερο ρητορικό χαρακτήρα και λιγότερο πρακτικές συνέπειες³⁸. Ωστόσο, δεν πρέπει να παραγνωρίζεται η παρακαταθήκη του σε επίπεδο δημόσιου λόγου και πολιτικής κουλτούρας³⁹, καθώς η διαφοροποίηση από τις επιλογές των ΗΠΑ στη διεθνή σκηνή προβάλλει ως ισοδύναμο της εθνικής ανεξαρτησίας.

35 Γ. Βούλγαρης, *Η Ελλάδα της Μεταπολίτευσης 1974-1990. Σταθερή δημοκρατία σημαδεμένη από τη μεταπολεμική ιστορία*, Θεμέλιο 2002, σελ. 28-31.

36 Χαρακτηριστική αυτού του κλίματος είναι η αρθρογραφία του μη δεξιού Τύπου την περίοδο 9-12/1981.

37 Απόσπασμα από την ομιλία του Χαρίλαου Φλωράκη στο Αγρίνιο, 1/10/1981. Παρατίθεται στο *Έθνος*, 2/10/1981, σελ. 6. Ανάλογες τοποθετήσεις του γ.γ. του ΚΚΕ και στις προεκλογικές ομιλίες στο 7ο Φεστιβάλ της ΚΝΕ, στη Μυτιλήνη, στο Σύνταγμα. Πηγή: *Ριζοσπάστης*, 15/9/1981, σελ. 1,3, 28/9/1981, σελ. 1,3, 14/10/1981, σελ. 4. Ανάλογες θέσεις κατά την προεκλογική περίοδο εκφράζει και ο Α. Παπανδρέου (ενδεικτικά συνέντευξη Τύπου σε Έλληνες και ξένους δημοσιογράφους στη Θεσ/νίκη στις 11/10/1981), καθώς και ο προσκείμενος σε αυτόν Τύπος. *Έθνος*, 16/10/1981, σελ. 6. *Έθνος*, «Πνέει ήδη άνεμος ανεξαρτησίας», 27/10/1981.

38 Γ. Βούλγαρης, *όπ.π.*, σελ. 225, 232.

39 Η αρθρογραφία του φιλοκυβερνητικού και κομμουνιστικού Τύπου είναι και στην περίπτωση αυτή χαρακτηριστική. Ενδεικτικές του κλίματος είναι εξάλλου και οι πορείες που πραγματοποιούνται την περίοδο αυτήν με έντονο αντιαμερικανικό χαρακτήρα και σημείο αναφοράς την αμερικανική πρεσβεία.

Αξίζει να σημειωθεί ότι ο μη δεξιός Τύπος⁴⁰ παρουσιάζει συστηματικά την κυβέρνηση του ΠΑΣΟΚ ως στόχο επιθέσεων από τις ΗΠΑ⁴¹, ενώ σκιαγραφείται μια εξαιρετικά αρνητική εικόνα της προεδρίας Ρίγκαν ως απειλής τόσο για την Ελλάδα όσο και για τον κόσμο συνολικά⁴². Γεγονότα όπως η ανακήρυξη του τουρκοκυπριακού ψευδοκράτους⁴³, η διαμάχη γύρω από την πτώση του κορεατικού τζάμπο⁴⁴, η αεροπειρατεία στο αεροσκάφος της TWA και η αμερικανική ταξιδιωτική οδηγία σε βάρος της Ελλάδας αποτέλεσαν στιγμές κορύφωσης του αντιαμερικανικού λόγου⁴⁵.

Ενδεικτικές του κλίματος είναι εξάλλου και οι αντιαμερικανικές πορείες που πραγματοποιούνται κατά τη Μεταπολίτευση, με διάφορες αφορμές (όπως η καταδίκη του ρόλου των ΗΠΑ σε διάφορα σημεία του πλανήτη, αλλά και σε σχέση με την Ελλάδα) και με προορισμό την αμερικανική πρεσβεία. Η επέτειος του Πολυτεχνείου αποτελεί σταθερά ένα σημείο αναφοράς για τέτοιου είδους εκδηλώσεις. Χαρακτηριστικά παραδείγματα αποτελούν η πρώτη πορεία για το Πολυτεχνείο που πραγματοποιείται μετά την άνοδο του ΠΑΣΟΚ στην εξουσία⁴⁶ και η αντίστοιχη πορεία που πραγματοποιείται μετά την ανακήρυξη του τουρκοκυπριακού ψευδοκράτους⁴⁷. Αυτού του είδους οι εκδηλώσεις αποτελούν μία επιπλέον κατηγορία στην «κληρονομιά» του ελληνικού αντιαμερικανισμού⁴⁸, που η σημασία της μπορεί να ανιχνευτεί σε αρκετά πρόσφατα

40 Τα έντυπα αυτού του χώρου εμφανίζουν ιδιαίτερα υψηλά επίπεδα κυκλοφορίας. Ενδεικτικά, το 1985, το *Έθνος* έχει πανελλαδικά μέση ημερήσια κυκλοφορία περ. 203.000 φύλλα, *Τα Νέα* περ. 135.000, η *Ελευθεροτυπία* περ. 107.000 φύλλα, ενώ ο *Ριζοσπάστης* περ. 60.000 φύλλα. Το 1988, τα νούμερα αυτά διαμορφώνονται ως εξής: *Έθνος* περ. 146.000 φύλλα, *Ελευθεροτυπία*, περ. 126.000 φύλλα, *Τα Νέα* 113.000 φύλλα και *Ριζοσπάστης* περ. 40.500 φύλλα. Πηγή: Ένωση Ιδιοκτητών Ημερησίων Εφημερίδων Αθηνών: www.eihea.gr

41 *Τα Νέα*, «Εκστρατεία στη Δύση εναντίον της Ελλάδας», 24/1/1984. *Ελευθεροτυπία*, «Σχέδιο επιθέσεων ΗΠΑ κατά Ανδρέα», 7/10/1984, σελ. 20. *Έθνος*, 20/10/1981, *Έθνος*, 27/10/1981, σελ. 6. *Ριζοσπάστης*, 10/11/1981, 21/10/1981, σελ. 2, 22/10/1981, 28/10/1981, 20/11/1981.

42 *Έθνος*, «Ο προϋπολογισμός των Ηνωμένων Πολιτειών», 3/2/1984, σελ. 6. *Έθνος*, «Αμερικανολυκοφιλία», 15/7/1984, σελ. 2. *Ελευθεροτυπία*, «Ο καουμπόη πάει και για δεύτερο γύρο», 5/2/1984, σελ. 10. *Ελευθεροτυπία*, «Επικίνδυνες ριγκανισμούς παρενέργειες», 15/10/1984, σελ. 9. *Ελευθεροτυπία*, «Γιατί ψηφίζουν τους Ρίγκαν οι Αμερικανοί», 10/11/1984, σελ. 9. *Τα Νέα*, «Η δεύτερη τετραετία του Ρίγκαν», 15/11/1984, σελ. 4.

43 *Έθνος*, «Ο ιμπεριαλισμός ξαναχτυπά την Ελλάδα», 16/11/1983. *Ριζοσπάστης*, «Ενοχοι ΗΠΑ-ΝΑΤΟ για το χτεσινό πραξικόπημα της Αγκυρας στην Κύπρο», 16/11/1983.

44 *Τα Νέα*, «Ο Ρίγκαν, το τζάμπο και η αλήθεια», 25/8/1984.

45 *Καθημερινή*, «Υπερβολή και αδικία», 22/6/1985, σελ. 5. *Τα Νέα*, «Χωρίς πια προσχήματα», 22/6/1985, σελ. 2. *Τα Νέα*, «Ο καουμπόη, οι απειλές κι ο βράχος», 27/6/1985, σελ. 4.

46 *Έθνος*, «Πάνδημη Πορεία κατά των ΗΠΑ. 1.000.000 λαού διαδήλωνε επί 5 ώρες... Δικαίωση του Πολυτεχνείου-Εγγύηση της Αλλαγής», 16/11/1981.

47 *Έθνος*, «Μια Πορεία Σταθμός. Όχι βροντοφώναξαν οι χιλιάδες λαού στον αμερικανικό και τουρκικό ιμπεριαλισμό», 18/11/1983, σελ. 18-21.

48 Ο Doug McAdam επισημαίνει ότι ο αντιαμερικανισμός θα πρέπει να μελετάται και με βάση τη θεωρία των κοινωνικών κινημάτων ως έκφραση συγκρουσιακότητας, Doug

γεγονότα, όπως τα αντιαμερικανικά συλλαλητήρια που σημειώνονται κατά την επίσκεψη Κλίντον στην Αθήνα (Νοέμβριος 1999), κατά την περίοδο της ΝΑΤΟϊκής επέμβασης στη Γιουγκοσλαβία (Απρίλιος-Ιούνιος 1999) και κατά της αμερικανικής εισβολής στο Ιράκ (Φεβρουάριος-Απρίλιος 2003).

Στα τέλη της δεκαετίας του 1980 και τις αρχές του 1990, ο αντιαμερικανισμός φαίνεται να διέρχεται περίοδο ύφεσης. Όντας εν πολλοίς γέννημα του Ψυχρού Πολέμου, επηρεάζεται αναπόφευκτα από το τέλος του. Η απουσία πλέον αντίπαλου δέους αντανακλά και στο χαρακτήρα του αντιαμερικανισμού. Η αισιοδοξία που φαίνεται να επικρατεί στην κοινή γνώμη είναι παροδική και δίνει τη θέση της στην ανασφάλεια για τους συσχετισμούς εξουσίας στη λεγόμενη Νέα Τάξη Πραγμάτων και το ρόλο των ΗΠΑ⁴⁹. Η αμηχανία και η προσπάθεια έγκαιρης επισήμανσης του επόμενου «εχθρού» είναι τα στοιχεία που χαρακτηρίζουν τις απόπειρες κατανόησης της μεταψυχροπολεμικής εποχής. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει η *Απογευματινή*:

«...Η άρση των υλικών φόβων και η αντικατάστασή τους με δύσληπτες έννοιες είναι αυτό που θα πρέπει να ανησυχεί πλέον...».⁵⁰

Αξίζει πάντως να σημειωθεί ότι ακόμη και στη μεταβατική αυτήν περίοδο, η ελληνική κοινή γνώμη φαίνεται να έχει μεγαλύτερη εμπιστοσύνη στην ΕΣΣΔ (44%) απ' ό,τι στις ΗΠΑ (39%) προκειμένου «να χειριστεί με υπευθυνότητα τα διεθνή προβλήματα», ενώ αρκετά θετική είναι και η συνολική στάση απέναντι στην ΕΣΣΔ (οι θετικές γνώμες φτάνουν στο 59%)⁵¹.

2.3 Η συγχρονική διάσταση

Για την περίοδο από τις αρχές της δεκαετίας του 1990 μέχρι το 2004 είναι ίσως καλύτερο να μιλήσουμε για υποθέσεις εργασίας βάσει των διαθέσιμων στοιχείων, παρά για ιστορική αποτίμηση, λόγω της χρονικής μας εγγύτητας με την περίοδο αυτήν. Την περίοδο που ακολουθεί το τέλος του Ψυχρού Πολέμου, ο αντιαμερικανισμός βρίσκεται μάλλον σε λανθάνουσα μορφή παρά υφίσταται πραγματική κάμψη. Όπως, εξάλλου, έχουν υποστηρίξει οι Katzenstein και Keohane, ο αντιαμερικανισμός λειτουργεί σαν ένα συνεχές, με διαφορετικά επίπεδα έντασης, τα οποία εναλλασσονται, αλλά καθένα από αυτά αποτελεί αυθεντική μορφή του φαινομένου.

McAdam, *Legacies of Anti-Americanism: A sociological perspective*, in P. Katzenstein and R. Keohane (ed.), pp 251-269.

49 *Καθημερινή*, «Χωρίς εχθρούς»; 25/11/89, σελ. 6. *Καθημερινή*, «Το τέλος της ιστορίας», 3/9/1989, σελ. 18. *Τα Νέα*, «Υπερδυνάμεις και αυταπάτες», 10/11/89, σελ. 4.

50 *Απογευματινή*, 20/11/89, σελ. 26.

51 Οι σχετικές ερωτήσεις διενεργήθηκαν από αμερικανικό ερευνητικό ινστιτούτο και ενσωματώθηκαν στο Ευρωβαρόμετρο του Δεκεμβρίου 1989. Ο ευρωπαϊκός μέσος όρος για την εμπιστοσύνη στις ΗΠΑ είναι 60% και 54% για την ΕΣΣΔ, ενώ η Ελλάδα και η Ισπανία είναι οι δύο χώρες στις οποίες η εμπιστοσύνη στην ΕΣΣΔ είναι μεγαλύτερη από την εμπιστοσύνη στις ΗΠΑ.

Είναι χαρακτηριστικό ότι λίγα μόλις χρόνια μετά το τέλος του Ψυχρού Πολέμου, ο αντιαμερικανισμός εμφανίζεται ενισχυμένος και μάλιστα η αναζωπύρωση αυτή προηγείται της ΝΑΤΟϊκής επέμβασης στη Γιουγκοσλαβία, η οποία θεωρείται σημείο αναφοράς για την «αφύπνιση» του ελληνικού αντιαμερικανισμού. Η πρόκληση των ΗΠΑ ως απειλής προσαρμόζεται στον μεταδιπολικό κόσμο, εκφράζει το φόβο μπροστά στην προοπτική της αμερικανικής ηγεμονίας και στο συσχετισμό δυνάμεων που αυτή δημιουργεί για την Ελλάδα. Ωστόσο, οι πρώτες εκδηλώσεις του μεταψυχροπολεμικού ελληνικού αντιαμερικανισμού αποτυπώνονται στην αρνητική αποτίμηση του ρόλου των ΗΠΑ όσον αφορά την κρίση των Ιμίων (Ιανουάριος 1996) και τη σύλληψη του Οτσαλάν.

Η κορύφωση αυτής της τάσης, πλέον, εκδηλώνεται στην αποτίμηση της ΝΑΤΟϊκής επέμβασης στο Κόσοβο⁵², όπου αποτυπώνεται η πλήρης απονομιμοποίηση της Ατλαντικής Συμμαχίας και της ηγεσίας των ΗΠΑ⁵³. Επανελημμένες αναφορές έχουν γίνει στο εθνικιστικό και θρησκευτικό στοιχείο, υπερτονίζοντας συχνά τη σημασία τους, για την κατανόηση της έντασης του ελληνικού αντιαμερικανισμού την περίοδο αυτήν. Το θρησκευτικό πρόταγμα είναι μάλλον επιφανειακό, ενώ το εθνικιστικό στοιχείο προϋπήρχε ούτως ή άλλως σαν συνιστώσα του ελληνικού αντιαμερικανισμού και επαναδιατυπώνεται υπό το βάρος των εξελίξεων στη Βαλκανική χερσόνησο. Ο έντονος κινηματικός χαρακτήρας στην έκφραση του αντιαμερικανισμού στη συγκυρία αυτήν παραπέμπει σε ανάλογες εκδηλώσεις της πρώτης περιόδου της Μεταπολίτευσης, ενώ δημιουργεί μια παρακαταθήκη για τη μελλοντική εξέλιξη του φαινομένου.

Το διεθνές σκηνικό μετά τις 11/9/2001 τροφοδοτεί εκ νέου τον ελληνικό αντιαμερικανισμό. Ήδη, λίγο μετά την 11η Σεπτεμβρίου, η ελληνική κοινή γνώμη αξιολογούσε αιτιολογημένη –αν όχι δίκαιη– την τρομοκρατική επίθεση στο έδαφος των ΗΠΑ⁵⁴. Οι επιλογές της κυβέρνησης των ΗΠΑ, στο πλαίσιο του πολέμου κατά της τρομοκρατίας, τόσο στο εσωτερικό όσο και στο

52 Οι δημοσκοπήσεις καταγράφουν την απόρριψη της αμερικανικής πολιτικής στην περίπτωση του Κόσοβου. Ενδεικτική η έρευνα της VPRC, σύμφωνα με την οποία περίπου 96% των ερωτηθέντων εκφράζουν την αντίθεσή τους στους βομβαρδισμούς της Γιουγκοσλαβίας. Τα Νέα, «Όλοι κατά των βομβαρδισμών, ένας στους δύο κατά Μιλόσεβιτς», 17/4/1999. Σε ανάλογη έρευνα της Alco για τον *Τύπο της Κυριακής*, το «όχι» στους βομβαρδισμούς φθάνει στο 98,6%.

53 Zinovia Lialiouti, *Perceptions of Global Justice: Greek Anti-americanism and the War in Kosovo*, 2nd Global International Studies Conference: *What keeps us apart? What Keeps us together*, International order, justice, values, 23-26/7/2008.

54 St. Stavridis, *Anti-Americanism in Greece: reactions to the 11-S, Afghanistan and Iraq*, GreeSE Paper No 6, Hellenic Observatory Papers on Greece and Southeast Europe, September 2007, p.9. Χαρακτηριστική και η ακόλουθη αναφορά στις 11/9/2001: *Κυριακάτικη Ελευθεροτυπία*, «Πολύνεκρη μεν, αφορμή δε», 5/9/2004: «...η αυτοκρατορία εξακολουθεί να παίρνει εκδίκηση, χωρίς να αποδίδει δικαιοσύνη».

εξωτερικό, αποτελούν αντικείμενο έντονης αποδοκιμασίας, ανεξάρτητα από ιδεολογικούς διαχωρισμούς⁵⁵.

Ειδικότερα όσον αφορά την αμερικανική εισβολή στο Ιράκ, οι δημοσκοπήσεις καταγράφουν την αντίθεση της ελληνικής κοινής γνώμης σε ποσοστά άνω του 90%⁵⁶. Το διάστημα Φεβρουαρίου-Απριλίου 2003⁵⁷ πραγματοποιούνται μια σειρά μαχητικών αντιαμερικανικών διαδηλώσεων, ενώ η ΓΣΕΕ, ΑΔΕΔΥ και πολυάριθμες πρωτοβάθμιες και δευτεροβάθμιες οργανώσεις συμμετέχουν στις κινητοποιήσεις με στάσεις εργασίας και 24ωρες απεργίες⁵⁸. Παράλληλα, οι σχετικές έρευνες αναδεικνύουν τη θετική αξιολόγηση των λεγόμενων «κινηματικών πρακτικών» ως άμεση συνέπεια της αντίθεσης στην αμερικανική εισβολή⁵⁹.

2.4 Η διακύμανση του αντιαμερικανισμού

Έχοντας υπόψη το παραπάνω πλαίσιο και με βάση τα διαθέσιμα στοιχεία, μπορούμε να αποτυπώσουμε τη διακύμανση του αντιαμερικανισμού την περίοδο 1985-2004 (Διάγραμμα 1)⁶⁰:

55 *Καθημερινή*, 19/12/2007. *Ελευθεροτυπία*, «Αντιμέτωποι με την εσωτερική βαρβαρότητα», 11/9/2004.

56 Σύμφωνα με δημοσκόπηση της Metron Analysis (15-30/3/2003), η συντριπτική πλειοψηφία των Ελλήνων τάσσεται κατά του πολέμου στο Ιράκ (94%), γεγονός που αντανακλά και στη στάση τους έναντι των ΗΠΑ, καθώς 77,5% των ερωτώμενων έχουν αρνητική γνώμη για τις ΗΠΑ. *Καθημερινή*, «Ευρωπαϊκή πρωτιά της Ελλάδας κατά της επέμβασης», 4/4/2003.

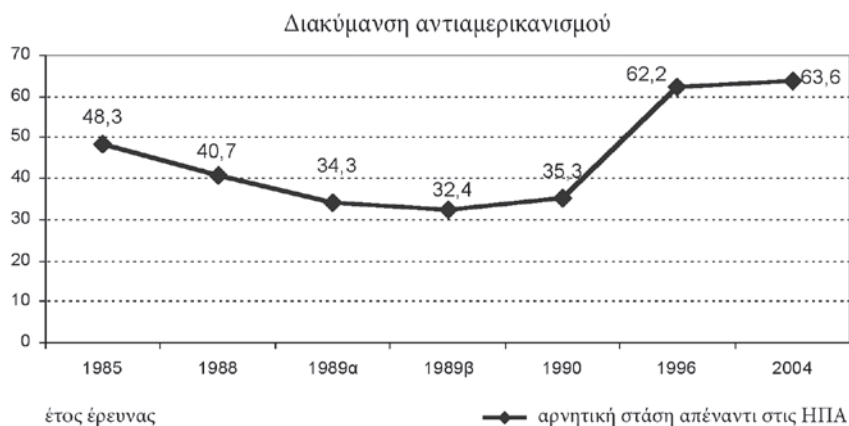
57 Ανάλογες διαδηλώσεις πραγματοποιούνται το ίδιο διάστημα και σε πολλές πόλεις του εξωτερικού. Στη διαδήλωση της 14/2/2003 στην Αθήνα, οι συμμετέχοντες υπολογίζονται σε 100.000. Ενδεικτικά: *Τα Νέα*, «Όχι αίμα για το πετρέλαιο. Με πρωτοφανή παλμό οι Αθηναίοι ξεχύθηκαν στους δρόμους για την ειρήνη», 17/2/2003.

58 G. Tzogopoulos, «Greece and Gulf War II», LSE Hellenic Observatory Conference Paper, London 2005: www.lse.ac.uk.

59 Στην έρευνα της Metron Analysis (15-30/3/2003), περίπου 49% των ερωτώμενων αξιολογεί τη διαδήλωση ως «θετική αξία» έναντι περίπου 39% που είχε προκύψει από την έρευνα της εταιρείας τον Νοέμβριο του 2002. *Καθημερινή*, «Ευρωπαϊκή πρωτιά της Ελλάδας κατά της επέμβασης», 4/4/2003. Αλλά και σε έρευνα της Alco για τη στάση των νέων έναντι του πολέμου στο Ιράκ προέκυψε ότι ενισχύθηκε η διάθεση των νέων «να κινητοποιηθούν και να αντιδράσουν». Δ. Σταυρόπουλος, «Πώς είδαν οι νέοι τον πόλεμο», *Το Βήμα*, 13/4/2003.

60 Τα διαγράμματα αποτυπώνουν τη διακύμανση της αρνητικής στάσης έναντι των ΗΠΑ βάσει των απαντήσεων στην ερώτηση: «Θέλω να μου πείτε... [στη συγκεκριμένη περίπτωση για τις ΗΠΑ] πόση συμπάθεια αισθάνεστε, ξεκινώντας από το 1, που σημαίνει ότι δεν αισθάνεστε καμία συμπάθεια και φτάνοντας στο 10, που σημαίνει ότι αισθάνεστε μεγάλη συμπάθεια». Οι απαντήσεις που κυμαίνονται από 1-4 (μικρός βαθμός συμπάθειας) κωδικοποιούνται ως αρνητική στάση, οι απαντήσεις 5-6 ως αρνητική στάση και οι απαντήσεις 7-10 (μεγάλος βαθμός συμπάθειας) ως θετική στάση. Τα αντίστοιχα ποσοστά υπολογίζονται βάσει του έγκυρου ποσοστού απαντήσεων.

Διάγραμμα 1

Πηγή: ΕΚΚΕ (1985, 1988, 1989α, 1989β, 1990, 1996, 2004).

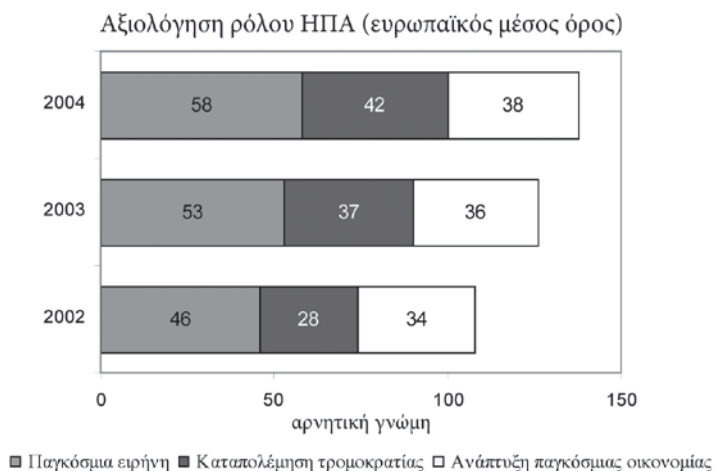
Στο σημείο αυτό, είναι χρήσιμο να προσδώσουμε στην τρέχουσα φάση του ελληνικού αντιαμερικανισμού και μία συγκριτική διάσταση. Αν η καταδίκη του ρόλου των ΗΠΑ όσον αφορά τη Γιουγκοσλαβία καταγράφηκε ως ελληνική ιδιαιτερότητα σε σχέση με τις ευρωπαϊκές αντιδράσεις, η αποτίμηση των επιλογών της κυβέρνησης Μπους εντάσσει τις αντιδράσεις της ελληνικής κοινωνίας γνώμης σε ένα ευρύτερο πλαίσιο αντιαμερικανισμού. Η εκστρατεία κατά της τρομοκρατίας, και κυρίως ο πόλεμος στο Ιράκ, κρίνεται αρνητικά σε ένα φάσμα χωρών, τόσο στη Δυτική Ευρώπη όσο και στο μουσουλμανικό κόσμο⁶¹. Ειδικότερα, όσον αφορά την Ευρωπαϊκή Ένωση, τα στοιχεία καταγράφουν μια σταθερή επιδείνωση της εικόνας των ΗΠΑ, όπως προκύπτει από μια σειρά δεικτών (Διάγραμμα 2)⁶². Πάντως, η αρνητική αξιολόγηση του ρόλου των ΗΠΑ καταγράφει στην Ελλάδα τα υψηλότερα ποσοστά σε σχέση με τις υπόλοιπες χώρες της Ένωσης (Διάγραμμα 3)⁶³.

61 Pew Research Centre, A Year After Iraq War. Mistrust of America in Europe Ever Higher, Muslim Anger Persists, 16/3/2004. Pew Research Centre, Views of a Changing World 2003. War With Iraq Further Divides Global Publics, 3/6/2003. Pew Research Centre, America's Image Further Erodes, Europeans Want Weaker Ties But Post-War Iraq Will Be Better Off, Most Say, 18/3/2003.

62 Οι δείκτες αυτοί αφορούν τις απαντήσεις σχετικά με το ρόλο που διαδραματίζουν οι ΗΠΑ σε μια σειρά τομείς όπως: α) η παγκόσμια ειρήνη, β) καταπολέμηση της φτώχειας σε παγκόσμιο επίπεδο, γ) η προστασία του περιβάλλοντος, δ) η καταπολέμηση της τρομοκρατίας, ε) η ανάπτυξη της παγκόσμιας οικονομίας. Εδώ, επιλέξαμε να παρουσιάσουμε την αξιολόγηση των ΗΠΑ βάσει των θεματικών α, δ, ε. Πηγή: Ευρωβαρόμετρο 58, φθινόπωρο 2002, Ευρωβαρόμετρο 60, φθινόπωρο 2003 και Ευρωβαρόμετρο 62, φθινόπωρο 2004.

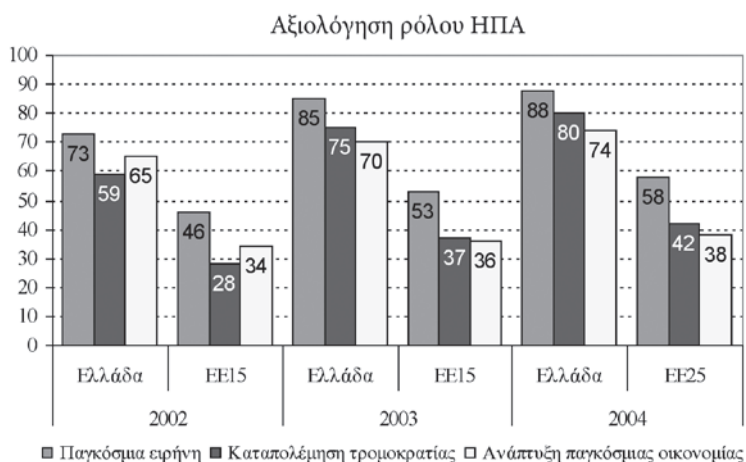
63 Πηγή: Ό.π.

Διάγραμμα 2

Πηγή: Ευρωβαρόμετρο 58, φθινόπωρο 2002, Ευρωβαρόμετρο 60, φθινόπωρο 2003, Ευρωβαρόμετρο 62, φθινόπωρο 2004.

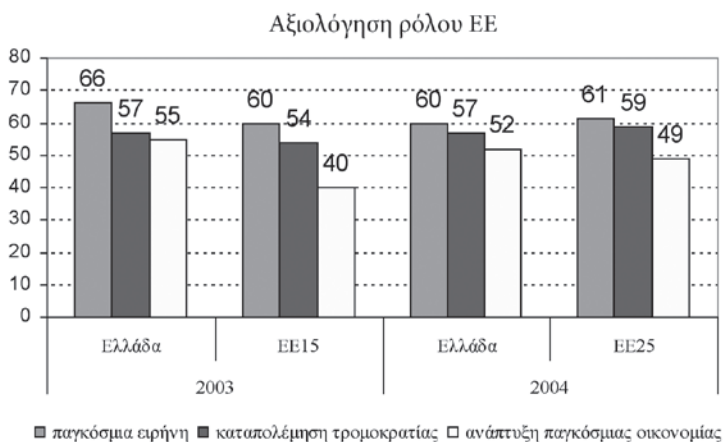
Διάγραμμα 3

Πηγή: Ευρωβαρόμετρο 58, φθινόπωρο 2002, Ευρωβαρόμετρο 60, φθινόπωρο 2003, Ευρωβαρόμετρο 62, φθινόπωρο 2004.

Η άλλη όψη της αρνητικής πρόσληψης του ρόλου των ΗΠΑ είναι η αύξηση του φιλευρωπαϊσμού των Ελλήνων (ενδεικτική η θετική αξιολόγηση του ρόλου της ΕΕ όπως αποτυπώνεται στο διάγραμμα 4, με ποσοστά που υπερτερούν ή κυμαίνονται στα ίδια επίπεδα με τον ευρωπαϊκό μέσο όρο)⁶⁴ και η υποστήριξη τους στην εμβάθυνση και την επιτάχυνση της ευρωπαϊκής ενοποίησης⁶⁵.

Διάγραμμα 4

Πηγή: Ευρωβαρόμετρο 60, φθινόπωρο 2003, Ευρωβαρόμετρο 62, φθινόπωρο 2004.

Μία επιμέρους συνιστώσα της αρνητικής στάσης έναντι των ΗΠΑ στον μεταδιπολικό κόσμο αποτελεί η συσχέτισή της με την αρνητική πρόσληψη του φαινομένου της παγκοσμιοποίησης από την ελληνική κοινή γνώμη. Ειδικότερα, η Ελλάδα εμφανίζεται ως η μόνη ευρωπαϊκή χώρα στην οποία η πλειοψηφία των πολιτών της είναι αντίθετοι στις διεργασίες της παγκοσμιοποίησης (51%, έναντι 29% του ευρωπαϊκού μέσου όρου) και εκφράζουν έντονα την πεποίθηση ότι η χώρα τους «δεν ελέγχει επαρκώς» αυτές τις διεργασίες (ποσοστό 75%). Η άλλη όψη αυτού του νομίσματος είναι η πεποίθηση ότι, αντίθετα, οι ΗΠΑ «ασκούν υπερβολική επιρροή» στις διεργασίες της παγκοσμιοποίησης (ποσοστό 75%) σε συνδυασμό με την έλλειψη εμπιστοσύνης στην ικανότητα

⁶⁴ Πηγή: Όπ.π.

⁶⁵ Για παράδειγμα, οι Έλληνες πιστεύουν σε ποσοστό 78% ότι η ΕΕ πρέπει να διαθέτει σύνταγμα, ποσοστό που είναι το υψηλότερο ανάμεσα στα κράτη-μέλη. Ιδιαίτερα ψηλό για τα δεδομένα της ΕΕ (42%) είναι και το ποσοστό όσων υποστηρίζουν ότι η διαδικασία της ευρωπαϊκής ενοποίησης πρέπει να επιταχυνθεί στο μεγαλύτερο δυνατό βαθμό: Ευρωβαρόμετρο 58, 2002.

των ΗΠΑ «να εγγυηθούν» ότι οι διεργασίες αυτές θα κινηθούν «προς τη σωστή κατεύθυνση» (ποσοστό 75%). Αξίζει πάντως να σημειωθεί ότι η έκφραση αυτής της ανησυχίας για το ρόλο των ΗΠΑ σε σχέση με την παγκοσμιοποίηση ακολουθεί τη γενικότερη τάση στην Ευρώπη των 15 (τα αντίστοιχα ποσοστά για τον ευρωπαϊκό μέσο όρο είναι 75% και 69%)⁶⁶.

3. Κομματικές και ιδεολογικές αναφορές του αντιαμερικανισμού: σύγχρονες τάσεις

Μέχρι τη δεκαετία του 1990 είναι σαφές ότι ο αντιαμερικανισμός τροφοδοτείται από τους οπαδούς της Αριστεράς και της Κεντροαριστεράς, γεγονός που ερμηνεύεται εύκολα βάσει ιστορικών και ιδεολογικών παραγόντων. Αντίθετα, ο αντιαμερικανισμός δεν είχε ενσωματωθεί στην πολιτική κουλτούρα και την ιδεολογική ταυτότητα του δεξιού και κεντροδεξιού χώρου, παρά τις κατά καιρούς αντιαμερικανικές εξάρσεις που μπορεί να καταγράφονται στο χώρο αυτόν, όπως για παράδειγμα την περίοδο μετά την πτώση της δικτατορίας και την τουρκική εισβολή στην Κύπρο, οι οποίες έχουν τελικά παροδικό χαρακτήρα.

Ωστόσο, από τα μέσα της δεκαετίας του 1990 καταγράφεται η διάχυση του αντιαμερικανισμού στο κομματικό φάσμα, και μάλιστα με εντυπωσιακή παρουσία στο χώρο της ακροδεξιάς. Έτσι, με βάση τα στοιχεία του 1996, περίπου οι μισοί ψηφοφόροι της ΝΔ⁶⁷ εμφανίζονται να έχουν αρνητική στάση έναντι των ΗΠΑ (καθώς και το 60,5% της Πολιτικής Άνοιξης). Η τάση αυτή ενισχύεται το 2004 όπου το ποσοστό αυτό ανέρχεται στο 56%, ενώ το αντίστοιχο ποσοστό στους ψηφοφόρους του ΛΑΟΣ είναι 87%. Το Διάγραμμα 5 αποτυπώνει τη διαχρονική εξέλιξη της συσχέτισης αρνητικής στάσης έναντι των ΗΠΑ και κομματικής ψήφου. Η εικόνα συμπληρώνεται από τη συσχέτιση της αρνητικής στάσης έναντι των ΗΠΑ και αυτοτοποθέτησης στον ιδεολογικό άξονα Αριστερά-Δεξιά (Διάγραμμα 6):

66 Τα στοιχεία προέρχονται από έρευνα του ευρωβάρόμετρου για την παγκοσμιοποίηση: Flash Eurobarometer: Globalisation, November 2003, pp. 21-54.

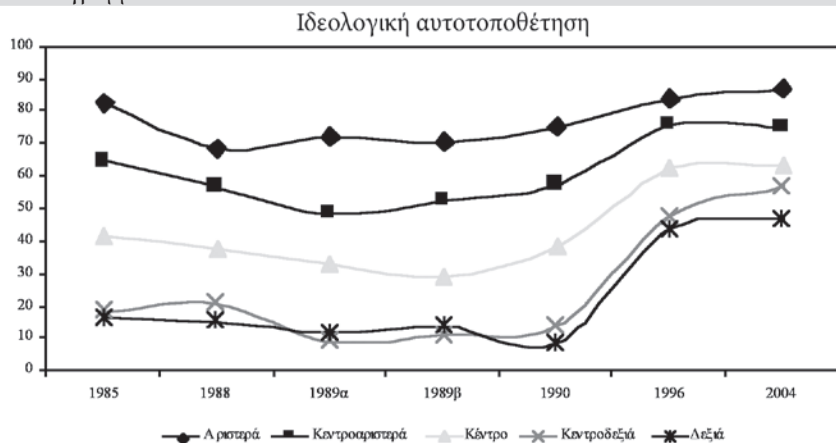
67 Πρόκειται για όσους δήλωσαν ότι ψήφισαν ΝΔ στην προηγούμενη εκλογική αναμέτρηση.

Διάγραμμα 5⁶⁸

Πηγή ΕΚΚΕ (1985, 1988, 1989α, 1989β, 1990, 1996, 2004).

Διάγραμμα 6⁶⁹

Πηγή ΕΚΚΕ (1985, 1988, 1989α, 1989β, 1990, 1996, 2004).

Και το Διάγραμμα 6 αποτυπώνει το γεγονός ότι ο αντιαμερικανισμός τείνει να αποτελέσει πεδίο σύγκλισης των επιμέρους ιδεολογικών τάσεων, παρά στοιχείο διάκρισής τους. Η τάση αυτή μπορεί να ανιχνευθεί και σε προηγούμενα

68 Πηγή ΕΚΚΕ (1985, 1988, 1989α, 1989β, 1990, 1996, 2004). Από το διάγραμμα του πίνακα 5 απουσιάζουν τα κόμματα ΕΠΕΝ (1985, 1988, 1989α, 1989β), ΠΟΛΑΝ (1996), ΔΗΑΝΑ (1989β) και ΔΗΚΚΙ (2004) για λόγους απλοποίησης.

69 Πηγή ΕΚΚΕ (1985, 1988, 1989α, 1989β, 1990, 1996, 2004). Τα δεδομένα για το συγκεκριμένο πίνακα προήλθαν από την κωδικοποίηση των απαντήσεων στην ερώτηση για την αυτοτοποθέτηση στη 10βάθμια κλίμακα Αριστερά-Δεξιά ως εξής: 1-2 Αριστερά, 3-4 Κεντροαριστερά, 5-6 Κέντρο, 7-8 Κεντροδεξιά, 9-10 Δεξιά.

δημοσκοπικά ευρήματα, όπως έρευνα της Opinion για την πρόσληψη της 11ης Σεπτεμβρίου από την ελληνική κοινή γνώμη. Αξίζει να σημειωθεί ότι 30% των ερωτώμενων θεωρεί την τρομοκρατική επίθεση ως «πράξη αντίδρασης στην πολιτική της Αμερικής», ενώ 1 στους 4 απαντά ότι ένιωσε «δικαίωση» ή «ικανοποίηση». Είναι χαρακτηριστικό ότι η τελευταία αυτή κατηγορία απαντήσεων προέρχεται από ολόκληρο το κομματικό φάσμα: 19,2% των ψηφοφόρων της ΝΔ, 25,2% του ΠΑΣΟΚ, 34,6% του Συνασπισμού και 36,5% του ΚΚΕ⁷⁰.

Ωστόσο, δεν είναι μόνο τα δημοσκοπικά ευρήματα που παραπέμπουν στην ενσωμάτωση του αντιαμερικανισμού στην πολιτική κουλτούρα και του δεξιού χώρου, αλλά και η ανάλυση του πολιτικού λόγου των εκπροσώπων αυτού του χώρου, καθώς και του λόγου των προσκείμενων σε αυτόν εντύπων.

Ήδη, την εποχή της ΝΑΤΟϊκής επέμβασης στο Κόσοβο, η ηγεσία της ΝΔ ενσωμάτωσε την αντιαμερικανική και αντινατοϊκή ρητορεία στο πλαίσιο της αντιπολιτευτικής της στρατηγικής προς την κυβέρνηση Σημίτη, ενώ ο φιλικός της Τύπος επιδόθηκε σε έναν καταγγελτικό λόγο έναντι των ΗΠΑ, με έντονη παρουσία λαϊκιστικών και εθνικιστικών στοιχείων. Παράδειγμα αυτής της τάσης αποτελούν τα ακόλουθα αποσπάσματα από την αντιπαράθεση του πρωθυπουργού και του αρχηγού αξιωματικής αντιπολίτευσης στη Βουλή, στην οποία ο Κ. Καραμανλής κατηγορεί τον Κ. Σημίτη για ενδοτικότητα έναντι του ΝΑΤΟ και των ΗΠΑ:

«Ακολουθήσατε, κ. Σημίτη, το εγχειρίδιο του γιέσμαν... μιλήσατε ως εκπρόσωπος Τύπου του ΝΑΤΟ... το παρακάνετε, πείτε κι ένα “όχι”, από τα Ίμια ως το φιάσκο του Οτσαλάν έχετε μάθει να λέτε μόνο “ναι”...»⁷¹.

Σε αντινατοϊκή και αντιαμερικανική ρητορεία επιδίδονται και τα στελέχη της Πολιτικής Άνοιξης, ενός κόμματος με σαφή εθνικιστικό προσανατολισμό⁷². Σε ανάλογο μήκος κύματος κινείται την ίδια περίοδο και ο μετέπειτα ηγέτης του ΛΑΟΣ, Γ. Καρατζαφέρης.

Στη συνέχεια, ο Γ. Καρατζαφέρης οικοδόμησε το ιδεολογικό προφίλ του κόμματός του στη μίξη ετερόκλητων και αντιφατικών μεταξύ τους στοιχείων

70 Τ. Καφέτζης, «Οργή αλλά με σκέψη», *Ελευθεροτυπία*, 16/9/2001. Και St. Stavridis, *Anti-Americanism in Greece...*, σελ.10.

71 Παρατίθεται στα *Νέα*, 4/5/1999.

72 Νικήτας Κακλαμάνης, *Η αβάσταχτη ελαφρότητα ενός νάνου*, 14/4/99: «Και όσο και αν διαφωνούσε κανείς με τον αιμίνηστο Ανδρέα Παπανδρέου... δεν μπορεί να μη σημειώσει το πόσο τραγικά επιβεβαιώνεται το σύνθημά του “ΕΟΚ και ΝΑΤΟ το ίδιο συνδικάτο”... Και δεν μπορεί κανείς να μην επισημάνει ότι σ’ αυτό το “αταίριαστο ζευγάρι”, το μόνο κοινό (και διαχρονικό) γνώρισμά του είναι η απύθμενη υποκρισία...». Τόσο ο Νικήτας Κακλαμάνης όσο και ο αρχηγός της ΠΟΛΑΝ, Α. Σαμαράς έχουν πλέον επιστρέψει στη ΝΔ. Σχετικά με τις θέσεις των Ελλήνων πολιτικών την περίοδο της ΝΑΤΟϊκής επέμβασης στο Κόσοβο: Anna-Elisabeth Tsakona, *Anti-Americanism in Greece: the case of Kosovo*, LSE Hellenic Observatory Conference Paper, London 2005: www.lse.ac.uk.

δημιουργώντας ένα συνονθύλευμα θέσεων⁷³, στο οποίο κεντρική θέση έχει ένας ουσιοκρατικός αντιαμερικανισμός⁷⁴. Εξάλλου, η συνύπαρξη του αντιαμερικανισμού με τον εθνικισμό, ακόμα και στις ακραίες μορφές του, δεν είναι νέο στοιχείο ούτε ελληνική ιδιαιτερότητα. Ειδικότερα, τα στελέχη του ΛΑΟΣ επιστρατεύουν συχνά στον πολιτικό τους λόγο έναν προσχηματικό και επιφανειακό αντιιμπεριαλισμό:

«Το μήνυμα της απελευθέρωσης των αισθήσεων και των συναισθημάτων έρχεται από τον ξεσηκωμό και τις νέες νίκες των κινημάτων των πληβείων στη Λατινική Αμερική και τη Μέση Ανατολή. Αυτήν τη φορά δεν θα μείνουμε ουραγοί. Αυτήν τη φορά στον αγώνα κατά της Νέας Τάξης Πραγμάτων θα είμαστε μπροστάρηδες. Θα είμαστε Σημαιοφόροι. Θα είμαστε Πρωτοπόροι. Η Ελλάδα μπορεί ν' αναλάβει πρωτοβουλίες. Μπορεί να διδάξει ξανά αγώνες...»⁷⁵.

Οι προτεραιότητες της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής περιγράφονται από τον αρχηγό του ΛΑΟΣ με αναφορά στο μεγάλο εχθρό του ελληνισμού, τις ΗΠΑ, ενώ υποδεικνύεται η ανάγκη αλλαγής προσανατολισμού στην επιλογή συμμαχιών:

«...το πρόβλημα της Ελλάδος πρωτίστως είναι πρόβλημα της αρωγής των Αμερικανών στην ευρύτερη περιοχή. Σαφέστατα η εξωτερική πολιτική των Αμερικανών δεν ωφελεί τους δικούς μας σχεδιασμούς. Είναι υπέρ της μεγάλης Αλβανίας, είναι υπέρ της δημιουργίας του κράτους των Σκοπίων... Να δούμε... τι εξυπηρετεί το έθνος... υπάρχουν κι άλλοι πρόσφοροι δρόμοι αναπτύξεως μιας πολιτικής... Η Ουάσιγκτον από την Αθήνα απέχει με το αεροπλάνο 10 ώρες, η Μόσχα από την Αθήνα απέχει μόλις 2 ½ ώρες...»⁷⁶.

Παράλληλα, και στο χώρο της Κεντροδεξιάς εκφράζεται σαφώς η διάθεση ιδεολογικής αποστασιοποίησης από την προεδρία Μπους και το λεγόμενο νεο-συντηρητισμό (neo-conservatism). Στο πλαίσιο αυτό, ασκείται συστηματική κριτική στην «επικίνδυνη υπερδύναμη»⁷⁷, που διοικείται από μια «ακραία μεσο-σιανική πολιτική ηγεσία»⁷⁸. Ούτως ή άλλως η προεδρία Μπους λειτουργεί και σε ένα ευρύτερο πλαίσιο ως σημείο αναφοράς για τον αντιαμερικανικό λόγο.

Σαν επιστέγασμα των παραπάνω μπορούμε να πούμε ότι ο αντιαμερικανισμός, ένα στοιχείο που παραδοσιακά χαρακτήριζε το λόγο της Αριστεράς και της Κεντροαριστεράς, έχει πλέον ενταχθεί οργανικά στην ελληνική πολιτική κουλ-

73 Ομιλία Γ. Καρατζαφέρη κατά την 8η Σύνοδο της Κεντρικής Επιτροπής του ΛΑΟΣ, Θεσσαλονίκη, 2/12/2007, Πηγή: www.karatzafelis.gr.

74 Ενδεικτικά: *Εφημερίδα Α1*, 12-13/4/2008, σελ.15: «[Η Βόρεια Αμερική] ποτέ δεν έπαψε, παρά τις μεγαλαυχίες της, να είναι... μια καθυστερημένη -πολιτιστικά και πολιτικά- μακρινή αποικία της Ευρασίας...».

75 Ομιλία Γ. Καρατζαφέρη κατά την 8η Σύνοδο της Κεντρικής Επιτροπής του ΛΑΟΣ, Θεσσαλονίκη, 2/12/2007, Πηγή: www.karatzafelis.gr.

76 Ό.π.

77 Γ. Λούλης, *Η Επικίνδυνη Υπερδύναμη: η Αμερική του Bush και ο πόλεμος στο Ιράκ*, Λιβάνης, Αθήνα 2003.

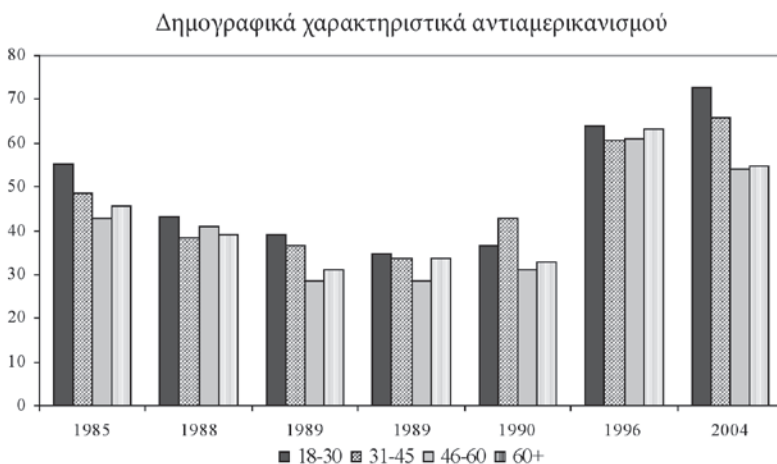
78 Ό.π., σελ. 24.

τούρα και στο δημόσιο λόγο, υπηρετώντας πολλαπλές λειτουργίες, όπως η νομιμοποίηση πολιτικών επιλογών, η συσπείρωση και η κινητοποίηση των πολιτών και η απόσχιση ευθυνών από το πολιτικό κατεστημένο μέσω της υπόδειξης ενός εξωτερικού ενόχου⁷⁹. Αυτή η πολλαπλότητα χρήσεων σε συνδυασμό με την ευελιξία προσαρμογής του σε διαφορετικά περιβάλλοντα λόγου είναι από τα στοιχεία που ενισχύουν το σενάριο περί διάρκειας του αντιαμερικανισμού στο χρόνο.

4. Δημογραφικά και πολιτισμικά χαρακτηριστικά του αντιαμερικανισμού

Τα διαθέσιμα στοιχεία μάς επιτρέπουν να υποστηρίξουμε ότι ο αντιαμερικανισμός είναι ένα φαινόμενο με νεανικό χαρακτήρα. Για ολόκληρη σχεδόν την περίοδο 1985-2004, η νεολαία φαίνεται να δίνει τον τόνο, καθώς η ηλικιακή ομάδα 18-30 εμφανίζει υψηλότερα ποσοστά αρνητικής στάσης έναντι των υπολοίπων και μάλιστα κινείται πάνω από το μέσο όρο του πληθυσμού για την αντίστοιχη περίοδο. Το Διάγραμμα 7 αποτυπώνει τη διαχρονική εξέλιξη των δημογραφικών τάσεων του αντιαμερικανισμού:

Διάγραμμα 7⁸⁰

Πηγή ΕΚΚΕ (1985, 1988, 1989α, 1989β, 1990, 1996, 2004).

79 Επισημαίνεται, ωστόσο, ότι παρατηρείται ένα αυξανόμενο χάσμα ανάμεσα σε όσα υποστηρίζουν οι ελίτ, και ιδιαίτερα οι κυβερνητικές ελίτ, σε σχέση με τις ΗΠΑ και τις σχέσεις της Ελλάδας με αυτές, και σε όσα εν τέλει πράττουν, στην προσπάθειά τους να συμβαδίσουν με τις πεποιθήσεις της κοινής γνώμης, St. Stavridis, *Anti-Americanism in Greece...*, σελ.10.

80 Πηγή ΕΚΚΕ (1985, 1988, 1989α, 1989β, 1990, 1996, 2004).

Με τη συνολική υποχώρηση του αντιαμερικανισμού την περίοδο μετά την πτώση του Τείχους, η αρνητική στάση έναντι των ΗΠΑ σημειώνει σημαντική μείωση και στις νεότερες ηλικίες. Το 1990 είναι η πρώτη και η τελευταία φορά, σύμφωνα με τις διαθέσιμες έρευνες, όπου η ομάδα 18-30 χάνει το προβάδισμα από την επόμενη ηλικιακή ομάδα 31-45. Σε αυτήν τη φάση, της πρόσκαιρης έστω υποχώρησης του αντιαμερικανισμού στην Ελλάδα, μπορούμε να πούμε ότι η ισχυρότερη τάση αρνητικής στάσης έναντι των ΗΠΑ εντοπίζεται στη «γενιά του Πολυτεχνείου». Στην έρευνα του 1996, με τη σημαντικότερη ενίσχυση του αντιαμερικανισμού (από 35,3% στο 62,3%), καταγράφεται η διάχυσή του σε όλες τις ηλικιακές ομάδες, με μικρή πάντως υπεροχή της νεότερης, αλλά και με σημαντική άνοδο στην τελευταία ηλικιακή ομάδα (61+), τα ποσοστά της οποίας σχεδόν διπλασιάζονται σε σχέση με την προηγούμενη έρευνα (από 33% σε 63%). Τέλος, στην πρόσφατη έρευνα του 2004, παρατηρούμε τη σημαντική παρουσία του αντιαμερικανισμού στα νεότερα και μέσης ηλικίας άτομα (18-30, 31-45).

Η αντίθεση στη ΝΑΤΟϊκή επέμβαση στη Γιουγκοσλαβία και στην αμερικανική εισβολή στο Ιράκ, καθώς και η παρακαταθήκη των αντινατοϊκών και αντιαμερικανικών κινητοποιήσεων, φαίνεται ότι αποτελούν καθοριστικές εμπειρίες για τις ομάδες αυτές. Ο Τζογόπουλος, αξιοποιώντας τα ευρήματα έρευνας που διενεργήθηκε από την Alco για λογαριασμό της Unicef την περίοδο του πολέμου στο Ιράκ, συσχετίζει το γεγονός ότι οι νέοι Έλληνες που ενημερώνονται συστηματικά από την τηλεόραση, το ραδιόφωνο και τις εφημερίδες είχαν σε ποσοστό 93% αρνητική εικόνα για τον Τζορτζ Μπους και θεωρούσαν ότι οι ΗΠΑ εισέβαλαν στο Ιράκ για οικονομικούς λόγους και όχι για να καταπολεμήσουν την τρομοκρατία (ποσοστό μόλις 2,7%), ενώ χαρακτήριζαν την επίθεση των ΗΠΑ άδικη και παράνομη⁸¹. Ένα από τα πλέον ενδιαφέροντα ευρήματα της έρευνας είναι ότι το ενδιαφέρον των νέων για τον πόλεμο στο Ιράκ άλλαξε το μοντέλο ενημέρωσής τους. Ειδικότερα, οι νέοι αύξησαν το βαθμό ενημέρωσής τους από τα ΜΜΕ, και κυρίως από τη δημόσια τηλεόραση, ενώ υποστηρίζουν ότι προηγουμένως ενημερώνονταν κυρίως από την ιδιωτική τηλεόραση και το οικογενειακό ή φιλικό τους περιβάλλον. Οι ερευνητές της Alco θεωρούν ότι η επίδραση του πολέμου στο Ιράκ, που οδηγεί τους νέους σε μια συνολική απόρριψη των επιχειρημάτων των ΗΠΑ, είναι τόσο μεγάλη, που «πιθανότατα θα αποδειχθεί σε μεγάλο βαθμό μόνιμη»⁸².

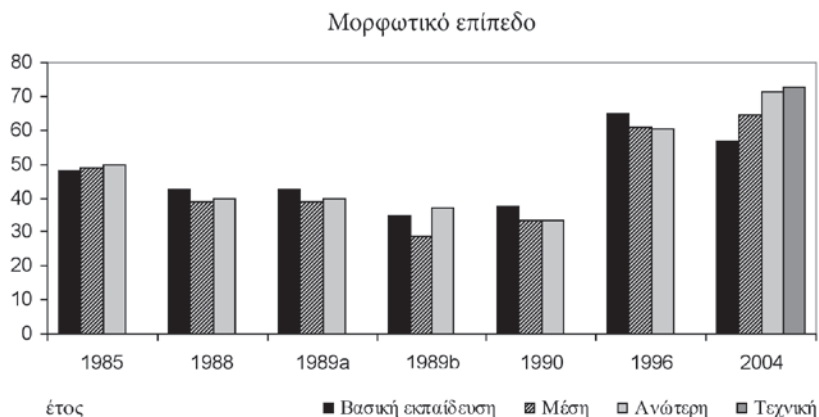
Μία ακόμη σημαντική συνιστώσα για την κατανόηση της ταυτότητας του αντιαμερικανού συνδέεται με το μορφωτικό επίπεδο. Για το μεγαλύτερο μέρος της περιόδου που εξετάζουμε, ο αντιαμερικανισμός φαίνεται να διαπερνά σχεδόν ομοιόμορφα όλα τα μορφωτικά επίπεδα. Είναι ενδιαφέρον ότι η τάση για

81 G. Tzogopoulos, Greece and Gulf War II..., σελ. 44. Και Α. Σταυρόπουλος, «Πώς είδαν οι νέοι τον πόλεμο», *Το Βήμα*, 13/4/2003.

82 Α. Σταυρόπουλος, «Πώς είδαν οι νέοι τον πόλεμο», *Το Βήμα*, 13/4/2003.

αρνητική στάση έναντι των ΗΠΑ είναι ισχυρή τόσο στη βασική όσο και στην ανώτερη εκπαίδευση⁸³. Αξίζει επίσης να σημειωθεί ότι σε μια περίοδο σχετικής κάμψης του αντιαμερικανισμού (1990), το ποσοστό της αρνητικής στάσης είναι ενισχυμένο σε όσους υπάγονται στην κατηγορία της βασικής εκπαίδευσης, η οποία είναι και η μόνη που κινείται πάνω από το μέσο όρο του πληθυσμού. Φαίνεται ότι τα πιο μορφωμένα στρώματα επηρεάστηκαν περισσότερο από τα γεγονότα που σχετίζονται με το τέλος του Ψυχρού Πολέμου σε σχέση με τα χαμηλότερης μόρφωσης. Παράγοντες όπως η ικανότητα διαχείρισης και αφομοίωσης νέων πληροφοριών αποδεικνύονται καθοριστικοί για τη διαμόρφωση στάσεων σε τέτοιες μεταβατικές περιόδους. Η σχετική υπεροχή της βασικής εκπαίδευσης διατηρείται προσωρινά και στην επόμενη περίοδο της αναζωπύρωσης του αντιαμερικανισμού (1996). Ωστόσο, στην τρέχουσα συγκυρία (2004) καταγράφεται σαφής ανατροπή αυτής της τάσης, με τα άτομα ανώτερης και τεχνικής μόρφωσης να δίνουν τον τόνο (71% και 73% αντίστοιχα έναντι 56,5% της βασικής). Ήδη, στην έρευνα του 1996 τα ποσοστά στα άτομα ανώτερης μόρφωσης είχαν σχεδόν διπλασιαστεί σε σχέση με το 1990. Η εξέλιξη αυτών των τάσεων καταγράφεται στον πίνακα 8.

Διάγραμμα 8⁸⁴

Πηγή ΕΚΚΕ (1985, 1988, 1989α, 1989β, 1990, 1996, 2004).

83 Είναι επίσης ενδιαφέρον ότι στην έρευνα του ΕΚΚΕ του 1985, σε ερώτηση σχετικά με τις κοινωνικές τάξεις, 62,5% όσων αυτοτοποθετούνται στην τάξη των διανοουμένων έχουν αρνητική στάση για τις ΗΠΑ και μόνο 25% θετική. ΕΚΚΕ (1985).

84 Πηγή ΕΚΚΕ (1985, 1988, 1989α, 1989β, 1990, 1996, 2004). Στην κατηγορία βασική εκπαίδευση υπάγονται όσοι είναι μέχρι και απόφοιτοι δημοτικού, στην κατηγορία της μέσης εκπαίδευσης όσοι είναι μέχρι και απόφοιτοι λυκείου, στην ανώτερη όσοι έχουν πανεπιστημιακή εκπαίδευση. Η κατηγορία τεχνική εκπαίδευση εμφανίζεται μόνο στην έρευνα του 2004 και αφορά τους αποφοίτους τεχνικών σχολών.

Η ενίσχυση του ποσοστού της αρνητικής στάσης έναντι των ΗΠΑ στα άτομα ανώτερου μορφωτικού επιπέδου θα πρέπει να συνεξεταστεί με την ανάλογη αύξηση στα ανώτερης ηλικίας άτομα, καθώς φαίνεται να είναι αποτέλεσμα κοινών τάσεων. Παράλληλα, θα μπορούσαμε να υποθέσουμε ότι η διάδοση του αντιαμερικανισμού στα άτομα ανώτερης μόρφωσης θα έχει επίπτωση και στα ποιοτικά χαρακτηριστικά του φαινομένου, με πιθανή άμβλυνση των λαϊκιστικών στοιχείων και στερεότερη ιδεολογική συγκρότηση, εξέλιξη που θα συνηγορούσε υπέρ της περαιτέρω έντασης και διάρκειάς του. Τέλος, είναι εύλογο να υποθέσουμε ότι από το στρώμα αυτό προέρχονται ως επί το πλείστον οι καθοδηγητές γνώμης⁸⁵ (opinion leaders) στην τρέχουσα συγκυρία, λόγω της ικανότητάς τους να διαχειρίζονται τις πληροφορίες.

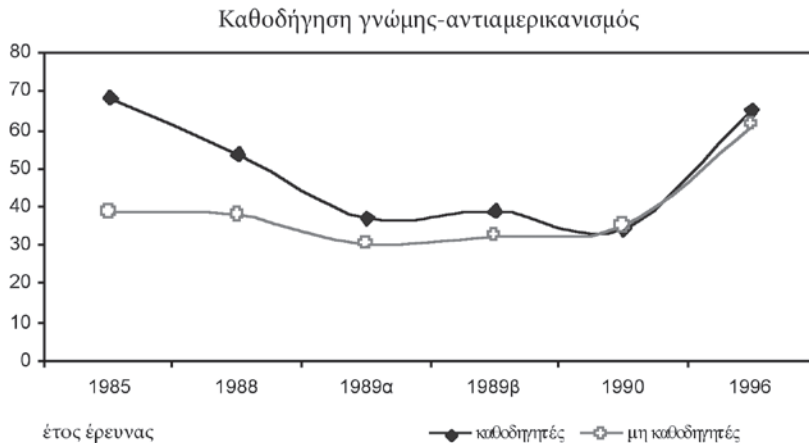
Η συμβολή των καθοδηγητών γνώμης στη διάδοση του αντιαμερικανισμού έχει επισημανθεί από έρευνες σε διάφορες χώρες⁸⁶. Στην περίπτωση της Ελλάδας, τα στοιχεία παραπέμπουν σε μια σημαντική διαφοροποίηση της αρνητικής στάσης έναντι των ΗΠΑ ανάμεσα σε καθοδηγητές γνώμης, με τους πρώτους να υπερτερούν. Είναι χαρακτηριστικό ότι στα μέσα της δεκαετίας του 1980 όσοι εμφανίζονται ως καθοδηγητές γνώμης έχουν σε ποσοστό 69% αρνητική στάση για τις ΗΠΑ και μόλις 18,5% θετική, έναντι 39% αρνητική και 39% θετική για τους μη καθοδηγητές. Η διαφοροποίηση επηρεάζεται από την πτωτική πορεία του αντιαμερικανισμού και εκμηδενίζεται το 1990 (Διάγραμμα 8). Η εκ νέου ενίσχυση του αντιαμερικανισμού φαίνεται να σηματοδοτεί την επαναφορά αυτής της διαφοροποίησης, αν και δεν διαθέτουμε στοιχεία για την παρούσα φάση. Πάντως, ο αντιαμερικανισμός στους καθοδηγητές γνώμης έχει ανοδική πορεία. Όπως και στην περίπτωση των μορφωμένων στρωμάτων, έτσι και οι καθοδηγητές γνώμης αποδείχθηκαν ιδιαίτερα ευαίσθητοι δέκτες των μεταβολών που συντελέστηκαν στο διεθνές σκηνικό στα τέλη της δεκαετίας του 1980

85 Σχετικά με τους καθοδηγητές γνώμης, ενδεικτικά: Paul Lazarsfeld, Bernard Berelson, Hazel Gaudet, *The People's Choice: How the voter makes up his mind in a presidential campaign*, New York: Duell, Sloan and Pearce 1948. Bernard Berelson, Paul Lazarsfeld, W.N. McPhee, *Voting: A study of opinion formation in a presidential campaign*, Chicago: University of Chicago Press 1954. Elihu Katz and Paul Lazarsfeld, *Personal Influence*, NY, Free Press of Glencoe 1955. Elihu Katz, "The Two-Step Flow of Communication: An up-to-date report on a hypothesis", *Public Opinion Quarterly*, pp.67-78. Lawrence G. Corey, *People who claim to be opinion leaders: Identifying their characteristics by self-report*, *Journal of Marketing*, Vol.35, No4 (Oct.1971), pp.48-53. Ronald S. Burt, *The Social Capital of Opinion Leaders*, *Annals of the American Academy of Political and Social Science*, Vol.566, Nov.1999, pp.37-54.

86 Ενδεικτικές οι επισημάνσεις του σχετικά με τον αντιαμερικανισμό στην Τουρκία την περίοδο 1960-1970, που δίνει έμφαση στο ρόλο των δημοσιογράφων και ειδικότερα στην ανάπτυξη της τηλεοπτικής δημοσιογραφίας, στο πλαίσιο της έντονης πολιτικοποίησης και ριζοσπαστικοποίησης της τουρκικής κοινωνίας την περίοδο 1960-1970, Ahmet Evrim, *Anti-Americanism in Turkey...*, pp.132-133.

και τις αρχές του 1990⁸⁷. Αλλά και γενικότερα, η διακύμανση της αρνητικής στάσης στο εσωτερικό αυτού του στρώματος είναι ανάλογη της συνολικής διακύμανσης του αντιαμερικανισμού.

Διάγραμμα 9⁸⁸

Πηγή ΕΚΚΕ (1985, 1988, 1989α, 1989β, 1990, 1996).

5. Οι κοινωνικές αναφορές του αντιαμερικανισμού

Με βάση τα στοιχεία που έχουμε στη διάθεσή μας μπορούμε στηρίζουμε την υπόθεση συσχέτισης του αντιαμερικανισμού με την κοινωνική θέση των φορέων του⁸⁹. Αν και οι κατηγορίες των στοιχείων που προκύπτουν από

87 Εξάλλου, ένα από τα χαρακτηριστικά που αποδίδεται στους καθοδηγητές γνώμης είναι το γεγονός ότι μεταβάλλουν τις απόψεις του σχετικά με κάποιο θέμα γρηγορότερα από το συνολικό πληθυσμό, ο οποίος, συνήθως, ακολουθεί αυτήν τη μεταβολή σε επόμενο στάδιο: Joan S. Black, *The Public Opinion Quarterly*, Vol.46, No 2 (summer 1982), pp.169-176.

88 Πηγή ΕΚΚΕ (1985, 1988, 1989α, 1989β, 1990, 1996). Τα δεδομένα για την καθοδήγηση γνώμης συνάγονται από τις απαντήσεις στην ερώτηση σχετικά με την προσπάθεια επηρεασμού. Στις έρευνες του 1985, 1988, 1996 η ερώτηση αφορά τη συχνότητα με την οποία οι ερωτώμενοι επιδιδόνται σε προσπάθεια επηρεασμού και ταυτίζουμε ως καθοδηγητές γνώμης όσους απαντούν πολύ συχνά (καθοδηγητές γνώμης) αντιδιαστέλλοντάς τους προς όσους απαντούν ποτέ (μη καθοδηγητές). Στις έρευνες 1989α, 1989β, 1990 οι δυνατές απαντήσεις είναι ναι (καθοδηγητές) και όχι (μη καθοδηγητές) καθώς αφορούν την καταβολή ή όχι προσπάθειας επηρεασμού. Στην έρευνα του 2004 δεν υπάρχει αντίστοιχη ερώτηση.

89 Οι μελέτες για τον αντιαμερικανισμό σε διάφορες χώρες έχουν αναδείξει το ρόλο συγκεκριμένων κάθε φορά κοινωνικών τάξεων για τη διάδοση του αντιαμερικανισμού. Για παράδειγμα, στη Λατινική Αμερική ο αντιαμερικανισμός εντοπίζεται για μια σειρά από λόγους

τις έρευνες δεν είναι ενιαίες, ωστόσο είναι σαφές ότι ο αντιαμερικανισμός έχει σημείο αναφοράς όσους αυτοπροσδιορίζονται ως «κατώτερα» κοινωνικά στρώματα. Για παράδειγμα, στην έρευνα του 1985 το υψηλότερο ποσοστό αρνητικής στάσης εντοπίζεται σε όσους αυτοτοποθετούνται στην εργατική τάξη, και δευτερευόντως σε όσους αυτοαναγνωρίζονται ως φτωχοί (Διάγραμμα 10). Αν υπολογίσουμε τα ποσοστά των δύο αυτών ομάδων από κοινού, καταγράφεται σαφής υπεροχή έναντι των δύο άλλων ομάδων, της «μέσης» και «αστικής» τάξης (57% έναντι 43%).

Διάγραμμα 10⁹⁰

Συσχέτιση κοινωνικής τάξης-αντιαμερικανισμού

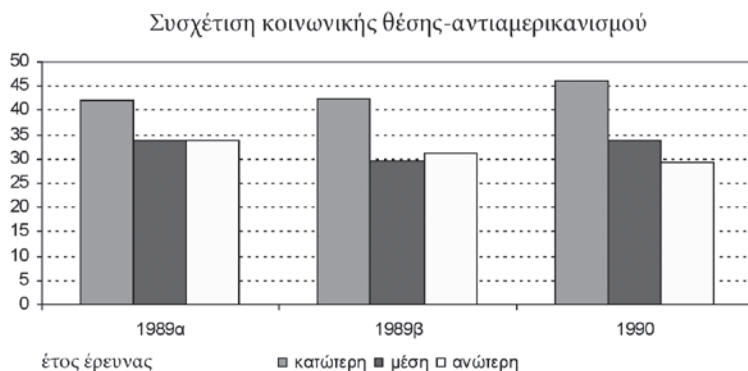
EKKE (1985).

Ανάλογες τάσεις υποδεικνύουν και οι επόμενες έρευνες. Η ομάδα που αυτοτοποθετείται στις κατώτερες βαθμίδες της κοινωνικής ιεραρχίας έχει τα πλέον αυξημένα ποσοστά αρνητικής στάσης έναντι όσων θεωρούν ότι βρίσκονται στη μέση και ανώτερη βαθμίδα, μεταξύ των οποίων δεν παρατηρείται σημαντική διαφοροποίηση (πίνακας 10). Ελλείπει ανάλογης ερώτησης στην επόμενη έρευνα, χρησιμοποιούμε ενδεικτικά την αξιολόγηση των ατόμων για την οικονομική τους κατάσταση (καλή ή κακή). Και πάλι εμφανίζεται η τάση (πίνακας 11) η αρνητική στάση να υπερτερεί σε όσους θεωρούν ότι η οικονομική τους κατάσταση είναι κακή.

κυρίως στα μεσαία στρώματα (υπάλληλοι, φοιτητές, δημοσιογράφοι, εκπαιδευτικοί κ.λπ.), αλλά και στην Τουρκία (δεκ. 1960-70) ως φορείς του αντιαμερικανισμού υποδεικνύονται τα κατώτερα και μεσαία αστικά στρώματα. Ahmet Evin, *Anti-Americanism in Turkey*, in A. Rubinstein, D. Smith (ed)..., pp.121-135. Irving Louis Horowitz, *Latin America, Anti-Americanism, and Intellectual Hubris...*, pp. 49-65.

90 EKKE (1985).

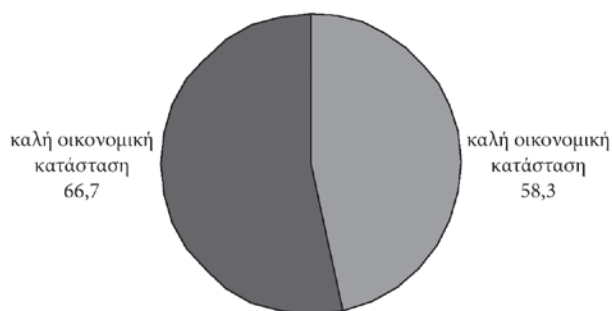
Διάγραμμα 11⁹¹

ΕΚΚΕ (1989α, 1989β, 1990).

Διάγραμμα 12⁹²

Οικονομική κατάσταση-αντιαμερικανισμός (1996)

ΕΚΚΕ (1996).

Λαμβάνοντας υπόψη τα παραπάνω, μπορούμε να πούμε ότι ο αντιαμερικανισμός είναι φαινόμενο με σαφείς κοινωνικές αναφορές. Το γεγονός ότι συνδέεται με ομάδες ατόμων που θεωρούν ότι ανήκουν στις κατώτερες κοινωνικές βαθμίδες ή βρίσκονται σε κακή οικονομική κατάσταση παραπέμπει, πιθανόν, και σε μια αμφισβήτηση του κοινωνικοοικονομικού μοντέλου που εκπροσωπούν οι ΗΠΑ και έκφραση δυσaréσκειας από την προοπτική διά-

91 ΕΚΚΕ (1989α, 1989β, 1990).

92 ΕΚΚΕ (1996).

δοσης των βασικών αρχών του. Είναι χαρακτηριστική η αρνητική πρόσληψη του νεοφιλελευθερισμού, που εκλαϊκεύτηκε ως «ριγκανισμός» τη δεκαετία του 1980⁹³. Αλλά και στην τρέχουσα συγκυρία, είδαμε ότι η ελληνική κοινή γνώμη εκφράζει την πεποίθηση ότι οι ΗΠΑ κατευθύνουν τη διαδικασία της παγκοσμιοποίησης, καθώς και τη δυσαρέσκειά της για την κατάσταση αυτήν⁹⁴. Εξάλλου, ο φόβος ενώπιον της παγκοσμιοποίησης εντοπίζεται κυρίως στην ανασφάλεια των ατόμων για την εξέλιξη της οικονομικής τους κατάστασης και της κοινωνικής τους θέσης⁹⁵. Υπό το πρίσμα αυτό, η παγκοσμιοποίηση, σε ό,τι αφορά τις εργασιακές σχέσεις και το κοινωνικό κράτος, γίνεται αντιληπτή ως «αμερικανοποίηση».

6. Συμπεράσματα

Στο άρθρο αυτό προσπαθήσαμε να αποτυπώσουμε την εξέλιξη του αντι-αμερικανισμού στην Ελλάδα, με αναφορά στα κυριότερα ορόσημα που καθόρισαν αυτήν την εξέλιξη, και να σκιαγραφήσουμε την ταυτότητα του αντι-αμερικανού την περίοδο 1985-2004, σε συνάρτηση πάντοτε με το πολιτικό, ιδεολογικό και ιστορικό πλαίσιο. Με βάση όσα εκθέσαμε παραπάνω, μπορούμε να συνοψίσουμε τα βασικότερα σημεία αυτής της προσπάθειας.

Ο αντιαμερικανισμός κινείται σήμερα σε υψηλότερα επίπεδα από εκείνα της δεκαετίας του 1980. Το γεγονός αυτό σε συνδυασμό με ορισμένα ποιοτικά στοιχεία, στα οποία αναφερθήκαμε, οδηγεί στην πρόβλεψη ότι έχουμε να κάνουμε με ένα φαινόμενο το οποίο βρίσκεται στην ακμή του και έχει δημιουργήσει μια σημαντική παρακαταθήκη για το μέλλον. Κατά συνέπεια, η περαιτέρω διακύμανσή του είναι εξαιρετικά ευαίσθητη στη συγκυρία και σε τυχόν τριβές στις σχέσεις των δύο χωρών, ενώ θα πρέπει να αναμένονται στιγμές κορύφωσης.

Το γεγονός ότι ο αντιαμερικανισμός, στην τρέχουσα φάση του, εντοπίζεται στα νεότερα και μέσης ηλικίας άτομα, είναι ένα στοιχείο που συνηγορεί υπέρ της διατήρησής του σε ανάλογα επίπεδα και στο μέλλον. Παράλληλα, ο εντοπισμός του σε σημαντικό βαθμό, πλέον, στα ανώτερης μόρφωσης άτομα

93 *Ελευθεροτυπία*, «Ο κοινωνικός χαρακτήρας του “οικονομικού φιλελευθερισμού”», 16/6/1985, σελ. 8. *Ελευθεροτυπία*, 10/11/1985, σελ. 37: «Η κυβέρνηση Ρίγκαν κατέστρεψε την αμερικανική οικονομία και συμπαρασύρει σ' αυτήν την καταστροφή όλον τον καπιταλιστικό κόσμο. Τα όπλα που έφτιαξε και φτιάχνει πυρπόλησαν την ίδια την Αμερική».

94 Flash Eurobarometer: Globalisation, November 2003.

95 Σύμφωνα με την έρευνα του Ευρωβαρόμετρου, οι Έλληνες αντιλαμβάνονται την παγκοσμιοποίηση ως «απειλή», ιδιαίτερα σε ό,τι αφορά τις προοπτικές απασχόλησης και το μέλλον των επιχειρήσεων στη χώρα τους (ποσοστό 58% έναντι 39% του ευρωπαϊκού μέσου όρου), ενώ θεωρούν ότι η παγκοσμιοποίηση επέδρασε ήδη αρνητικά στην οικονομική ανάπτυξη της χώρας και στις συνθήκες απασχόλησης. Flash Eurobarometer: Globalisation, November 2003.

δημιουργεί προοπτικές ποιοτικής αλλαγής του περιεχομένου, με πιθανή εμβάθυνση των εννοιακών σχημάτων που τον συγκροτούν. Επιπλέον, η διάδοσή του στους λεγόμενους καθοδηγητές γνώμης ενισχύει την υπόθεση της διατήρησής του σε υψηλά επίπεδα και στο μέλλον.

Όσον αφορά τις κομματικές και ιδεολογικές αναφορές του αντιαμερικανισμού, οι έρευνες δείχνουν ότι στη μεταψυχροπολεμική περίοδο συντελείται μια σημαντική μεταβολή σε σχέση με την προηγούμενη φάση της Μεταπολίτευσης, καθώς ο αντιαμερικανισμός παύει να είναι στοιχείο που χαρακτηρίζει κυρίως την αριστερή και κεντροαριστερή ταυτότητα και πολιτική κουλτούρα, και διαχέεται στο κομματικό και ιδεολογικό φάσμα, με εντυπωσιακή παρουσία και στο χώρο της ακροδεξιάς. Κατά συνέπεια, ο αντιαμερικανισμός φαίνεται πλέον να έχει ενταχθεί οργανικά στην ελληνική πολιτική κουλτούρα και να επιτελεί μια σειρά λειτουργιών (π.χ. νομιμοποίηση πολιτικών επιλογών, απόσχιση ευθυνών, συσπείρωση κ.λπ.).

Τέλος, αποδεικνύεται ο πολυπαραγοντικός χαρακτήρας του φαινομένου, καθώς σχετίζεται με μια σειρά μεταβλητών, όπως η ηλικία, το μορφωτικό επίπεδο, η κοινωνική τάξη. Ειδικότερα, σε ό,τι αφορά την τελευταία, ο αντιαμερικανισμός στην Ελλάδα συνδέεται περισσότερο με άτομα των κατώτερων κοινωνικών στρωμάτων.

Βιβλιογραφικές αναφορές

Ν. Αλιβιζάτος (επιμελ.), *Η Ελλάδα στη δεκαετία 1940-1950. Ένα έθνος σε κρίση*, Θεμέλιο, Αθήνα 1994.

Bernard Berelson, Paul Lazarsfeld, W.N. McPhee, «Voting: A study of opinion formation in a presidential campaign», Chicago: University of Chicago Press 1954.

Joan S. Black, «The Public Opinion Quarterly», Vol.46, No 2 (summer 1982), pp.169-176.

Γ. Βούλγαρης, *Η Ελλάδα της Μεταπολίτευσης 1974-1990. Σταθερή δημοκρατία σημαδεμένη από τη μεταπολεμική ιστορία*, Θεμέλιο 2002.

Ronald S. Burt, «The Social Capital of Opinion Leaders», *Annals of the American Academy of Political and Social Science*, Vol.566, Nov.1999, pp.37-54.

Lawrence G. Corey, «People who claim to be opinion leaders: Identifying their characteristics by self-report», *Journal of Marketing*, Vol.35, No4 (Oct.1971), pp.48-53.

Ίδρυμα Σάκη Καράγιωργα, *Η ελληνική κοινωνία κατά την πρώτη μεταπολεμική περίοδο (1945-1967)*, Αθήνα 1994

Elihu Katz and Paul Lazarsfeld, *Personal Influence*, NY, Free Press of Glencoe 1955. Elihu Katz, «The Two-Step Flow of Communication: An up-to-date report on a hypothesis», *Public Opinion Quarterly*, pp.67-78.

P. Katzenstein and R. Keohane(ed.), *Anti-Americanisms in World Politics*, Cornell University Press 2006

Paul Lazarsfeld, Bernard Berelson, Hazel Gaudet, *The People's Choice: How the voter makes up his mind in a presidential campaign*, New York: Duell, Sloan and Pearce 1948.

Λιβιεράτος, Γ. Καραμπελιάς, *Ιουλιανά '65: η έκρηξη των αντιθέσεων*, Κομμούνα, Αθήνα 1985.

Γ. Λούλης, *Η Επικίνδυνη Υπερδύναμη: η Αμερική του Bush και ο πόλεμος στο Ιράκ*, Λιβάνης, Αθήνα 2003.

Ηλ. Νικολακόπουλος, *Η Καχεκτική Δημοκρατία: κόμματα και εκλογές, 1946-1967*, Πατάκης, Αθήνα 2001.

Δ. Παπαδημητρίου, *Από το λαό των νομιμοφρόνων στο έθνος των εθνικοφρόνων. Η συντηρητική σκέψη στην Ελλάδα*, Σαββάλας 2007.

A. Rubinstein, D. Smith (ed), *Anti-Americanism in the Third World: Implications for US Foreign Policy*, Praeger Publishers, New York 1985.

S.Stavridis, «Anti-Americanism in Greece: reactions to the 11-S, Afghanistan and Iraq», GreeSE Paper No 6, Hellenic Observatory Papers on Greece and Southeast Europe, September 2007.

A. Stephan, *The Americanization of Europe. Culture, diplomacy, and Anti-Americanization after 1945*, Berghahn Books, New York-Oxford 2006.

Thomas Perry Thornton (ed.), «Anti-Americanism: Origins and Context, The Annals of the American Academy of Political and Social Science», May 1988.

Anna-Elisabeth Tsakona, »Anti-Americanism in Greece: the case of Kosovo«, LSE Hellenic Observatory Conference Paper, London 2005:www.lse.ac.uk.

G. Tzogopoulos, «Greece and Gulf War II, LSE Hellenic Observatory Conference Paper», London 2005: www.lse.ac.uk.

Πηγές

Έρευνες

EKKE (1985, 1988, 1989α, 1989β, 1990, 1996, 2004).

Ευρωβαρόμετρο, Δεκέμβριος 1989.

Ευρωβαρόμετρο 58, φθινόπωρο 2002.

Ευρωβαρόμετρο 60, φθινόπωρο 2003.

Flash Eurobarometer: Globalisation, November 2003.

Ευρωβαρόμετρο 62, φθινόπωρο 2004.

Pew Research Centre, A Year After Iraq War. Mistrust of America in Europe Ever Higher, Muslim Anger Persists, 16/3/2004.

Pew Research Centre, Views of a Changing World 2003. War With Iraq Further Divides Global Publics, 3/6/2003.

Pew Research Centre, America's Image Further Erodes, Europeans Want Weaker Ties But Post-War Iraq Will Be Better Off, Most Say, 18/3/2003.

Εφημερίδες

Έθνος, Ελευθεροτυπία, Τα Νέα, Ριζοσπάστης, Καθημερινή, Απογευματινή. Περίοδος: (9-12/1981, 9-12/1983, 6-11/1985, 9-12/1989, 3-6/1999)

Δημοσιεύματα

Τ. Καφέτζης, «Οργή αλλά με σκέψη», *Ελευθεροτυπία*, 16/9/2001.

Τα Νέα, «Όχι αίμα για το πετρέλαιο», 17/2/2003.

Καθημερινή, «Ευρωπαϊκή πρωτιά της Ελλάδας κατά της επέμβασης», 4/4/2003.

Λ. Σταυρόπουλος, «Πώς είδαν οι νέοι τον πόλεμο», *Το Βήμα*, 13/4/2003.

Κυριακάτικη Ελευθεροτυπία, «Πολύνεκρη μεν, αφορμή δε», 5/9/2004

Ελευθεροτυπία, «Αντιμέτωποι με την εσωτερική βαρβαρότητα», 11/9/2004.

Καθημερινή, 19/12/2007.

Α1, 12-13/4/2008.

Διαδικτυακές Παραπομπές

www.lse.ac.uk

www.karatzaferis.gr.

www.eihea.gr.

Ο ΜΥΘΟΣ ΤΟΥ «ΤΕΛΟΥΣ ΤΗΣ ΕΡΓΑΤΙΚΗΣ ΤΑΞΗΣ» ΣΤΟ ΣΥΓΧΡΟΝΟ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ: ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΑΠΟ ΤΑ ΔΥΟ «ΚΥΜΑΤΑ» ΤΩΝ EUROPEAN SOCIAL SURVEYS (2002/3 ΚΑΙ 2004/5)

ΓΙΩΡΓΟΣ ΜΠΙΘΥΜΗΤΡΗΣ

Περίληψη

Οι μεταβολές που σημειώθηκαν παγκόσμια στην οργάνωση της εργασίας κατά τις τελευταίες τρεις δεκαετίες έδωσαν έναυσμα για μια πολυεπίπεδη συζήτηση περί Νέου Παραγωγικού Υποδείγματος, όπου το περιεχόμενο των κοινωνικών τάξεων ως αναλυτικών κατηγοριών αποδομείται ή/και ανασυγκροτείται. Παρά τις ισχυρές ορθοδοξίες που βιάστηκαν να αποχαιρετήσουν την εργατική τάξη, τα δεδομένα που επεξεργαστήκαμε για την κατάσταση της μισθωτής εργασίας στην Ελλάδα συντείνουν προς μία μάλλον αιρετική κατεύθυνση. Η σύνθεση της εργατικής τάξης αλλάζει, χωρίς όμως από αυτό να τεκμαίρεται η διάχυση, ή η σχετική συμπίεσή της. Αντιθέτως, βάσει επεξεργασίας των δεδομένων των European Social Surveys (Round 1 and 2), ο πληθυσμός εργατών και υπαλλήλων στο δείγμα μεγαλώνει και αποκτά μια σχετική ομοιογένεια κοινωνικών και εργασιακών χαρακτηριστικών, τέτοια ώστε να καθιστά εμπειρικά τρωτό το επιχείρημα περί του «τέλους της εργατικής τάξης».

1. Εισαγωγή

Οι μεταβολές που σημειώθηκαν στην οργάνωση της εργασίας κατά τις τελευταίες δύο δεκαετίες έδωσαν έναυσμα για μια πολυεπίπεδη θεωρητική συζήτηση που μεταξύ άλλων συμπεριέλαβε το ζήτημα της επανερμηνείας των κοινωνικών τάξεων ως αναλυτικών κατηγοριών των οποίων το περιεχόμενο έμοιαζε να ρευστοποιείται και να αποδομείται, σε ένα περιβάλλον κοινωνικού και οικονομικού μετασχηματισμού⁹⁶. Σε αυτό το ρευστό περιβάλλον, όπου

96 Το πλέον κλασικό δοκίμιο-προάγγελος της μεταβιομηχανικής εποχής, είναι το “The Coming of Industrial Society” του D. Bell (1973). Για μια συνοπτική κριτική παρουσίαση της μεταβιομηχανικής προβληματικής βλ. Allen (2003).

πολλές από τις αρχές του φορντιστικού τύπου συσσώρευσης εγκαταλείπονται, όπου οι επιστημονικοτεχνικές αλλαγές ενσωματώνονται με πρωτοφανή ταχύτητα στην παραγωγική διαδικασία προκαλώντας αλυσιδωτές αναδιαρθρώσεις, όπου το υπερ-τοπικό και περιφερειακό φαίνεται να αναβαθμίζει τη σημασία του έναντι του εθνικού (Χτούρης: 1997), σε αυτό το περιβάλλον η μαρξιστική και βεμπεριανή έριδα για τον ορισμό και την ταξινόμηση των κοινωνικών τάξεων αποκτά ένα επικαιροποιημένο ενδιαφέρον.

Είναι εκτός των στόχων αυτής της παρουσίασης μία εξαντλητική προσέγγιση της προβληματικής των ταξικών διαιρέσεων των δύο μεγάλων θεωρητικών σχολών. Περισσότερο μας ενδιαφέρει να δείξουμε πώς μερικά πρωτογενή εμπειρικά δεδομένα μπορούν να ενταχθούν στην ειδικότερη προβληματική της τριτογενοποίησης, της ευελικτοποίησης και της θηλυκοποίησης της σύγχρονης καπιταλιστικής παραγωγής. Σε μια διευρυμένη βιβλιογραφία οι τρεις αυτοί πυλώνες μετασχηματισμού της οργάνωσης της εργασίας στις σημερινές καπιταλιστικές οικονομίες αποτελούν αυτόχρονα και αυτονόητα παράγοντες διάβρωσης και διάχυσης των ταξικών οροθετήσεων της «βιομηχανικής εποχής», με αποτέλεσμα να αμφισβητείται η ύπαρξη της εργατικής τάξης ως τάξης καθαυτής και πολύ περισσότερο δι' εαυτής⁹⁷. Με άλλα λόγια, στη βάση αυτών των αλλαγών αμφισβητήθηκε:

Η ποσοτική και ποιοτική σημασία της εργατικής τάξης στο σύνολο του οικονομικά ενεργού πληθυσμού των «μετα-βιομηχανικών» κοινωνιών: οι όροι απασχόλησης και διαβίωσης είτε την έχουν κατακερματίσει είτε την έχουν συμπίεσει σε έναν μικρό πυρήνα, όπου ολοένα και λιγότερα μέλη μοιράζονται κοινές εμπειρίες, υπόκεινται σε παρόμοιες συνθήκες εργασίας, μένουν σε παρόμοιες περιοχές, καταναλώνουν τα ίδια εμπορεύματα, έχουν «κοινή γλώσσα» και μορφωτικούς ορίζοντες.

Η δυνατότητα της εργατικής τάξης να συνειδητοποιείται ως τέτοια και με βάση αυτήν τη συνείδηση να οργανώνει εμπρόθετα τη δράση της: οι εργαζόμενοι ολοένα και λιγότερο ασχολούνται ενεργά με την πολιτική, ενημερώνονται, απεργούν, οργανώνονται στο σωματείο τους, ψηφίζουν για εκπροσώπους τους.

Ωστόσο, παρά τις ισχυρές ορθοδοξίες που βιάστηκαν να αποχαιρετήσουν την εργατική τάξη στη δεκαετία του 1980 και 1990, τα δεδομένα που επεξεργαστήκαμε για την κοινωνικοδημογραφική κατάσταση στην Ελλάδα συντείνουν

97 Ο πιο γνωστός ίσως από τους «προφήτες» του τέλους της εργασίας και επομένως της εργατικής τάξης είναι ο J. Rifkin (1996). Ωστόσο, η «κρίση» του μεταπολεμικού προτύπου οργάνωσης της εργασίας και η υπονόμευση των όρων ύπαρξης του προλεταριάτου τέθηκαν επί τάπητος και από μαρξιστές ή μεταμαρξιστές συγγραφείς: μεταξύ άλλων, βλ. Gorz (1986), Giddens (1990). Για μια καλύτερη εποπτεία της σχετικής συζήτησης βλ. Clark and Lipset: 2001.

προς μία μάλλον αιρετική κατεύθυνση. Η σύνθεση της εργατικής τάξης αλλάζει, χωρίς όμως από αυτό να τεκμαίρεται η διάχυση, η αυτοδιάλυση, ή η σχετική συμπίεσή της. Η δε οργανωτική απίσχυνσή της, πρώτον, δεν είναι ενιαία και, δεύτερον, κανείς δεν μπορεί να πει με σιγουριά αν είναι αποτέλεσμα αντικειμενικών συνθηκών, ή αν αποτελεί επιλογή της βάσης που αποδοκιμάζει έτσι τις κυρίαρχες στρατηγικές των συνδικάτων (Hyman: 2005). Αυτό στο οποίο καλούμαστε κατ' αρχάς να συμφωνήσουμε, πριν ακόμη δούμε πώς διαμορφώνεται η σύνθεση της εργατικής τάξης στην Ελλάδα τα τελευταία χρόνια, είναι με ποια εργαλεία θα οροθετήσουμε την εργατική τάξη. Αν και όπως προανέφερα δεν είναι στους στόχους αυτής της παρουσίασης η αντιπαράθεση μαρξιστικών και νεο-βεμπεριανών μεθοδολογιών, θα πρέπει ωστόσο να καταλήξει κανείς με ποια μέθοδο θα επιχειρήσει να απαντήσει στα προκλητικά ερωτήματα που τέθηκαν.

2. Marx, Weber και σύγχρονα ρεύματα

Αν θα έπρεπε αναγκαστικά κάποιος να συμπυκνώσει τη διαφορά μεταξύ μαρξικής και βεμπεριανής ταξικής ανάλυσης, το ενδιαφέρον του θα στρεφόταν στο πεδίο ορισμού των κοινωνικών τάξεων στις δύο αυτές μεγάλες παραδόσεις: στη μαρξική παράδοση η πολιτική δεν είναι πλήρως αυτονομημένη από την κοινωνία και την οικονομία, αντίθετα η πρώτη αποτελεί συμπύκνωση της τελευταίας. Το όποιο ταξινομητικό εγχείρημα των κοινωνικών τάξεων γίνεται με προνομιακή αναφορά στη σφαίρα της παραγωγικής διαδικασίας, η οποία αποτελεί και το σκληρό πυρήνα ενός κοινωνικο-οικονομικού σχηματισμού. Αντίθετα, στη βεμπεριανή παράδοση, όπου η πολιτική αυτονομείται από την κοινωνία και την οικονομία, οι ταξινομήσεις θεμελιώνονται στη θέση του κάθε ατόμου στη σφαίρα της κυκλοφορίας των αξιών, εκεί δηλαδή που κατανέμονται και καταναλώνονται τα εισοδήματα. Από αυτήν τη θεμελιώδη μεθοδολογική διαφορά (που παραπέμπει στην πρωταρχική διαφοροποίηση μεθοδολογικού ατομικισμού-ολισμού) απορρέουν μια σειρά από συνέπειες, που σε επίπεδο ορισμού τάξεων καταλήγουν (πολύ χονδρικά) στα εξής:

Για τον Weber το κριτήριο της πηγής του εισοδήματος δημιουργεί τις εξής τρεις τάξεις: τάξεις ιδιοκτησίας (εισοδηματίες), εμπορικές τάξεις και εργάτες. Σε κοινωνικό επίπεδο, εκεί όπου το κριτήριο είναι πώς δαπανώνται τα εισοδήματα δημιουργούνται διαφορετικά status groups, ενώ τέλος στο πολιτικό επίπεδο δημιουργούνται οι ευρύτερες ενώσεις ατόμων που έχουν σκοπό να επηρεάσουν, να διατηρήσουν ή να κατακτήσουν την εξουσία (Crouch: 1999).

Για την κλασική μαρξιστική διάκριση των κοινωνικών τάξεων, τα κριτήρια που κωδικοποίησε ο Λένιν (1973, 15) στη βάση της λογικής του Κεφαλαίου

του Κ. Marx, διατηρούν μια ξεχωριστή αναλυτική δύναμη: α) η σχέση προς τα Μέσα Παραγωγής (ιδιοκτήτης-μη ιδιοκτήτης), β) η θέση μέσα στον ιστορικά καθορισμένο τρόπο παραγωγής (μισθωτή εργασία με εξαρτημένη εργασία, ανεξάρτητος παραγωγός στο πλαίσιο απλής εμπορευματικής παραγωγής), γ) ο ρόλος μέσα στην παραγωγική διαδικασία (εποπτικός-εκτελεστικός), δ) ο τρόπος ιδιοποίησης μεριδίου κοινωνικού πλούτου (μισθός, κέρδος, γαιοπρόσοδος) και το μέγεθος αυτού του μεριδίου.

Από τους συνεχιστές των δύο παραδόσεων, θα μπορούσε κανείς να σταθεί ιδιαίτερα στο έργο νεο-βεμπεριανών, όπως οι Erikson and Goldthorpe (1992), μαρξιστών όπως ο Πουλαντζάς (1990), ο E.O. Wright (1997), ο Katznelson (1986). Από τις πιο σύγχρονες επεξεργασίες, οι τρεις που ακολουθούν παρουσιάζουν πλεονεκτήματα τα οποία μπορούμε να αξιοποιήσουμε για να αναδείξουμε το εμπειρικό υλικό που διαθέτουμε για την εργατική τάξη στην Ελλάδα:

Πίνακας 1: Κριτήρια κατασκευής εναλλακτικών ταξικών τυπολογιών

	Ιδιοκτησία	Διοίκηση	Επάγγελμα/δεξιότητα	Προοπτικές Καριέρας	Κλαδική βιομηχανική/μετα-βιομηχανική κοινωνία
Erikson, Goldthorpe, Portocarrero	Περιλαμβάνεται μόνο για να διακρίνει τους καπιταλιστές	Περιλαμβάνεται Μόνο για να διακρίνει τα ανώτερα στελέχη	Κρίσιμο κριτήριο	Συμπληρωματικό κριτήριο	Δεν περιλαμβάνεται
Wright	Κρίσιμο κριτήριο διάκρισης εργαζόμενων-ιδιοκτητών	Κρίσιμο κριτήριο διάκρισης στελεχών/εποπτών	Δεξιότητες/Ειδικευση βασισμένη σε ταξινόμηση επαγγελμάτων	Όχι	Όχι
Esping Andersen	Δευτερεύουσας σημασίας	Κρίσιμο κριτήριο Ιδιοκτήτες/Διευθυντές συγχωνεύονται	Βασίζεται σε κωδικοποίηση των επαγγελμάτων	Ναι	Διακρίνει μεταξύ βασικά-φορντιστικά και μετα-βιομηχανικά επαγγέλματα

Πηγή: Leiufsrud, Bison and Jensberg (2005: 5)

Οι παραπάνω τρεις μεθοδολογίες, μαζί με μία τέταρτη που αποτελεί πιο εξελιγμένη εκδοχή του μοντέλου Wright, έχουν γειωθεί από τους Leiufsrud, Bison and Jensberg (2005) με τα εμπειρικά δεδομένα του πρώτου κύματος European Social Survey (ESS1). Ας δούμε λίγο μερικά ενδιαφέροντα στοιχεία, με βάση αυτά τα μοντέλα, ξεκινώντας από το νεο-βεμπεριανής προέλευσης σχήμα.

Πίνακας 2: EGP Classes

Table 2. EGP Classes

I	<i>Service class I</i> (higher-grade professionals, administrators, and officials; managers in large industrial establishments; large proprietors). Salariat (top class).
II	<i>Service class II</i> (lower-grade professionals, administrators, and officials; higher grade technicians; managers in small industrial establishments; supervisors of non-manual employees). Salariat (top class).
IIIa	<i>Routine non manual</i> (routine non-manual employees, higher grade - administration and commerce). Intermediate class.
IIIb	<i>Routine non manual employees</i> , lower grade (sales and services). Intermediate class in original EGP model. Modified labour contract and associated with the working class in Goldthorpe's contract theoretical model.
IVa	<i>Self-empl with employees</i> (small proprietors, artisans, etc, with employees). Intermediate class.
IVb	<i>Self-empl with no employees</i> (small proprietors, artisans, etc, with no employees). Intermediate class.
IVc	<i>Self-empl. Farmers etc</i> (farmers and small holders; other self-employed workers in primary production). Intermediate class. In some applications located in a separate agrarian strata with agricultural workers (VIIb).
V	<i>Manual supervisors/Lower grade technicians</i> (lower grade technicians; supervisors of manual workers). At the bottom of intermediate class. Sometimes merged together with the working class in the original model. Mixed contract relation Goldthorpe's contract theory, albeith part of an intermediate class.
VI	<i>Skilled workers</i> . Working class.
VIIa	<i>Unskilled workers</i> (not in agriculture, etc). Working class.
VIIb	<i>Farm labours</i> (agricultural and other workers in primary production). Working class. In some applications located in separate agrarian strata with farmers (IVc).

Πηγή: Leiusfrud, Bison and Jensberg (2005: 8)

Όπως διαπιστώνουμε από τον παρακάτω πίνακα, στο μοντέλο των Erikson, Goldthorpe, Portocarrero (EGP) το επαγγελματικό στοιχείο είναι αυτό που θεμελιώνει τις διαχωριστικές γραμμές των κοινωνικών τάξεων. Ας δούμε και την εμπειρική του εφαρμογή στο σύνολο του δείγματος του ESS1 (με την εξαίρεση της Γαλλίας).

Πίνακας 3: Η ταξική δομή 21 χωρών της ΕΕ (εξαιρείται η Γαλλία)

σύμφωνα με το μοντέλο EGP

	Total	Men	Women
Prof. Adm. High (serv class I)	12.6	15.7	8.9
Prof. Adm. Low (serv class II)	19.9	18.1	22.1
Routine non manual (IIIa)	12.7	5.7	21.1
Lower sales services (IIIb)	11.7	4.7	20.0
Self-empl. with empl (IVa)	4.8	6.0	3.4
Self-empl. w/no empl (IVb)	4.5	5.2	3.6
Manual supervisors (V)	3.7	5.8	1.1
Skilled workers (VI)	11.6	17.1	5.0
Unskilled workers (VIIa)	13.7	15.7	11.2
Farm labours (VIIb)	1.4	1.6	1.1
Self-empl farmers (IVc)	3.4	4.3	2.4
Total	100	100	100
N	16.760	9085	7662

Πηγή: Leiulsfrud, Bison and Jensberg (2005: 24)

Σύμφωνα με το μοντέλο των EGP, για το σύνολο των 21 χωρών-μελών από όπου προέρχεται το δείγμα 16.760 ατόμων, η ταξική δομή παρουσιάζει την παραπάνω εικόνα. Όπως βλέπουμε στη βεμπεριανής σύλληψης ταξινόμηση, η πιο πολυπληθής ομάδα εμφανίζεται να είναι η τάξη των υπηρεσιών ΙΙ (top class salariat), δηλαδή οι επαγγελματίες, οι διοικητικοί και τα στελέχη ανώτερης (και όχι ανώτατης) εκπαίδευσης, τεχνικοί ανώτατης εκπαίδευσης (π.χ. ηλεκτρολόγοι/μηχανικοί Πολυτεχνείου), διευθυντές σε μικρές επιχειρήσεις, προϊστάμενοι μη χειρωνακτών εργατών). Η αμέσως πιο πολυπληθής ομάδα είναι οι ανειδίκευτοι εργάτες (13,7%). Ομαδοποιώντας τις ομάδες αυτές σε 3 τάξεις, όπου η ανώτερη τάξη αποτελείται από τις ομάδες Ι και ΙΙ, η μεσαία τάξη από τις ομάδες ΙΙΙα έως V και η εργατική τάξη από τις ομάδες VI, VIIα και VIIβ, προκύπτει ότι η εργατική τάξη αποτελεί το 26,7% του πληθυσμού του δείγματος, η ανώτερη τάξη το 32,5% και η μεσαία τάξη το 37,4%. Η διασταλτική ερμηνεία της μεσαίας τάξης είναι προφανές ότι αθροίζει κατηγορίες με πολύ ανομοιογενή επαγγελματικά χαρακτηριστικά. Βλέποντας αυτήν την αντινομία οι Leuilsfrud, Bison and Jensberg επιστρέφουν σε ένα μεταγενέστερο σχήμα του Goldthorpe (το contract model), στο οποίο λαμβάνεται υπόψη ο βαθμός αυτονομίας των υπαλλήλων της Lower Service Class και ανάλογα με αυτήν ο ερωτώμενος κατατάσσεται είτε στη μεσαία τάξη είτε στην εργατική και έτσι «διορθώνεται» κάπως η αναχρονιστική διάκριση blue collar-white collar, την οποία αποφεύγει, όπως θα δούμε, ο Wright.

Επομένως, οι ομάδες ΙΙΙβ, V, VI και VIIα αποτελούν την εργατική τάξη στο «διορθωμένο» νεο-βεμπεριανό μοντέλο, σύμφωνα με το οποίο η εργατική τάξη του δείγματος των 21 ευρωπαϊκών χωρών φτάνει στο 37,3% (από 26,7% του αρχικού μοντέλου EGP).

Τα δύο μοντέλα του Wright (Power/Control model και Exploitation model), όπως βλέπουμε, χρησιμοποιούν διαφορετικές κατηγορίες για να οροθετήσουν τις κοινωνικές τάξεις.

Πίνακας 4: Η ταξική δομή στα δύο μοντέλα Wright

Power/control model (Wright 1978)	Exploitation model (Wright 1985, 1997)
Capitalists (10+ employees)	Capitalists (10+ employees)
Small capitalists (w. 2-9 employees)	Small capitalists (w. 2-9 employees)
Self-employed (no employees)	Self-employed (no employees)
Managers	Managers (expert, skilled unskilled)
Supervisors	Supervisors
Semi-autonomous employees (high autonomy/not mgr/superv.)	Experts (professionals, highly educated, not mgr/sup)
	Skilled workers (semi-professionals and skilled occupations, not mgr/superv).
Working class	Low-skilled workers (not mgr/superv).

Γειώνοντας το exploitation model του Wright στα δεδομένα του ESS1, προκύπτουν τα παρακάτω αποτελέσματα:

Πίνακας 5: Η ταξική δομή 21 χωρών της ΕΕ (εξαιρείται η Γαλλία)

σύμφωνα με το μοντέλο Wright (exploitation model)

	Total	Men	Women
Capitalists	1.3	1.9	0.7
Small capitalists	6.9	8.8	4.6
Self empl (no empl)	9.6	11.6	7.2
Expert managers	2.2	3.0	1.3
Expert supervisors	2.6	3.2	1.8
Experts	4.0	4.4	3.6
Skilled managers	3.9	4.5	3.2
Skilled supervisors	6.6	6.7	6.5
Skilled workers	22.0	24.2	19.4
Low-skilled managers	2.5	2.5	2.4
Low-skilled supervisors	6.4	4.6	8.5
Low-skilled workers	32.0	24.6	40.8
Total	100	100	100
N	16.334	8892	7422

Εδώ η εργατική τάξη αποτελεί τη συντριπτική πλειοψηφία στην ταξική δομή των ευρωπαϊκών κοινωνιών (53%). Με βάση το Power Model που «στενεύει» την εργατική τάξη, αποκλείοντας τους εργαζόμενους με υψηλό βαθμό αυτονομίας στην εργασιακή διαδικασία, το ποσοστό της εργατικής τάξης στο σύνολο των οικονομικά ενεργών του δείγματος πέφτει στο 40,3%.

Μένοντας στο μέγεθος της εργατικής τάξης, ο παρακάτω πίνακας μας δείχνει τα ποσοστά των εργατών στην Ευρώπη στο σύνολο του οικονομικά ενεργού πληθυσμού, βάσει των στοιχείων του ESS-1. Για λόγους οικονομίας έχω επιλέξει το ποσοστό των εργατών του συνόλου του δείγματος και του υποσυνόλου που αφορά μόνο το ελληνικό δείγμα:

Πίνακας 6: Ποσοστό των εργατών στην Ευρώπη και στην Ελλάδα

βάσει των ταξικών σχημάτων του Wright, των EGP και του Goldthorpe

Wright Class Model						EGP/Goldthorpe		
Exploitation Model				Power Model			contract model	
Low	Skill	Sum		Low	Skill,	Sum	Class	Class
	Skilled	workers		Skill/	but low		VI-VII	IIIb,
	workers			Low	autonomy		(EGP)	V-VII
				Auto-				(contract
				nomy				model)
Greece	25.2	17.1	42.3	17.1	13.3	30,4	25,1	36.0
EU-21	32.0	22.0	54.0	22.9	17.4	40.3	26.7	37.3

Πηγή: Leiulsfud, Bison and Jensberg (2005: 36)

Όπως παρατηρούμε, ανεξαρτήτως μεθοδολογικής προσέγγισης, η εργατική τάξη στην Ελλάδα υπολείπεται σε ποσοστό επί του οικονομικά ενεργού πλη-

θυσμού σε σχέση με το μ.ό. της ΕΕ-21, κάτι που εύλογα μπορεί να συσχετισθεί με τη συζήτηση για τη βαθμίδα ανάπτυξης του ελληνικού καπιταλισμού και τη θέση του στο διεθνή καταμερισμό εργασίας. Ωστόσο, τόσο με βάση την πιο πρόσφατη επεξεργασία του Wright (exploitation model) όσο και με τη βελτιωμένη εκδοχή του Goldthorpe, δύσκολα μπορεί να υποστηριχθεί κανείς ότι η εργατική τάξη έχασε το ειδικό βάρος της. Αυτό που δεν συνάγεται άμεσα από τα παραπάνω είναι το πώς κυμαίνεται αυτό το ειδικό βάρος τα τελευταία χρόνια και πώς αντιδρά στις μεταβολές των κοινωνικών χαρακτηριστικών της μισθωτής εργασίας. Ας δούμε λίγο με ποια μεθοδολογία θα μπορούσαμε να αξιοποιήσουμε μεταγενέστερα δεδομένα που έχουμε στη διάθεσή μας, για να απαντήσουμε στα ερωτήματα που τίθενται.

3. Τεχνικές και μέθοδοι

Πριν παρουσιάσω τα κριτήρια βάσει των οποίων θα επιχειρήσουμε να «ακτινογραφήσουμε» την ταξική δομή στην Ελλάδα, θα ήταν χρήσιμο να έχουμε μια συνολική εικόνα κάποιων τεχνικών στοιχείων του εγχειρήματος. Κατ' αρχάς ως προς την προέλευση των δεδομένων που θα σχολιάσουμε, αυτή αφορά κυρίως τον πρώτο και δεύτερο γύρο του European Social Survey, 2002/3 και 2004/5. Επομένως, μιλάμε για μια χρονική διαφορά περίπου δύο ετών μεταξύ των δύο ερευνών. Θεωρώ ότι ήδη κάποιες τάσεις είναι δυνατόν να καταγραφούν, με προορισμό φυσικά να ελεγχθούν στο μέλλον, υπό το φως επόμενων ερευνών. Ο βασικός λόγος που στηρίχθηκα κυρίως στα δεδομένα των ESS1 και 2, αφορά στη συμβατότητα των μεταβλητών και κυρίως του τρόπου καταγραφής και ταξινόμησης των επαγγελματιών. Στα αρχεία μεταβλητών και δεδομένων (.sav) των ESS, το επάγγελμα του κάθε ερωτώμενου αντιστοιχεί σε έναν από τους 88 περίπου κωδικούς που –ακολουθώντας τη διεθνή κωδικοποίηση ISCO⁹⁸ που προτείνει η Διεθνής Οργάνωση Εργασίας (ILO)– έχουν συνταχθεί έτσι ώστε να διακρίνονται σαφώς οι παρακάτω κατηγορίες: διευθυντικά στελέχη (ανώτερα, μεσαία, κατώτερα), επιστημονικό δυναμικό (ανώτερο, μεσαίο, κατώτερο), υπάλληλοι (περισσότερο ειδικευμένοι, λιγότερο ειδικευμένοι), εργάτες (περισσότερο ειδικευμένοι, λιγότερο ειδικευμένοι). Αυτές οι σαφείς οροθετικές γραμμές στην κωδικοποίηση δίνουν τη δυνατότητα στον ερευνητή να εφαρμόσει εύκολα τη μεθοδολογική προσέγγιση βάσει της οποίας θα προκύψουν οι αναγκαίες ομαδοποιήσεις και γενικεύσεις.

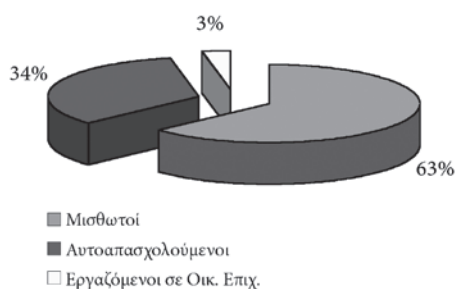
98 Πρόκειται για ταξινομητικό σύστημα επαγγελματιών (International Standard Classification of Occupations), το οποίο εντάσσεται σε μια οικογένεια οικονομικών και κοινωνικών ταξινομήσεων που χρησιμοποιούνται από διεθνείς οργανισμούς. Για περισσότερες πληροφορίες βλ. <http://www.ilo.org/public/english/bureau/stat/isco/index.htm>.

4. Η μεθοδολογία των ταξικών διαιρέσεων και ομαδοποιήσεων: απλοποιώντας το μοντέλο Wright

Αν επιστρέψαμε στην κλασική μαρξιστική ανάλυση για τις ταξικές κατηγοριοποιήσεις και τα κριτήρια που τις διέπουν, θα διαπιστώναμε ότι το επίκεντρο εστιάζεται στη σχέση των υποκειμένων με τα Μέσα Παραγωγής (ιδιοκτήτες, μη-ιδιοκτήτες). Αυτήν την αδρή διάκριση τη διατήρησα, χωρίς ωστόσο να διακρίνω μεταξύ εργοδοτών που μισθώνουν εργατική δύναμη και αυτοαπασχολούμενων. Η κύρια τομή που θα εξετάσουμε αφορά μισθωτούς και αυτοαπασχολούμενους (εργοδότες και μη-εργοδότες). Όπως βλέπουμε στο γράφημα που ακολουθεί, σύμφωνα με τα στοιχεία του ESS2, οι μισθωτοί αποτελούν την απόλυτη πλειοψηφία (66%) του οικονομικά ενεργού πληθυσμού στο δείγμα, κάτι που απηχεί και την πραγματικότητα.

Γράφημα 1

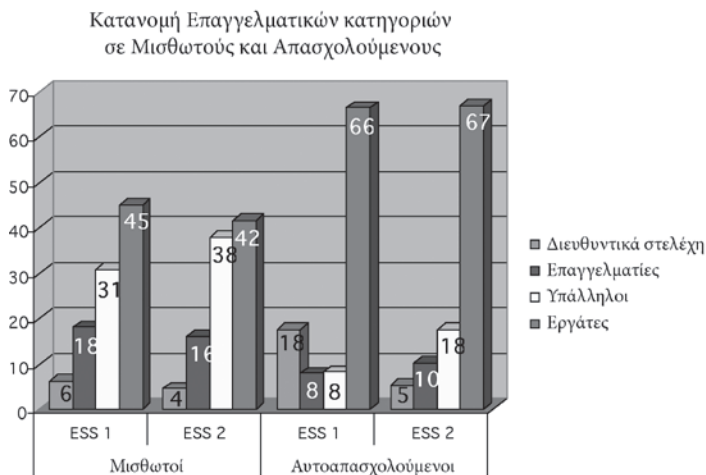
Κατανομή απασχολούμενων με βάση τη σχέση εργασίας

Επικεντρώνοντας στους μισθωτούς⁹⁹, θα επιχειρήσουμε να δούμε τα κοινωνικά χαρακτηριστικά της μισθωτής εργασίας, όπως αυτά διαχέονται σε τέσσερις μεγάλες υποκατηγορίες: διευθυντές, επαγγελματίες, υπάλληλους και εργάτες. Στο Διάγραμμα που ακολουθεί αποτυπώνεται η κατανομή των μισθωτών και των αυτοαπασχολούμενων σε αυτές τις υποκατηγορίες, για τα έτη 2002 και 2004:

99 Τους εργαζόμενους σε οικογενειακή επιχείρηση προτίμησα να τους αφήσω έξω από τους υπολογισμούς μου, καθώς ένα κομμάτι τους εντάσσεται περισσότερο στην αυτοαπασχόληση, αλλά ένα άλλο (ίσως το μεγαλύτερο) στη μισθωτή εργασία. Ούτως ή άλλως, το μικρό μέγεθος της κατηγορίας (3% του οικονομικά ενεργού πληθυσμού) δεν επηρεάζει σημαντικά το δείγμα.

Διάγραμμα 1

Η πρώτη «απόκλιση» από την πολυαναμενόμενη, βάσει του «μεταβιομηχανικού συνδρόμου», συρρίκνωση της εργατικής τάξης είναι γεγονός. Όπως βλέπουμε, το ποσοστό των μισθωτών που με βάση το επάγγελμά τους ταξινομήθηκαν στους εργάτες σημειώνει μεν πτώση, αλλά παραμένει υψηλό, πάνω από 40%. Οι υπάλληλοι παρουσιάζουν αυξητική τάση, ενώ αντίθετα τάσεις σχετικής μείωσης παρουσιάζουν οι διευθυντές και οι επαγγελματίες. Στους αυτοαπασχολούμενους, το ποσοστό των εργατών εκτινάσσεται στο 66,9% του συνόλου των αυτοαπασχολούμενων, ενώ άνοδο σημειώνει και το ποσοστό των επιστημόνων. Αντίθετα, το ποσοστό των αυτοαπασχολούμενων που δηλώνουν υπάλληλοι στο επάγγελμα πέφτει δραστικά από 37,9% σε 17,6% επί του συνόλου των αυτοαπασχολούμενων, ενώ ίδια τάση παρατηρείται και στους απασχολούμενους που δηλώνουν διευθυντικά στελέχη (από 17,6% πέφτουν στο 5,3%). Αν και οι μισθωτοί και αυτοαπασχολούμενοι εργάτες δεν μπορούν και δεν πρέπει να συμπεριληφθούν στην ενιαία κατηγορία «εργατική τάξη» (που περιλαμβάνει μόνο όσους μισθώνουν την εργατική τους δύναμη), ωστόσο χρήζει πολιτικής ερμηνείας η παρακάτω διαπίστωση, την οποία θα τεκμηριώσω στη συνέχεια: οι συνθήκες εργασίας και διαβίωσης των εργατών αυτοαπασχολούμενων εμφανίζονται να είναι σε πολλές περιπτώσεις χειρότερες από αυτές των μισθωτών εργατών.

Σε κάθε περίπτωση τα πλεονεκτήματα της ομαδοποίησης των τεσσάρων επαγγελματιών είναι ισχυρά, αφού μας επιτρέπουν: α) να ελέγξουμε αν η τριτογενικοποίηση, η θηλυκοποίηση και η ευελικτοποίηση φέρνουν τους μισθωτούς υπαλλήλους πιο κοντά στα μικρομεσαία στρώματα (διευθυντές, επαγγελματίες)

ή στους μισθωτούς εργάτες (κατ' αρχάς ως προς τους εργασιακούς όρους)¹⁰⁰, αλλά και να δούμε κατά πόσο οι μισθωτοί επαγγελματίες τείνουν να προσεγγίζουν μεσαία στρώματα, β) να διερευνήσουμε αν άλλα κριτήρια της ταξικής διαίρεσης (βαθμός ελέγχου της εργασιακής διαδικασίας, εισοδήματα, ωράρια) συμπίπτουν ή τουλάχιστον σχετίζονται με την τριχοτόμηση σε διευθυντές, επαγγελματίες και εργατοϋπαλλήλους. Η προσπάθεια να διαπραγματευτούμε τα ερωτήματα που θέτει η «μεταβιομηχανική προβληματική» συντελείται μέσα από τις παρακάτω ενότητες δεδομένων:

Μισθωτοί διευθυντές, επαγγελματίες, υπάλληλοι και εργάτες:

Εισοδήματα (ESS1 και 2)

Εκπαιδευτικό επίπεδο (ESS1 και 2)

Εργάσιμος χρόνος (ESS1 και 2)

Επιπτώσεις στον ελεύθερο χρόνο (ESS2)

Έλεγχος εργασιακής διαδικασίας (ESS1 και ESS2)

Εμπειρία ανεργίας (ESS1 και 2)

Αυτοαπασχολούμενοι διευθυντές, επαγγελματίες, υπάλληλοι και εργάτες:

Εισοδήματα (ESS 1 και 2)

Εκπαιδευτικό επίπεδο (ESS1 και 2)

Εργάσιμος χρόνος (ESS1 και 2)

Επιπτώσεις στον ελεύθερο χρόνο (ESS2)

Εμπειρία ανεργίας (ESS1 και 2)

4.1 Μισθωτοί και αντικειμενικοί όροι συγκρότησης

Αν η διάκριση σε αυτοαπασχολούμενους και μισθωτούς αφήνει μικρά περιθώρια «παρεξηγήσεων» στις κοινωνικές επιστήμες, η διάκριση υπαλλήλου και εργάτη στερείται αυτής της πολυτέλειας. Εδώ δεχόμαστε μια λειτουργική οροθέτηση που σχετίζεται με το χαρακτήρα της συγκεκριμένης εργασίας και ακριβέστερα από το μέγεθος πνευματικής ή χειρωνακτικής προσπάθειας που εντυπώνεται σε αυτήν. Συμβατικά ο εργάτης καταναλώνει την εργατική του δύναμη μεταποιώντας την ύλη και παράγοντας εμπορεύματα, δηλαδή αξίες και επομένως απασχολείται στη σφαίρα της παραγωγής αξιών όπου προϋποτίθενται δεξιότητες που σχετίζονται περισσότερο με το χειρισμό εργαλείων. Ο υπάλληλος καταναλώνει την εργατική του δύναμη συμμετέχοντας στην

100 Παρότι το όλο εγχείρημα φαίνεται να έχει μια ροπή προς τον κοινωνιολογικό αναγωγισμό (όπου οι τάξεις αντιμετωπίζονται ως στατικές-στατιστικές κατηγορίες, ενώ είναι πρωτίστως σχεσιακές, βλ. Σεφεριάδη: 1995), αυτή η ροπή σχετικοποιείται στο βαθμό που τα ευρήματά μας εντάσσονται σε ένα ερμηνευτικό πλαίσιο που, όπως θα διαπιστώσετε παρακάτω, προϋποθέτει τη δυναμική προσέγγιση της έννοιας κοινωνική τάξη.

κυκλοφορία και τη διανομή των εμπορευμάτων, επομένως απασχολείται στη σφαίρα της πραγματοποίησης των αξιών όπου προϋποτίθενται δεξιότητες που σχετίζονται περισσότερο με τη διανοητική εργασία.

Είναι προφανές και πάλι ότι ο επιμερισμός των απασχολούμενων σε επαγγελματικές κατηγορίες με βάση την παραπάνω σύμβαση είναι στατικός. Είναι ωστόσο πολύ λιγότερο παραπλανητικός από τη διάκριση σε απασχόληση στο δευτερογενή και στον τριτογενή τομέα¹⁰¹, όπου είθισται να επιμερίζονται ισομερώς εργάτες και υπάλληλοι αντίστοιχα. Το προφανές πρόβλημα που δημιουργείται όταν υποθέτει κανείς ότι ο εργαζόμενος στον τομέα των υπηρεσιών είναι εξ' ορισμού υπάλληλος γιατί δεν συμμετέχει στην παραγωγή (άρα οι εργάτες καθαρισμού ενός νοσοκομείου θεωρούνται υπάλληλοι), προκύπτει από ένα λιγότερο προφανές πρόβλημα: Τα σημερινά επίπεδα παραγωγικότητας της εργασίας (και η συνακόλουθη εξειδίκευση και απο-ειδίκευση που προκαλούν) μένουν έξω από τη σχετική προβληματική (δευτερογενής-τριτογενής τομέας) και έτσι υποβαθμίζονται οι μετασχηματισμοί που προκύπτουν σε χειρωνακτική εργασία (όπου εντυπώνεται μεγαλύτερη διανοητική προσπάθεια) και πνευματική (που τείνει να τυποποιείται σε συγκεκριμένα καθήκοντα).

Για να επανέλθω στον τρόπο διαχείρισης των πρωτογενών δεδομένων, η κατάταξη σε υπαλλήλους και εργάτες είναι μεν εν γνώσει μας συμβατική, βασίζεται σε ένα διεθνή δείκτη ταξινόμησης και επομένως έχει μια στατικότητα, αποφεύγει όμως διασταλτικές ερμηνείες των υπηρεσιών και της λεγόμενης μη-υλικής παραγωγής. Τόσο ο αποθηκάριος, όσο και ο οδηγός λεωφορείου, ή ο εναερίτης της ΔΕΗ εντάσσονται στην κατηγορία «εργάτης». Το ερώτημα που μας ενδιαφέρει είναι αν ο «αφηρημένος» εργάτης και ο «αφηρημένος» υπάλληλος μοιράζονται κάποια κοινά standards όρων εργασίας και διαβίωσης με τρόπο τέτοιο ώστε να μπορεί κάποιος να τους εντάξει σε μία ταξική κατηγορία, ανεξαρτήτως επαγγελματικού προσδιορισμού και συγκεκριμένα στην εργατική τάξη.

4.1.1 Εισοδήματα

Αν και η κατανομή του οικογενειακού εισοδήματος¹⁰² του ερωτώμενου στη δωδεκαβάθμια κλίμακα J – U (με J την κατηγορία των χαμηλότερων εισοδημά-

101 Με βάση τον επικρατέστερο ορισμό του Τριτογενούς Τομέα, ο τελευταίος αποτελεί τον τομέα της μη υλικής παραγωγής (τομέας υπηρεσιών). Το χαρακτηριστικό της υπηρεσίας είναι ότι δεν ενσωματώνεται σε κάποιο υλικό αντικείμενο: η εργασία που τη δημιουργεί χρησιμοποιείται ακαριαία. Η εργασία, το αποτέλεσμα της εργασίας και η κατανάλωσή του συμπίπτουν στο χώρο και στο χρόνο (Δεδουσόπουλος: 2002, 143).

102 Πρόκειται για το συνολικό οικογενειακό εισόδημα ανεξάρτητα από τις πηγές από τις οποίες προέρχεται. Αρα αφού δεν μιλάμε αποκλειστικά για το μισθό του ερωτώμενου, θα πρέπει να τηρούμε κάποια επιφύλαξη για τη συγκεκριμένη μεταβλητή. Θα δούμε στη συνέχεια γιατί έχει σημασία αυτή η παρατήρηση.

των και Ν των υψηλότερων) δεν μας επιτρέπει να έχουμε ακριβείς μέσους όρους συγκεκριμένων ποσών, αλλά μέσους όρους κατηγοριών¹⁰³, ωστόσο ακόμα και αυτοί οι μέσοι όροι δίνουν μια εικόνα για την εισοδηματική κατάσταση των νοικοκυριών των υπαλλήλων και των εργατών. Σε πρώτη φάση παραθέτω τα στοιχεία για τα οικογενειακά εισοδήματα, όπως προκύπτουν από το ESS1 και ESS2A και Β¹⁰⁴:

Πίνακας 4α

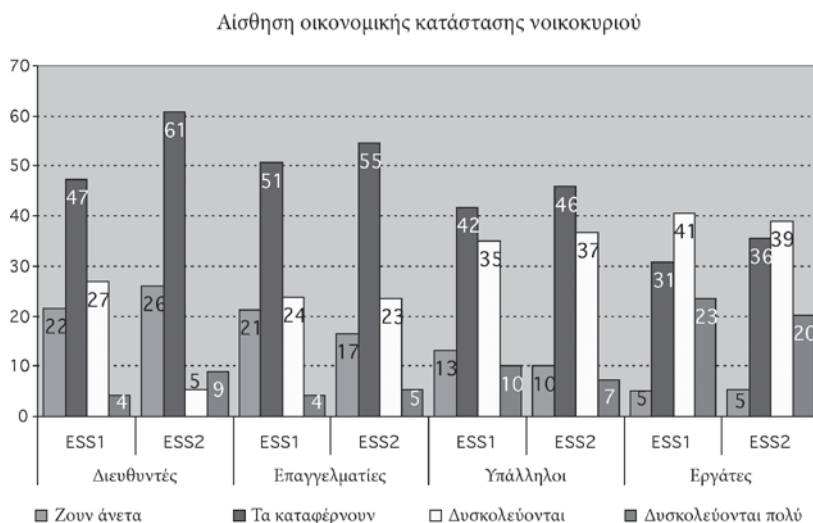
	ESS1		ESS2 A		ESS2 B	
	M.O.	Τυπ. Απόκ.	M.O.	Τυπ. Απόκ.	M.O.	Τυπ. Απόκ.
Διευθυντές	6,11	2	5,96	1,9	6,05	1,9
Επαγγελματίες	6,01	1,9	5,80	2	5,40	2
Υπάλληλοι	5,33	1,9	5,51	1,8	4,79	1,5
Εργάτες	4,57	1,9	4,64	1,7	4,49	1,5

Το ενδιαφέρον κατά τη γνώμη μου στο παραπάνω εύρημα είναι ότι η εισοδηματική διαφοροποίηση των νοικοκυριών υπαλλήλων και εργατών μετριάζεται σημαντικά αν επιλέξουμε νοικοκυριά όπου ο ερωτώμενος συνεισφέρει πάνω από το 50%. Αυτό ίσως σημαίνει ότι, παρά τις υπαρκτές εισοδηματικές διαφορές μεταξύ νοικοκυριών υπαλλήλων και εργατών (τα νοικοκυριά των υπαλλήλων προσεγγίζουν εισοδηματικά αυτά των επιστημόνων), οι μισθολογικές διαφορές ενδεχομένως είναι λιγότερο σημαντικές. Ας το κρατήσουμε αυτό. Επίσης, όσον αφορά τις τυπικές αποκλίσεις, βλέπουμε ότι όσο «ανεβαίνουμε» επαγγελματική κατηγορία η διασπορά τείνει να είναι μεγαλύτερη. Ειδικά στους επαγγελματίες, θα ήταν νόμιμο να υποθέσουμε ότι μία μερίδα βρίσκεται πιο κοντά στους υπαλλήλους. Για να συμπληρώσουμε κάπως την εικόνα από την εισοδηματική κατάσταση των μισθωτών, παραθέτω τα στοιχεία που αφορούν το πώς βιώνουν την οικονομική κατάστασή τους οι ερωτώμενοι:

103 Όπου η κατηγορία 1 αντιστοιχεί στα χαμηλότερα οικογενειακά εισοδήματα (Total Net Incomes – TNI) και η κατηγορία 12 στα υψηλότερα.

104 Στο ESS2 Β έχω επιλέξει μόνο τους ερωτώμενους που συνεισφέρουν πάνω από το μισό του συνολικού οικογενειακού εισοδήματος.

Διάγραμμα 2α

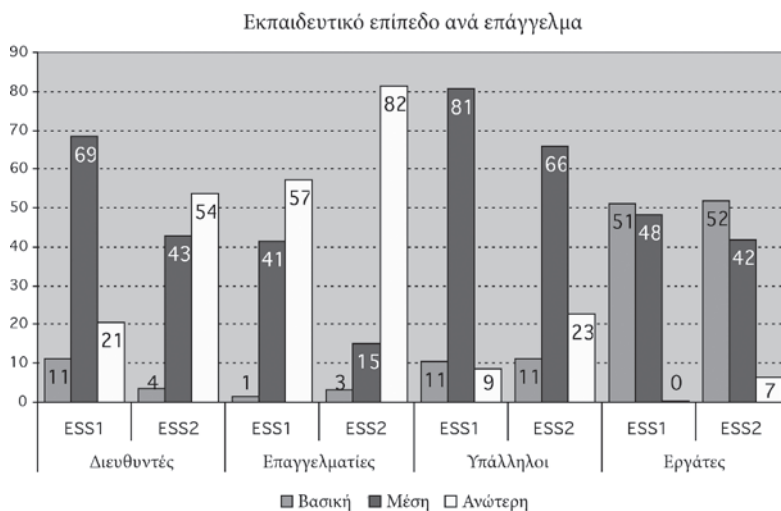

Και εδώ βλέπουμε ότι οι υπάλληλοι τείνουν να απαντούν ότι αισθάνονται την οικονομική τους κατάσταση περισσότερο άνετη απ' ό,τι οι εργάτες. Όμως, στην πιο πρόσφατη έρευνα, η κατηγορία των υπαλλήλων που βιώνουν ως δύσκολη την οικονομική κατάστασή τους ανέβηκε στο 36,6%, ενώ το αντίστοιχο ποσοστό στους εργάτες πέφτει σχεδόν οριακά από το 41% στο 39%. Συνολικά, μπορούμε να πούμε πως και εδώ διαφαίνεται μια τάση όπου ένα σημαντικό ποσοστό των μισθωτών φαίνεται να προσεγγίζει την οικονομική και (κυρίως) την εισοδηματική κατάσταση των εργατών. Στους επαγγελματίες, η κατηγορία της άνετης διαβίωσης φαίνεται να δέχεται πιέσεις, ενώ αντίθετα στα διευθυντικά στελέχη η κατάσταση το 2004 είναι σαφώς καλύτερη από το 2001, κάτι που ίσως συνδέεται με το άνοιγμα της πραγματικής εισοδηματικής ψαλίδας τα τελευταία χρόνια.

4.1.2 Εκπαιδευτικό επίπεδο

Οι διαφοροποιήσεις στο εκπαιδευτικό επίπεδο είναι μάλλον αναμενόμενες. Υψηλά ποσοστά ανώτερης μόρφωσης για τα διευθυντικά στελέχη και πολύ υψηλά για τους επαγγελματίες, υψηλά ποσοστά μέσης και βασικής μόρφωσης για υπάλληλους και εργάτες αντίστοιχα. Στο ESS2 αρχίζει και διαφαίνεται μία τάση εξειδίκευσης ενός μέρους των υπαλλήλων (κυρίως) και των εργατών (δευτερευόντως) που αποτυπώνεται στο αυξημένο ποσοστό ανώτερης εκπαίδευσης.

Διάγραμμα 3α

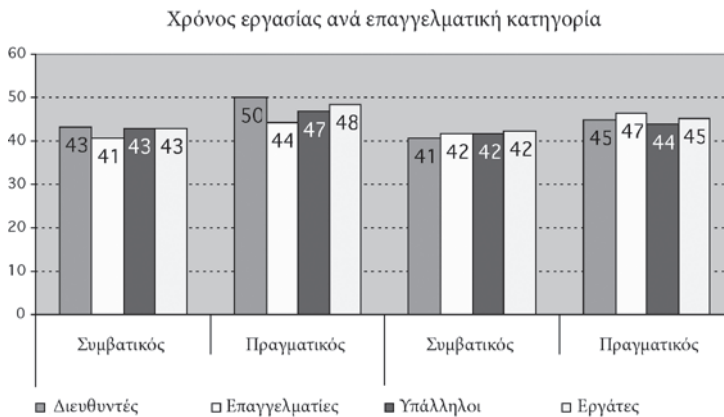
4.1.3 Συμβατικές και πραγματικές ώρες εργασίας και ποιότητα χρόνου εργασίας

Το συμβατικό ωράριο εργασίας αναφέρεται στις ώρες εργασίας που είναι υποχρεωμένος να δουλεύει ένας μισθωτός, βάσει της συμφωνίας του με τον εργοδότη, τηρώντας φυσικά τα ανώτατα επιτρεπτά όρια του ισχύοντος νομοθετικού πλαισίου. Το πραγματικό ωράριο που καταγράφεται στα ερωτηματολόγια αφορά τις πραγματικές ώρες που έχει δουλέψει ο μισθωτός, συμπεριλαμβάνοντας και τις υπερωρίες. Το παρακάτω διάγραμμα μας δείχνει την κατανομή του συμβατικού και πραγματικού χρόνου εργασίας στις τέσσερις επαγγελματικές κατηγορίες των μισθωτών.

Διάγραμμα 4α

Η σύγκλιση προς τα κάτω για όλες τις κατηγορίες, τόσο ως προς το συμβατικό όσο και ως προς τον πραγματικό εργάσιμο χρόνο είναι μία πρώτη εύκολη διαπίστωση¹⁰⁵. Ειδικά οι διαφορές στους μέσους όρους του συμβατικού ωραρίου εργατών και υπαλλήλων είναι από μηδενική (στο δείγμα του ESS1) έως ελάχιστη

¹⁰⁵ Στον υπολογισμό των μέσων όρων δεν συμπεριέλαβα όσους μισθωτούς δουλεύουν λιγότερο από 30 ώρες, με στόχο να αποκλείσω τους μερικούς απασχολούμενους και να περιορίσω τα καθεστάτα ευέλικτης ως προς το χρόνο εργασίας απασχόλησης. Για την ακρίβη οροθέτηση της μερικής απασχόλησης βλ. Κουζή (2001: 282-3).

(0,6 περίπου ώρες στο δείγμα του ESS2). Η διαφορά στους μέσους όρους των πραγματικών ωραρίων εργατών και υπαλλήλων μένει σταθερή (1,5 ώρα περίπου). Από την άλλη, οι μισθωτοί επαγγελματίες του δείγματος εμφανίζονται να εργάζονται τις λιγότερες ώρες από όλους το 2001, αλλά να αυξάνουν αισθητά τις ώρες εργασίας τους το 2004, ενώ αντιθέτως τα διευθυντικά στελέχη που εμφανίζονται να δουλεύουν τις περισσότερες ώρες το 2001, το 2004 «πέφτουν» κάτω από το μέσο όρο τόσο του συμβατικού (41,7 ώρες) όσο και του πραγματικού ωραρίου (44,8 ώρες).

Ο δείκτης των ωρών εργασίας δεν μας λέει ωστόσο αν είναι συγκρίσιμες σε ποιότητα, ως προς τις ψυχολογικές και σωματικές επιπτώσεις, οι 44,73 ώρες εργασίας ενός διευθυντικού στελέχους με τις 45,3 ώρες εργασίας ενός εργάτη. «Φως» σε αυτό το ερώτημα επιχειρώ να ρίξω με τρεις μεταβλητές που προέκυψαν από την επεξεργασία των δεδομένων του ESS2¹⁰⁶. Η πρώτη αφορά το εύρος των επιπτώσεων του εργάσιμου χρόνου στην ποιότητα του ελεύθερου χρόνου και συνίσταται στο άθροισμα απαντήσεων που αφορούν: α) το κατά πόσο η εργασία συνεχίζει να προβληματίζει το μισθωτό μετά τη δουλειά, β) το κατά πόσο η κούραση της εργασίας επηρεάζει το μισθωτό στη διαχείριση του ελεύθερου χρόνου του, γ) το κατά πόσο η εργασία επηρεάζει τον προσωπικό χρόνο με οικογένεια ή σύντροφο¹⁰⁷. Η δεύτερη αφορά την ένταση της εργασίας και προκύπτει από τον όγκο της εργασίας που ο μισθωτός καλείται να φέρει σε πέρας κατά τη διάρκεια μίας εργάσιμης ημέρας¹⁰⁸.

106 Για το ESS1 δεν έχουμε παρόμοια στοιχεία.

107 Οι ερωτήσεις που χρησιμοποίησα για τον υπολογισμό των επιπτώσεων στην ποιότητα του ελεύθερου χρόνου είναι οι εξής: α) πόσο συχνά ανησυχείτε για προβλήματα της δουλειάς σας στον ελεύθερο χρόνο σας, β) πόσο συχνά νιώθετε κουρασμένος για να ασχοληθείτε με οικογένεια/σύντροφο μετά τη δουλειά, γ) πόσο συχνά η δουλειά σας εμποδίζει να δώσετε χρόνο στην οικογένειά σας;

108 Η ερώτηση που χρησιμοποίησα για τον υπολογισμό της έντασης είναι η εξής: κατά πόσο καταφέρνετε να τελειώσετε τα καθημερινά καθήκοντά σας κατά τη διάρκεια της εργάσιμης ημέρας.

Διάγραμμα 5α

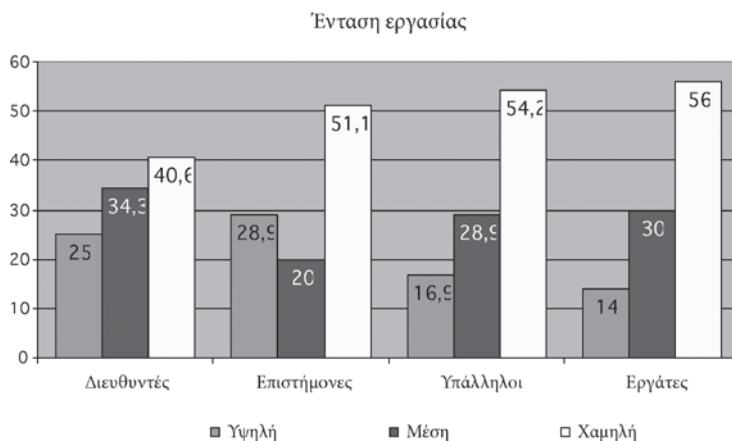
Αν και θα ήταν ενδιαφέρον να δούμε αν υπάρχει διαφοροποίηση μεταξύ ανώτερων, μεσαίων και κατώτερων διευθυντικών στελεχών, προς το παρόν μπορούμε να διαπιστώσουμε ότι η προσωπική ζωή των στελεχών των επιχειρήσεων υφίσταται μία συγκριτικά μεγαλύτερη αλλοτρίωση εξαιτίας της δουλειάς, αν συμφωνήσουμε ότι οι μεταβλητές που επιλέχθηκαν υποδηλώνουν αλλοτρίωση. Η προσωπική ζωή των μισθωτών εργατών και υπαλλήλων εμφανίζεται πιο «προστατευμένη» απέναντι στις αλλοτριωτικές συνέπειες της εργασίας.

Το επιστημονικό δυναμικό φαίνεται πως καταλαμβάνει την πρώτη θέση στην ένταση της εργασίας (διάγραμμα 5α), κάτι που εξηγείται από τη φύση του αντικειμένου της δουλειάς ενός επιστήμονα. Ακολουθούν οι διευθυντές, οι εργάτες και υπάλληλοι.

Διάγραμμα 6α

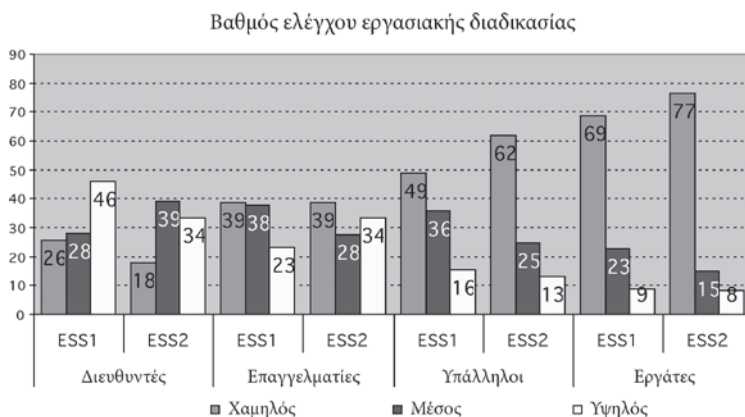
Στο πόσο επίπονη θεωρούν οι ερωτώμενοι ότι είναι η εργασία τους, οι απαντήσεις είναι μάλλον αναμενόμενες, με τους εργάτες να προσλαμβάνουν, περισσότερο από κάθε άλλη κατηγορία, την εργασία τους ως «σκληρή». Για το λόγο αυτόν παραλείπω τη σύγκριση.

Η επόμενη μεταβλητή που θα εξετάσουμε δείχνει το βαθμό ελέγχου της εργασιακής διαδικασίας από τον εργαζόμενο. Και αυτή είναι σύνθετη και συνίσταται από τις εξής μεταβλητές: α) δυνατότητα οργάνωσης καθημερινής δουλειάς, β) δυνατότητα επηρεασμού της πολιτικής της επιχείρησης, γ) δυνα-

τότητα επηρεασμού ρυθμού δουλειάς¹⁰⁹. Τα αποτελέσματα για το ESS1 και 2 αποτυπώνονται στο παρακάτω διάγραμμα:

Διάγραμμα 7α

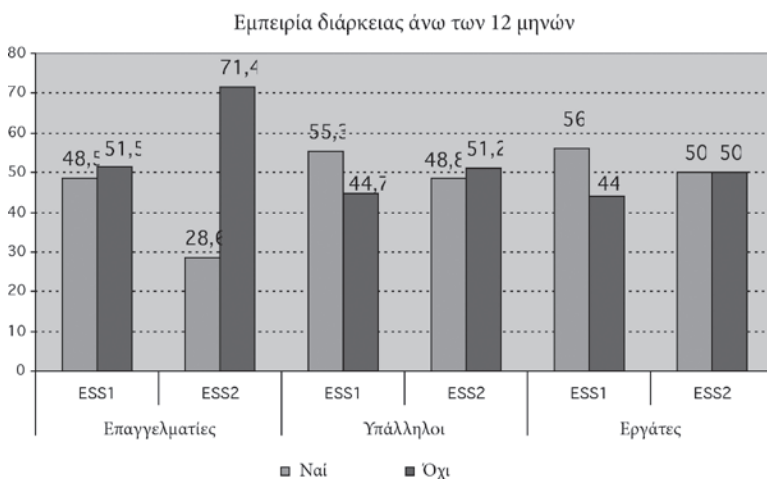

Το επιστημονικό και στελεχικό δυναμικό φυσιολογικά παρουσιάζει συγκριτικά μεγαλύτερα ποσοστά υψηλού βαθμού ελέγχου. Οι υπάλληλοι δείχνουν να διατηρούν ένα προβάδισμα έναντι των εργατών στον έλεγχο της δουλειάς τους, αλλά το 2004 φαίνεται ότι σημαντικό ποσοστό τόσο των υπαλλήλων όσο και των εργατών «χάνει» τον έλεγχο σε σχέση με το 2001.

109 Στο ESS1 η τρίτη μεταβλητή αφορά τη δυνατότητα του εργαζόμενου να ελέγχει τα καθήκοντα της εργασίας του, ενώ στο ESS2 τα καθήκοντα αντικαθίστανται από τους ρυθμούς δουλειάς.

Μία τελευταία μεταβλητή που αφορά τις αντικειμενικές συνθήκες που βιώνουν οι μισθωτοί αφορά στην εμπειρία της ανεργίας. Επέλεξα να δω τι ποσοστό μισθωτών ανά επαγγελματική κατηγορία έχουν μείνει άνεργοι για διάστημα μεγαλύτερο των 12 μηνών. Όπως φαίνεται από το Διάγραμμα 6, μεταξύ υπαλλήλων και εργατών δεν φαίνεται να υπάρχει σοβαρή διαφοροποίηση, καθώς και οι δύο κατηγορίες εμφανίζονται επιρρεπείς στην ανεργία άνω του ενός χρόνου, σε ποσοστό κοντά στο 45% το 2001 και στο 50% το 2004. Πάντως, η πιθανότητα να έχει μείνει ο ερωτώμενος άνεργος κάποια στιγμή μειώνεται εμφανώς στην κατηγορία των επιστημόνων.

Διάγραμμα 8α

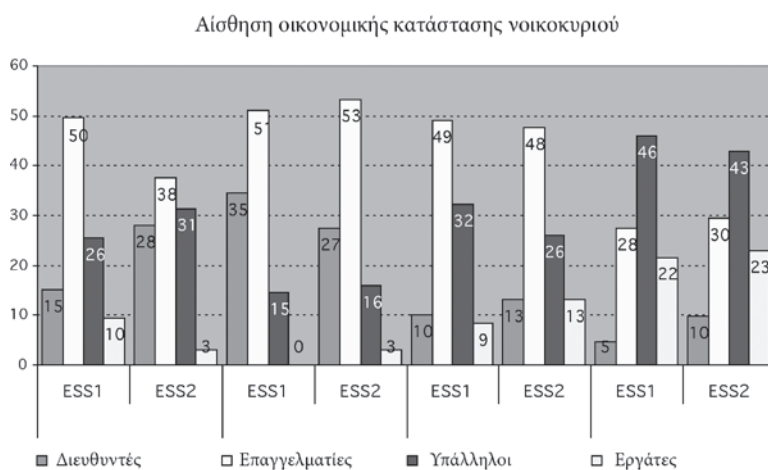
4.2 Αυτοαπασχολούμενοι και αντικειμενικοί όροι συγκρότησης

Ακολουθώντας τις ίδιες τεχνικές για την επεξεργασία των δεδομένων που αφορούν στους αυτοαπασχολούμενους, κατέληξα στα παρακάτω διαγράμματα. Λείπουν τα διαγράμματα που αναφέρονται στην ένταση και στον έλεγχο της εργασιακής διαδικασίας (αφορά μόνο τους μισθωτούς), καθώς και το διάγραμμα που αφορά στην ανεργία, λόγω μικρού αριθμού απαντήσεων (συνολικά 114).

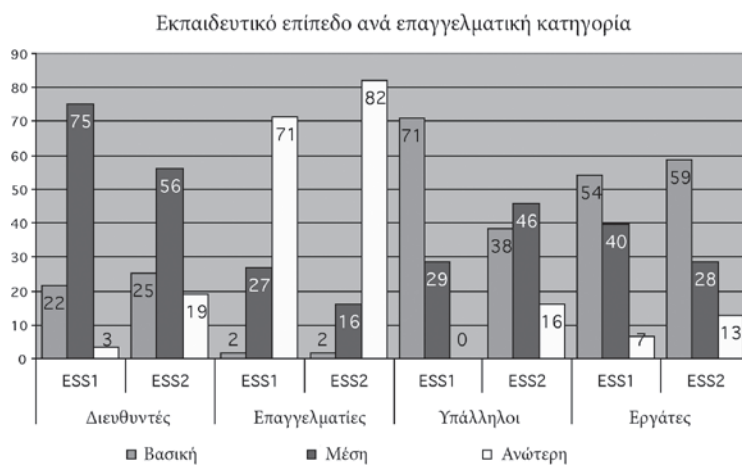
Πίνακας 4β

	ESS1		ESS2 A		ESS2 B	
	M.O.	Τυπ.	M.O.	Τυπ.	M.O.	Τυπ.
	TNI	Απόκ.	TNI	Απόκ.	TNI	Απόκ.
Διευθυντές	5,55	2,1	6,8	2,7	7,4	1,9
Επαγγελματίες	6,22	2,1	7,2	2,1	7,1	2
Υπάλληλοι	5,90	1,9	5,2	2	4,9	1,5
Εργάτες	4,14	1,7	4,2	1,7	4,7	1,5

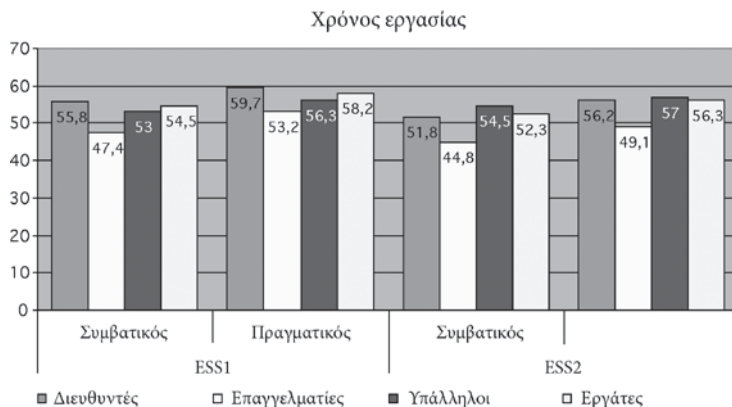
Διάγραμμα 2β

Διάγραμμα 3β

Διάγραμμα 4β

Διάγραμμα 5β

Συγκρίνοντας τα δεδομένα από μισθωτούς και αυτοαπασχολούμενους μπορούμε να συνάγουμε τα εξής:

Οι αυτοαπασχολούμενοι εργάτες εμφανίζονται να έχουν μικρότερο οικογενειακό εισόδημα από τους μισθωτούς εργάτες, κάτι που αντανακλάται και στην αποτίμηση της οικογενειακής οικονομικής κατάστασης. Δεν παρατηρείται οι ίδια τάση στους υπάλληλους, ενώ στους επαγγελματίες η τάση είναι αντίθετη: οι αυτοαπασχολούμενοι επαγγελματίες φαίνεται ότι έχουν σημαντικά καλύτερες απολαβές από τους μισθωτούς επαγγελματίες.

Οι αυτοαπασχολούμενοι εργάτες εμφανίζουν υψηλότερα ποσοστά ανώτερης μόρφωσης από τους μισθωτούς εργάτες, ενώ οι υπόλοιπες επαγγελματικές κατηγορίες δεν παρουσιάζουν σοβαρές διαφοροποιήσεις σε σχέση με τους μισθωτούς, με εξαίρεση το σχεδόν μηδενικό ποσοστό των ανώτερα μορφωμένων υπαλλήλων του 2001 και τα ποσοστά των διευθυντικών στελεχών, που όμως ελέγχονται εξαιτίας του μικρού μεγέθους του δείγματος.

Σε σύγκριση με τους μισθωτούς ο εργάσιμος χρόνος των αυτοαπασχολούμενων διογκώνεται συνολικά για όλες τις κατηγορίες. Αυτοαπασχολούμενοι υπάλληλοι και εργάτες παίρνουν τα πρωτεία από τα διευθυντικά στελέχη, σύμφωνα με τα στοιχεία του ESS2.

Η εικόνα του αυτοαπασχολούμενου τεχνίτη ή εμπόρου, που απορροφάται σχεδόν ολοκληρωτικά από τη δουλειά του για να αντέξει στον ανταγωνισμό επιβεβαιώνεται πανηγυρικά στα ευρήματά μας για το εύρος των επιπτώσεων της απασχόλησης στον ελεύθερο χρόνο. Το ποσοστό των αυτοαπασχολούμενων εργατών και υπαλλήλων που υφίστανται σοβαρές επιπτώσεις στον ελεύθερο χρόνο τους, εξαιτίας της δουλειάς τους, εκτοξεύεται στο 59,2% και 57,5%, όταν τα αντίστοιχα ποσοστά στους μισθωτούς εργάτες και υπαλλήλους είναι 38,2% και 35,2%.

5. Συμπεράσματα

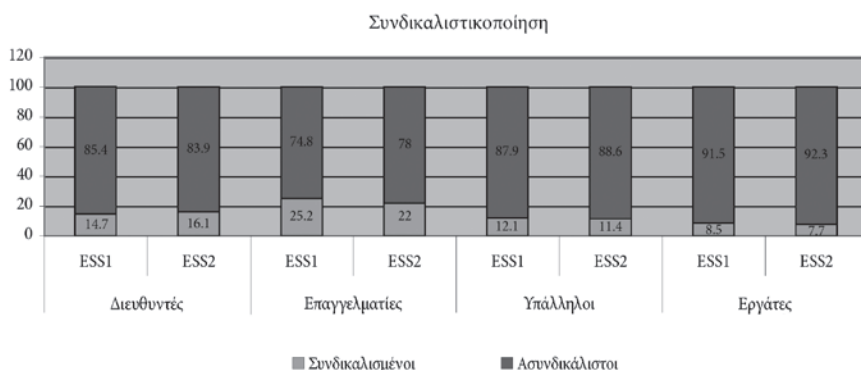
Οι μετασχηματισμοί της οργάνωσης της εργασίας, τουλάχιστον στην Ελλάδα, αφήνουν μάλλον μικρά περιθώρια επιβεβαίωσης σε όσους εκτίμησαν ότι οι αντικειμενικοί όροι εργασίας και διαβίωσης των εργαζόμενων οδηγούν αναγκαστικά στην άμεση υπονόμηση της συλλογικής τους ταυτότητας, ότι τους αποσυνδέουν με τους όρους που κάποτε διαμόρφωναν ένα ενιαίο συλλογικό υποκείμενο, την «εργατική τάξη». Κατ' αρχάς είναι πολύ αμφίβολο το κατά πόσο η εργατική τάξη ήταν ποτέ ενιαία ως «τάξη για τον εαυτό της»¹¹⁰. Πέρα από αυτό, όμως, είδαμε πως εργάτες και υπάλληλοι, δηλαδή η συντριπτική πλειοψηφία (το 79,5%) των μισθωτών (που με τη σειρά τους αποτελούν σύμφωνα με τα στοιχεία του ESS2 το 66% του οικονομικά ενεργού πληθυσμού), βιώνουν την εργασιακή τους πραγματικότητα με σχετικά

110 Δεν πρόκειται για ελληνική ιδιομορφία φυσικά. Η θέση του μισθωτού εργαζόμενου στον καπιταλισμό ως ιδιότυπου εμπορευματοπαραγωγού διακατέχεται από τις αντιφάσεις που χαρακτηρίζουν την παραγωγή οποιουδήποτε εμπορεύματος στον καπιταλισμό. «Η ανομοιογένεια υπάρχει και έχω την αίσθηση ότι την είδε πολύ καθαρά μεταξú άλλων και ο Μαρξ, όταν η πρώτη φράση στο Κομμουνιστικό Μανιφέστο είναι “Προλετάριοι όλων των χωρών ενωθείτε” – εάν ήταν ενωμένοι δεν θα χρειαζόταν κανενός είδους τέτοια υπόμνηση” (Κουκουλές: 2003, 109).

ομοιογενή και διακριτό τρόπο, σε σύγκριση κυρίως με τα διευθυντικά στελέχη και δευτερευόντως με το επιστημονικό προσωπικό. Οι μισθολογικές (και όχι γενικά οι εισοδηματικές) διαφορές μάλιστα είδαμε πως τείνουν να μειώνονται, ενώ σύγκλιση παρατηρήσαμε και σε μια σειρά άλλους αντικειμενικούς όρους που απορρέουν από την εργασιακή διαδικασία (εργάσιμος χρόνος, επιπτώσεις στον ελεύθερο χρόνο, ένταση εργασίας, βιωμένη εμπειρία ανεργίας). Ακόμα και εκεί όπου οι αποκλίσεις ήταν σχετικά μεγάλες μεταξύ εργατών και υπαλλήλων, όπως στο βαθμό ελέγχου της εργασιακής διαδικασίας, η τάση ήταν μείωση της απόκλισης.

Παρά το γεγονός ότι η κατανομή των εργατών και των υπαλλήλων στα τρία μορφωτικά επίπεδα έδειξε διαφοροποίηση, τελικά δεν αποδείχθηκε τόσο ισχυρή ώστε να αποτρέψει τις συγκλίσεις. Εδώ χρειάζεται προσοχή. Αυτές οι συγκλίσεις δεν «μεταφράζονται» αυτόματα σε συνειδητοποίηση του ανήκειν σε μία τάξη που βιώνει κοινούς αντικειμενικούς όρους, ή πολύ περισσότερο σε διάθεση για οργανωμένη δράση μέσα από τα υπάρχοντα θεσμικά σχήματα εκπροσώπησης. Τα στοιχεία που παρουσίασα ούτε διαψεύδουν ούτε επιβεβαιώνουν το κατά πόσο το τρίπτυχο τριτογενοποίηση-θηλυκοποίηση-ευελικοποίηση υπονομεύει την εμπρόθετη δράση συλλογικοτήτων που συγκροτούνται σε ταξική βάση. Για να κατανοήσουμε όμως πόσο απλοϊκό είναι να θεωρούμε ότι η «υπαλληλοποίηση» αντιστρατεύεται τη συλλογική δράση, αρκεί μια ματιά σε αυτό το τελευταίο διάγραμμα. Όπως βλέπουμε (Διάγραμμα 6α), αυτοί που συνδικαλίζονται λιγότερο από τις τέσσερις επαγγελματικές κατηγορίες είναι οι εργάτες. Ωστόσο, για να μπούμε σε βάθος στο ζήτημα θα πρέπει να δούμε και άλλους δείκτες υποκειμενικών όρων συγκρότησης, κάτι που δεν μας επιτρέπει ο χώρος και ο χρόνος.

Διάγραμμα 6β

Προς το παρόν, μένουμε στα περισσότερα προφανή συμπεράσματα που μας επιτρέπουν να απορρίψουμε την προφητεία για το τέλος της εργατικής τάξης, τουλάχιστον στην Ελλάδα. Αντιθέτως, τα στοιχεία εμφανίζουν πύκνωση, ακόμα και με αυστηρές οροθετήσεις. Έτσι, ακόμα και αν αποκλείσουμε από το σύνολο των νοικοκυριών των μισθωτών υπαλλήλων και εργατών, τα νοικοκυριά με υψηλά μηνιαία συνολικά εισοδήματα (από 2.500 ευρώ και πάνω) –κάτι που δεν συνίσταται γενικά¹¹¹– το ποσοστό της εργατικής τάξης στο σύνολο του οικονομικά ενεργού πληθυσμού του δείγματος παραμένει ιδιαίτερα υψηλό (46,4%), πάνω από αυτό που προσέγγισε ο Wright με τη δεύτερη και πιο σύγχρονη εκδοχή της μεθοδολογίας του (42,3%).

Ανεξάρτητα από το αν τα ποσοστά προσεγγίζουν λιγότερο ή περισσότερο την πραγματικότητα, τόσο οι έρευνες ESS1 και 2 που έχουμε στη διάθεσή μας όσο και αυτές που ήδη προετοιμάζονται προσφέρουν έναν αληθινό πλούτο κοινωνικοδημογραφικών στοιχείων, τα οποία πρέπει να έχει κανείς υπόψη του πριν προσπεράσει τον «κοινωνιολογικό αναγωγισμό». Οι περιγραφικές στατιστικές επεξεργασίες δεν υπονομεύουν αναγκαστικά την πολιτική ανάλυση, αλλά σίγουρα την προϋποθέτουν και δυνάμει την εμπλουτίζουν.

Βιβλιογραφικές αναφορές

Allen J. (2003), *Μεταβιομηχανισμός και Μεταφορντισμός*, στο Hall S., Held D. and McGrew A. (eds), Αθήνα: Σαββάλας.

Bell D. (1973), *The Coming of Post-Industrial Society*, N. York: Basic Books.

Clark T.N. and Lipset, S.M. (2001), *The Breakdown of Class politics A debate on Post-Industrial Stratification*, Baltimore: John Hopkins University Press.

Crouch C. (1999), *Social Change In Western Europe*, Oxford: Oxford University Press.

Δεδουσόπουλος Α. (2002), *Οι αναδιαρθρώσεις της Παραγωγής: η κρίση στην αγορά εργασίας, ρύθμιση, απορρύθμιση, ευελιξίες*, Τόμος Β', Αθήνα: ΔΑΡΔΑΝΟΣ.

Erikson R. and Goldthorpe J. (1992), *The Constant Flux: A Study of Class Mobility in Industrial Countries*, Oxford: Clarendon.

Giddens A. (1990), *Consequences of Modernity*, Cambridge: Polity Press.

Gorz A. (1986), *Αντίο Προλεταριάτο*, εκδ. Νέα Σκέψη.

111 Για να αποκλείσουμε κάποιο μισθωτό εργάτη ή υπάλληλο από την εργατική τάξη, θα πρέπει να γνωρίζουμε αν εκτός από το μισθό, το εισόδημά του προέρχεται από άλλες πηγές: ενοίκια, μετοχές, πριμ παραγωγικότητας κ.ο.κ. Χωρίς αυτά τα στοιχεία, θα ήταν λάθος να συμπεράνουμε ότι ένα συνολικό οικογενειακό εισόδημα 3.000 ευρώ είναι απαγορευτικό για να ανήκει κάποιος στην εργατική τάξη.

Hyman R. (2005a), "Trade Unions and the Politics of the European Social Model", *Economic and Industrial Democracy*, 26: 9-40.

Katznelson I. (1986), "Working Class Formation: Constructing cases and Comparisons" στο Katznelson I. and Zolberg A. (eds) *Working Class Formation: Nineteenth Century Patterns in Western Europe and the United States*, Princeton University Press.

Leiusfrud H. Bison I. and Jensberg H. (2005), "Social Class in Europe: European Social Survey 2002/3", NTNU Social Research.

Κουζής Γ. (2001), *Εργασιακές Σχέσεις και Ευρωπαϊκή Ενοποίηση: Ευελιξία και Απορρύθμιση ή Αναβάθμιση της Εργασίας*, Αθήνα: ΙΝΕ-ΓΣΕΕ.

Κουκουλές Γ. (2003), «Για έναν ανανεωμένο συνδικαλισμό», εισήγηση στη Διάσκεψη «Προς ένα Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Κίνημα», Παναγιωτόπουλος (επιμ.), *Για μια ρεαλιστική Ουτοπία*, Αθήνα: Πατάκης.

Λένιν Β.Ι. (1973), *Η Μεγάλη Πρωτοβουλία*, Απαντα, τόμ. 39, 5η έκδοση, Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή.

Σεφεριάδης Σ. (1995), «Για τη συγκρότηση της εργατικής τάξης στην Ελλάδα (1870-1936): Μερικοί προβληματισμοί πάνω σε ένα παλιό θέμα», *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, 6: 9-69.

Rifkin J. (1996), *Το Τέλος της Εργασίας και το Μέλλον της*, Αθήνα: Λιβάνης.

Χτούρης Σ.Ν. (1997), *Μεταβιομηχανική Κοινωνία και η Κοινωνία της Πληροφορικής: Παγκόσμια Δίκτυα και ο Ρόλος τους στη Νέα Κοινωνική Διαφοροποίηση*, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

Wright E.O. (1997), *Class Counts: Comparative Studies in Class Analysis*, Cambridge University Press.

Η δράση συγχρηματοδοτείται με 80% Δημόσια Δαπάνη και 20% από Ιδιωτική Συμμετοχή. Η Δημόσια Δαπάνη συγχρηματοδοτείται από το Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο (ΕΚΤ) κατά 75% και κατά 25% από εθνικούς πόρους.

